ناسینی

هاوەڵانی پێغەمبەر صلى الله عليه وسلم

نووسینی

نهاد جلال

بەرگی یەکەم

ناسینی هاوەڵانی

پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)

نووسینی

نهاد جلال حبيب الله

بسم الله الرحمن الرحيم

ناوی کتێب: ناسینی هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ)

نووسەر: نهاد جلال حبيب الله

بابەت: مێژوویی ئایینی

ژمارەو ساڵی چاپ: دووەم، ٢٠١٧

چاپخانەو شوێنی چاپ: چاپخانەی زانا، سلێمانی

بەرگ: یەکەم

نرخ:

مافی لەچاپدانی پارێزراوە بۆ نووسەر

٠٧٥٠١٥٢٠٤٤٦

چەند تێبینیەکی گرنگ

- ❖بۆ وەرگرتنی ژمارەی فەرموودەکان پشتمان بەستووە بە بەرنامەی (الجامع للحديث النبوي) کە ماڵپەری تایبەتیشی هەیە.
- ❖تکایە خوێنەری ئازیز، ئەم نووسینە هەموو زانیاریەك نیە لەسەر هاوەڵان، بەڵکو هەوڵێکی سەرەتاییە بۆ ئەوەی خوێنەر لێرەوە زیاتر بچێت بە دوای زانیاریەکاندا.
- ❖هیوام وایە خوێنەر ئەم نووسینە زیاتر وەك سەرچاوەیەکی مێژوویی تەماشا بکات و نەیکاتە سەرچاوەیەك بۆ فەتوادان و هەر بابەتێکی خوێندەوە تایبەت بە بوارێکی فیقهی یان هەر بوارێکی تر، تەنها لێرەوە نەیکاتە سەرچاوەی فەتوا، بەڵکو پێویستە بۆ ئەو بوارە بگەڕێنەوە سەر سەرچاوە تایبەتەکان هەتا وردەکاری تەواو وەربگرن.
- ❖زۆر هەوڵمداوە ناوی هەرچی هاوەڵ هەیە بیهێنم با تەنانەت تەنها زانیاری لەسەر ناویشی هاتبێت، بەڵام ئەگەرێکی حەتمیە کە هەندێ ناو هاتبن و من نەمتوانیبێت بیانبینم و لێرە تۆماریان بکەم.

پێشکەشە:

بەو کەسەی لە دڵەوە نزایەکی خێر دەکات بۆ باوکی ئازیزی کۆچکردوو و دایکی میهرەبانی ماندووم.

بە هەموو براو خوشکەکانم، هاوسەرو منداڵەکانم، هاوڕێ ئازیزەکانم، هاوزمان و هاوئایینەکانم، هەموو مرۆڤایەتی بەوەشەوە کە هاوڕام بیرناکاتەوە.

بەو موسڵمانەی ئەگەر سوودێکی بینی لەم نووسینە، لە نزاکانیدا تاکە جارێکیش بێت لەبیرم نەکات.

سوپاس و پێزانین:

بەوپەڕی ڕێزو سوپاسەوە پێزانینم نیشان دەدەم بۆ دڵسۆزیو ماندووبوونی هەموو ئەوانەی لە سەرەتای ئەم پڕۆژەوە تا ئێستا هاوکارم بوون و هۆکارێکی گەورەی سەرخستنی ئەم پڕۆژەیە بوون، بەتایبەت هەریەك لە (مامۆستا مەحموودی ئازادی، مامۆستا عەبدوستار هەورامی، مامۆستا موصعەب خالید، دکتۆر فاضل عەبدولوەهاب) خوا پایەداریان ڕاگرێت.

وێڕای ماندووبوونو خۆڕاگری زۆری هاوسەرم (مامۆستا بێخاڵ) و دڵسۆزی وردی براکانم (مامۆستا ئەیاد و مامۆستا جیهاد و مامۆستا فریاد) لە هەڵەچنی نووسینەکەو هاوڕێی ئازیزم کاك بابان عەبدولکەریم، خوا خێر و خۆشی بێنێتە ڕێیان، هەروەها سوپاسی دڵسۆزی و خەمخۆری مامۆستا عیرفان ئەحمەد کاکەمەحموود دەکەم، خوای گەورە پاداشتی بنووسێت.

هەروەها سوپاسی هەوڵو ماندووبونی برای بەڕێزم مامۆستا سۆران فائق ئەکەم کە زۆر دڵسۆزانە هەموو هەوڵێکی خۆی خستەگەڕ بۆ سەرخستنی ئەم پرۆژەیە.

پێشەكی دایكی ئازیزم

سوپاس و ستایشی بێ پایان بۆ خوای گەورە كە ژیانی بەخشیوە بە خۆم و منداڵەكانم كە هیوای صاڵحی و چاكەیان لێ بەدیدەكەم، صەلات و سەلامی خوا لە پێغەمبەر و یارانی، خوا بە دیداری شادمان بكات.

گرنگی هاوەڵان هێندە بەسە كە خۆشەویستی خوا بون و خوا ئەو فەزڵەی پێ بەخشیون كە لە خزمەت سەروەری مرۆڤایەتیدا ژیاون و باوەڕیان پێ هێناوە.

خۆزگە خوا ئەو فەزڵەی بە ئێمەش دەبەخشی لە خزمەت پێغەمبەری خوادا (ﷺ) بووینایە تا بە دڵ و گیان خزمەتمان بكردایەو دەبووینە پێناوێكی دڵخۆشی بۆ خۆی و سەرخستنی دینەكەی، هەرچەندە خوا ئەو فەزڵەی پێ نەبەخشیوین، بەڵام سوپاسی خوا دەكەین كە بە شوێنكەوتەی ئەو پێغەمبەرە ئازیزەی داناوین، ئێستا و هەموو كات چاوەڕێی ئەو ساتەم بە خەو لەم دنیا و بە راستی لەو دنیا بە دیداری پێغەمبەری خوا(ﷺ) شاد بم.

ئەوەی ئامانج و هیوامە خۆم و منداڵەكانم هەموو ژیانمان لە پەیڕەوی فەرمانی خوا و پێغەمبەرەكەیدا بێت، ئەوەی لە قورئاندا هاتووەو ئەوەش لە سوننەتی صەحیحدا تۆمار كراوە.

هیوام وایە ئەم نووسینەی ئەم كوڕە ئازیزەم سەبارەت بە هاوەڵان نووسیویەتی ببێتە مایەی خێر بۆ قیامەتی باوكی و من و خۆی و براو خوشكەكانی و رێیەكی خێر و چاكە بێت بۆ سەرجەم موسڵمانان، خوای گەورە لەسەر دینەكەی خۆی راوەستاوی بكات و زیاتر و زیاتر زانستی پێ ببەخشێت.

داوام لە خوایە منداڵەکانم بەوجۆرە بژین کە خوا داوای کردووەو تا مردنیان دەستبەردای ئیسلامەتی نەبن و دەرگای خێر لە من و باوکی رەحمەتییان دانەخەن، داواشم لە هەر خوێنەرێکی ئەم نووسینەیە، لە نزای خێردا خۆم و منداڵەکانم لەیاد نەکات با تەنها بە تاکە نزایەکیش بێت.

إیمان کریم
هەڵەبجەی شەهید
شەوالی 1436

پێشەکی دکتۆر فاضل عبدالوهاب

سوپاس و ستایشی بێ پایان بۆ پەروەردگاری بەتواناو درودو سەلامیش بۆ سەر گیانی پاکی پێغەمبەرو یارو یاوەر و شوێنکەوتوانی تا رۆژی دوایی.

شتێکی بەڵگەنەویستە کاروباری ئەم ئوممەتە چاك نابێ بەو شتە نەبێ کە حاڵو باری پێشینەکانی پێ چاك بووە، دیارە شارەزابوون لە ژیاننامەی هاوەڵانو لێکۆلینەوە لە مێژوو و ژیانیان، هەنگاوی گەورەو زۆر پێویستن بۆ زیندووکردنەوەی ئەم ئوممەتە تا جارێکی تر بێتەوە مەیدانو وەك یەکەم جار رابەرایەتی گشت مرۆڤایەتی بگرنەوە دەستو لەزەلکاوی نەفامیو زوڵم رزگاری بکەن، هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) باشترین نەوەیەکن کە سەرجەم مرۆڤایەتی ناسیبنی، لادانی پەردە لە سەر تۆماری پڕ سەروەری ئەو هاوەڵە بەرێزانە لەو زەمانەی ئێمە تێیداین کە پڕیەتی لە بیری چەوت و یاسای خوانەناسان و لایەنگرانیان لە پێویستیە هەرە سەرەکیەکانی ئێمەیە.

گومانی تێدا نیە خستنەڕووی لاپەڕەکانی ژیاننامەی ئەم هاوەڵە بەڕێزانە، جەختکردنەوەیە لەسەر ئەو ئەرك و سەروەریەی پێی هەڵساون لە هەڵگرتنو هەڵکردنی ئالای ئەم بانگەوازە خواییەو لەوەی بەسەریان هاتووە لە ئازارو ئەشکەنجە، کاریگەریشی هەیە بۆ بەهرەمەند بوون لە رێزو پایەی ئەوان، دەبێ رۆڵەکانمان هانبدەین بۆ شوێنکەوتن و شانازی کردن پێیانەوە تا لەڕێگای ناسینی ئەم بەڕێزانە ئەم نەوەیە پابەند بکەین بە ئایینەکەیانەوە، وێڕای وەرگرتنی پەندو ئامۆژگاری و بەراوردێکی ئەوان و سەردەمی ئێستامان، بەڵکو چاوی ویژدان ببڕینە راستیەکان.

ئەم پرۆژەیەی برای بەرێزم (کاك نهاد جلال) هەوڵێکی زۆر بەرزە لەم پێناوەداو هەرەها یەکێك لە جیاکەرەوەی ئەم پرۆژەیە ئەوەیە کە هاوەڵەکانی بە شێوەی پیتی ئەبجەدی ریزبەند کردووەو هەر لە تاکێکی سادە تا توێژەرو لێکۆلەرێك سوودی تەواوی لێ دەبینێ،

لە خوا دەپاڕێمەوە پاداشتی بەخێری بداتەوەو لە دەستەی هاوەڵانی بژمێری، دواجار سوپاس بۆ خوای پەروەردگاری بوونەوەر، سڵاویش لەسەر **محمد** (ﷺ) و هاوەڵ و بنەماڵە بەرێزەکەی.

حاجی فاضل عبدالوهاب

هەولێر

23ی رەمەزانی 1436

پێشەکی مامۆستا خالد علی

بەناوی خوای بەخشندەی میهرەبان،

نووسین لە بارەی ژیانی هاوەڵانەوە(رضي الله عنهم):

نووسینە لەبارەی ئیسلامەوە، نووسینە دەربارەی بەشێکی زۆر لە ژیانو سوننەتی پێغەمبەر(ﷺ)، نووسینە لە چۆنیەتی وەرگرتنو لێتێگەیشتنو جێبەجێ کردنی قورئانو پەیامی خوای میهرەبان لە جوانترینو تەواوترین وێنەیدا.

نووسین لە بارەی ژیانی هاوەڵانەوە(رضي الله عنهم):

نووسینە دەربارەی باشترین سەدەکانی ئیسلام — خیر القرون — و ئەو کۆمەڵە کەسە بەختەوەرەی هەڵبژێران تا ببنە یارو یاوەرو هاوکارو پشتیوانی سەردارو دواهەمینی هەموو پێغەمبەران (ﷺ)— (هُوَ ٱلَّذِىٓ أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِۦ وَبِٱلْمُؤْمِنِينَ).

نووسین لە بارەی ژیانی هاوەڵانەوە (رضي الله عنهم):

نووسینە لە بەرجەستە بوونی باوەڕو موسڵمان بوون و دینداری و فەرمانبەرداری و خۆ یەکلا کردنەوە بۆ خوا لە جوانترین و تەواوترین وێنەو نمونەیدا.

نووسین لە بارەی ژیانی هاوەڵانەوە (رضي الله عنهم):

نووسینە لە بارەی فیداکاری و خۆنەویستی و خواویستی و بەخشینی گیان و ماڵ و هەموو شتەکانی دنیا لە پێناو بیرو باوەڕو بەدەست هێنانی ڕەزامەندی خوا.

نووسین لە بارەی ژیانی هاوەڵانەوە (رضي الله عنهم):

نووسینە دەربارەی بەرجەستە بونو جێبەجێکردنو بردنە سەری ئەو عەهدو بەڵێن و پەیمانەی کە بە باوەڕهێنانیان دایان بە خوای خاوەنیان (إِنَّ ٱللَّهَ ٱشْتَرَىٰ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَٰلَهُم بِأَنَّ لَهُمُ ٱلْجَنَّةَ ۚ يُقَٰتِلُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ ۖ

وَعۡدًا عَلَيۡهِ حَقّٗا فِي ٱلتَّوۡرَىٰةِ وَٱلۡإِنجِيلِ وَٱلۡقُرۡءَانِۚ وَمَنۡ أَوۡفَىٰ بِعَهۡدِهِۦ مِنَ ٱللَّهِۚ فَٱسۡتَبۡشِرُواْ بِبَيۡعِكُمُ ٱلَّذِي بَايَعۡتُم بِهِۦۚ وَذَٰلِكَ هُوَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ).

نووسین لە بارەی ژیانی هاوەڵانەوە (رضي الله عنهم):

نووسینە دەربارەی ئەو کۆمەڵە بەختەوەرەی کە قورئان بەشێکی زۆری سەروەریەکانیانی تۆمار کردووە:

- ئەوان بوون سەرقافڵەو ڕچەشکێنی کاروانی هیدایەتو پێوەر بۆ خوا لەخۆ ڕازیکردن (وَٱلسَّٰبِقُونَ ٱلۡأَوَّلُونَ مِنَ ٱلۡمُهَٰجِرِينَ وَٱلۡأَنصَارِ وَٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُم بِإِحۡسَٰنٖ رَّضِيَ ٱللَّهُ عَنۡهُمۡ وَرَضُواْ عَنۡهُ وَأَعَدَّ لَهُمۡ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي تَحۡتَهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدٗاۚ ذَٰلِكَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾).
- ئەوان بوون پەیمانی مردن و خۆبەختکردنیان لە پێناو پەیامی خواو ڕەزامەندی خوایان دەستەبەر کرد (لَّقَدۡ رَضِيَ ٱللَّهُ عَنِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ إِذۡ يُبَايِعُونَكَ تَحۡتَ ٱلشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمۡ فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيۡهِمۡ وَأَثَٰبَهُمۡ فَتۡحٗا قَرِيبٗا ﴿١٨﴾).
- ئەوان بوون باسیان لە تەورات و ئینجلدا کراوە (مُّحَمَّدٞ رَّسُولُ ٱللَّهِۚ وَٱلَّذِينَ مَعَهُۥٓ أَشِدَّآءُ عَلَى ٱلۡكُفَّارِ رُحَمَآءُ بَيۡنَهُمۡۖ تَرَىٰهُمۡ رُكَّعٗا سُجَّدٗا يَبۡتَغُونَ فَضۡلٗا مِّنَ ٱللَّهِ وَرِضۡوَٰنٗاۖ سِيمَاهُمۡ فِي وُجُوهِهِم مِّنۡ أَثَرِ ٱلسُّجُودِۚ ذَٰلِكَ مَثَلُهُمۡ فِي ٱلتَّوۡرَىٰةِۚ وَمَثَلُهُمۡ فِي ٱلۡإِنجِيلِ كَزَرۡعٍ أَخۡرَجَ شَطۡـَٔهُۥ فَـَٔازَرَهُۥ فَٱسۡتَغۡلَظَ فَٱسۡتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِۦ يُعۡجِبُ ٱلزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ ٱلۡكُفَّارَۗ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ مِنۡهُم مَّغۡفِرَةٗ وَأَجۡرًا عَظِيمَۢا ﴿٢٩﴾).

- ئەوان بوون توانییان دەست هەڵگرن لە ماڵ و سامان وزێدی باوو باپیرانیان و هەموو شتێك لە پێناو گەیاندن و جێبەجێ کردنی پەیامی خوادا (وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَهَاجَرُواْ وَجَٰهَدُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱلَّذِينَ ءَاوَواْ وَّنَصَرُوٓاْ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ حَقّٗاۚ لَّهُم مَّغۡفِرَةٞ وَرِزۡقٞ كَرِيمٞ ﴿٧٤﴾).
- بەڵێ ئەوان بوون خۆنەویستیو خاویستیان لە تەواوترین وێنەیدا نیشانداو بوونە سەرمەشق (وَٱلَّذِينَ تَبَوَّءُو ٱلدَّارَ وَٱلۡإِيمَٰنَ مِن قَبۡلِهِمۡ يُحِبُّونَ مَنۡ هَاجَرَ إِلَيۡهِمۡ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمۡ حَاجَةٗ مِّمَّآ أُوتُواْ وَيُؤۡثِرُونَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمۡ وَلَوۡ كَانَ بِهِمۡ خَصَاصَةٞۚ وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفۡسِهِۦ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُفۡلِحُونَ ﴿٩﴾).

ئەمەو بە دەیان و سەدان ئایەتی تر جگە لە سەدان و هەزاران فەرمووده کە باس لە باوەڕو راستگۆییو فیداکاریو دڵسۆزیو ئازایەتیو بەخشندەییو گوێڕایەڵیو خۆشەویستی بۆ خواو پێغەمبەر صلی الله علیه وسلم و باوەڕداران و دەیان سیفاتی بەرزو بڵندیان دەکات ...

دواجار نووسین لە بارەی ژیانی هاوەڵانەوە (رضي الله عنهم)، نووسینە لەبارەی نەوەیەکەوە کە تایبەتمەندی خۆیان هەیەو دووبارەبونەوەی بەو چۆنیەتیو چەندایەتیە لە یەك کاتو یەك کۆمەڵگەدا ئەستەمە، دەکرێت لێرەو لەوێ بەشێوەی تاکەکەسیو تا چەند کەسێکیش وەك ئەوان دووبارە بێتەوە، بەڵام بەو ژمارە زۆرەو بەو تایبەتمەندیە زۆر ئەستەمە ئەوە دووبارە بێتەوە.

هاوەڵان — خوا لێیان خۆش بیت — تایبەتمەندی خۆیان هەیە و پێویستە لەسەر هەموو موسڵمانێك کەبیەوێت ئەرکی باوەڕو پەیامەکی بزانێت و جێبەجێ بکات ئەو تایبەتمەندی و نهێنیە بزانێت ..

هاوەڵان(ﷺ) چۆن ئەو پلەو پایەیان بەدەست هێنا؟ ئایا نهێنیەکە لەوەدا بوو کە لەگەڵ پێغەمبەری سەردار(ﷺ) دەژیان، ئەگەر تەنها نهێنیەکە ئەوە بێت، ئەوە یان پێویست بوو کەسایەتی پێغەمبەر (ﷺ) هەمیشەو بەردەوام لەناو موسڵماناندا بوایە، یان پەیامەکەی جیهانیی و گشتگیر نەدەبوو، بەڵکو تایبەت دەبوو بە کات و شوێنێکی دیاری کراو، پەیامی ئیسلام دوا پەیامی خوایەو بۆ هەموو مرۆڤایەتیە تا ئەو کاتەی ژیان لەسەر گۆی زەوی بەردەوام دەبێت و پێغەمبەریش (ﷺ) ڕۆڵ و دەورو کاری خۆی لە تەواوترین و باشترین نمونەیدا —وەك خوای گەورە شایەتی بۆ دەدات — جێبەجێ کردووە، ئەی کەواتە نهێنی گەورەی تایبەتمەندی هاوەڵان (ﷺ) چییە؟ چۆن توانییان ئەو پلەو پایە بەرزو بێ وێنەیە دەستەبەر بکەن؟

خاڵی سەرەکی ئەوەبوو ئەوان هەموو شتەکانیان ڕاستەخۆ لە قورئان وەردەگرت، بەڵێ لە قورئان و سوننەت — سوننەت لە شەخصی پێغەمبەر (ﷺ)- ، باوەڕو بۆچۆنو جیهانبینیو بەهاو ڕەوشتو ئەحکامو هەموو وردەکاریەکانی ژیانیان لە ژێر ڕۆشنایی قورئان بوو، مەگەر شەخصی پێغەمبەریش (ﷺ) سەرچاوەکەی هەر قورئان نەبوو؟ (کان خلقه القرآن) ئەمە باشترین بەڵگەیە، ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت بۆیە وابون چونکە لەو سەردەمەدا شارستانیەتو زانستو سەرچاوەی تری وەرگرتن نەبووە، نەخێر بەڵکو لەو سەردەمەشدا شارستانیەتی فارسیو ڕۆمانیو یۆنانیو ئەغریقی بووە، تا ئێستاش ئەوروپیەکان زۆرێك لەو فەلسەفەو بەهانایە پەیڕەو دەکەن، هەروەها خاوەن کتێبەکان (جوولەکەو گاور) — لە ناوجەگەی دورگەی عەرەبی و لە شاری مەدینەش — هەبون کە

هەریەکەیان خاوەنی زانست و بۆچوون و باوەڕو فەلسەفەی خۆیان بوون، بەڵام ئەوان بڕیاریان دابوو وە لەسەر ئەوە پەروەردە کرابوون کە تەنها قورئان بکەنە تاکە سەرچاوەی وەرگرتن و بەرنامەی ژیانیان، ئەوەش لەلایەن پێغەمبەرەوە (ﷺ) فێر کرابوون وگرنگی پێدابوو.

بۆیە جارێکیان عومەر(ﷺ) بە کەسێکی جوولەکە دەڵێت چەند پەڕوایێکی تەوراتی بۆ بێنێت ئەوەش بۆ زیاتر شارەزابون و زانین، بەڵام کاردانەوەی پێغەمبەر (ﷺ) چۆن بوو؟ پێغەمبەر (ﷺ) زۆر بە گرنگیو نیگەرانیەوە بە جدی داوا لە عومەر دەکات جارێکی تر شتی لەو جۆرە نەکاتو دەفەرموێت(لا تسألوا أهل الكتاب عن شيء فإنهم لن يهدوكم وقد ضلوا ، وإنكم إما أن تصدقوا بباطل وإما أن تكذبوا بحق ، وإنه والله لو كان موسى حيا بين أظهركم ما حل له إلا أن يتبعني).

ئەم گرنگی پێدانەی پێغەمبەر (ﷺ) زۆر مەبەستی بوو کە هاوەڵان فێر بکات و ڕایان بێنێت لەسەر وەرگرتن تەنها لە قورئان.

وەرگرتن لە قورئان لای هاوەڵان بۆ کارپێکردن و جێبەجیٚ کردن بوو، قورئان لای ئەوان تەنها بۆ خوێندنەوەو تەبەروك کردن نەبوو، قورئان لای ئەوان مامۆستاو ئاراستەکەرو بەرنامەی ژیان بوو، ئەوان بەجۆرێك لەگەل قورئان دەژیان کە هەمیشە ئامادەیی هەبوو لە هەموو کایەکانی ژیانی تاك و خێزان و کۆمەڵگەو دەسەلاتیاندا، ئەوان زۆر هەستیارانە مامەڵەیان لەگەڵ قورئان دەکرد، سەردەمێکی زۆر سەیرو لەڕادەبەدەر خۆش بوو، سەردەمێك پەیوەندی ڕاستەخۆ لە نێوان بەندەکان و پەروەردگاریان و خاوەنیان دروست بووبوو، بەجۆرێك هەریەك لەوان هەمیشە بەردەوام هەرکاریٚ یان گوفتاریٚ تەنانەت هەر نیەت و مەبەستێکی ببوایە، چاوەڕوانی دەکرد قورئان لە بارەیەوە دابەزێت، لەو نموونانەش لە قۆرئاندا زۆر تۆمار کراوە، ئای چەند سەردەمێکی پڕ لە بەختەوەری بوون، سەردەمی پەیوەندی ڕاستەوخۆی نیوان زەویو ئاسمان.

خاڵێکی تر لە نهێنی گرنگی تایبەتمەندی هاوەڵان بریتی بوو لە خۆ یەکلا کردنەوەو دابڕان لە نەفامی و ژینگەکەی به هەموو شتەکانیەوە، کاتیك کەسێك موسڵمان دەبوو، ئیتر بە هەموو واتایەك بەرگی نەفامی لە خۆی دائەماڵی و بە یەکجاری دەبووە ئەندام لە کۆمەلگەی تازە بە هەموو شتەکانیەوە، ئەو هەستی دابڕانە لە نەفامیەت، لە بیرو بۆچونی نەفامی، رەوشتی نەفامی، هەڵسوکەوتی نەفامی، دابونەریتی نەفامی، بەڵێ دەرچوون لە هەموو تاریکیەکانی نەفامی و چوونە ناو بازنەی ئیسلام و ژیان لە ناو نوورو ڕۆشنایی قورئانو پچڕاندنی هەموو پەیوەندیە نەفامیەکان کە لەگەڵ ئایین و پەیامی ئیسلام ناتەباو ناسازن (يَهْدِي بِهِ ٱللَّهُ مَنِ ٱتَّبَعَ رِضْوَٰنَهُۥ سُبُلَ ٱلسَّلَٰمِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ بِإِذْنِهِۦ وَيَهْدِيهِمْ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿١٦﴾).

دواجار نووسین لەبارەی ژیانی هاوەڵانەوە (رضي الله عنهم) لەلایەن بەڕێز مامۆستا(نهاد جلال) بە زمانی شیرنی کوردی یەکێکە لە شاکارو خزمەتە هەرەگرنگ و پیرۆزەکان بە پەیامی پیرۆزی ئیسلامو نەوەکانی جابانو صەلاحەدینو ئیبن خەلەکانو شارەزوریو دەیان کەڵەپیاوی تر، خزمەتە بە ڕۆڵەکانی ئەم گەلەی کە هەر لە سەرەتای هاتنی ئیسلامەوە باوەشی گەرمی بۆ ئەم پەیامە کردۆتەوەو بە سەدان و هەزاران زاناو داناو ناوداری لە پیاوان و ژنان لە هەموو بوارەکاندا پێشکەش بە ئوممەتی گەورەی ئیسلام کردووە، لە خوای میهرەبان داواکارین پاداشتی خەیرو چاکەی بەڕێز مامۆستای نووسەر بداتەوەو سەرخەر و یارمەتیدەری بێت تا زیاترو باشتر خزمەت بە پەیامی پیرۆزی ئیسلام و ڕۆڵەکانی نەتەوەکەی بکات.

خالد علی محمد (أبومصعب)

10رمضان 1436هجری

پێشەکی نووسەر

سوپاس و ستایش بۆ خوای گەورە، خوایە سوپاس بۆ تۆ بەو جۆرەی شیاوی گەورەییو شکۆتە، سوپاس بۆ تۆ تا رازی دەبیت، سوپاس بۆ تۆ کە رازی دەبیت، سوپاس بۆ تۆ پاش رازی بوونت، هەموو سوپاس و ستایشێ بۆ تۆ لەسەر بەخششەکانت.

صەلات و سەلامی خوا لە پێغەمبەری خوا، ئەو کەسەی خوا بە حەق ناردی و کردی بە کۆتای پێغەمبەرانو سەرمۆری نێردراوانی خۆی.

صەلات و سەلامی خوا لە ئالوبەیتی نازداری پێغەمبەری خوا(ﷺ)، ئەوانەی خوا لە قورئاندا باسی کردونو رۆژانەش بەندەکانی خوا لە نوێژەکانیان و لە صەلاوات دانیان لەسەر پێغەمبەری خوا صەڵەوات بۆ ئەوانیش دەنێرن.

صەلات و سەلامی خوا لە هاوەڵانی پێغەمبەری خوا، کەسانێ کە خوای گەورە لێیان رازی بووەو ئەوانیش لە خوا رازی بون، خوا ناحەزانیان لەناو بەرێت کە رازی نین بە رازی بوونی خوا.

بە درێژایی مێژوی مرۆڤایەتی کەسایەتی و سەرکردە دیارەکانی ناو گەلان بوونەتە خاڵی وەرچەرخان بۆ ماوەیەکی دیاریکراوی مێژوویی، ئایا ئەوە لەسەر ئاستێکی گەورەو بەرفراوان بێت یان لە ئاستێکی بچوک و رێژەییدا بێت، هاوکات کەسانێ بە دەوری ئەوانەدا بون تا ببنە دەست و هێز بۆ ئەو سەرکردانە، خوای گەورەش ئەو دوو لایەنە پێکەوە دێنێ، هەم سەرکردەو هەم سەربازانی بەردەستی، وەك خوای گەورە سەبارەت بە فیرعەون ودارودەستەکەی دەفەرموێت(إِنَّ فِرْعَوْنَ

وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ)،[1] (بەراستی فیرعەون و هامان و سەربازەکانی ئەو دوانە هەموویان هەڵە بوون).

بە هەمان شێوەش بۆ موسڵمانانیش خوای گەورە هەمان پێکەوە بوون دەخاتەڕوو کاتێ باسی پێغەمبەری خوا دەکات باسی باوەڕدارەکانیش دەکات کە هەموویان یەك شتیان وتووە(أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُواْ الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ الَّذِينَ خَلَوْاْ مِن قَبْلِكُم مَّسَّتْهُمُ الْبَأْسَاء وَالضَّرَّاء وَزُلْزِلُواْ حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللّهِ أَلا إِنَّ نَصْرَ اللّهِ قَرِيبٌ).[2]

هەموو پێغەمبەرێك کە خوای گەورە ناردوویەتی شوێنکەوتەو باوەڕداری لەگەڵدا بووە، بەڵام رێژەکە لە پێغەمبەرێکەوە بۆ پێغەمبەرێکی تر جیاوازی هەبووە، ئەمەش هەندێ جار بەپێی قەبارەی فراوانی بابەتی و ناوچەیی و زەمەنی ئایینەکە دەرکەوتووە، بەڵام هەموویان برای یەکن و خوای گەورەش جیاوازی ماوە و زەمەنی نێوان ئەو دوانە ناکاتە بەربەست بۆ برایەتییان، وەك دەبینین پێغەمبەر(ﷺ) کە باسی پێغەمبەرانی پێش خۆی دەکات بە برای خۆی ناویان دەبات، هەروەها خوای گەورە کاتێ باسی باوەڕدارانی پێشوو دەکات وا باسیان دەکات کە باوەڕدارانی ئەمڕۆ بدوێنێ وەك دەفەرموێت(إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاء حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ).[3] ﴿الحاقة : 11﴾.

---

1 - القصص: 80.

2 - البقرة: 214.

3 - الحاقة: 11.

ئەمە واتە پەیامی خوا لە ناردنی یەکەم پێغەمبەرەوە تا کۆتا پێغەمبەری خۆی یەك شتە کە ئەویش پەیامی یەکخواپەرستی و وەستانە لەرووی فرەخوداییدا، راستکردنەوەی لاڕێبوونی ناو کۆمەڵگە و درێژەدانە بەڕێی راستی پەیامی خوا، ئیتر کێ لەو نێوەندەدا بەشدار بێت ئەوە خوای گەورە خۆشەویستی خۆی پێ بەخشیوە تا پشکێکی هەبێت لەو ئەرکەدا وەك پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت(إذا أراد الله بعبد خيرا استعمله...يوفقه لعمل صالح قبل الموت)،[1] (ئەگەر خوا خێری بوێت بۆ بەندەیەکی بەکاری دێنێ، هاوەڵان پرسیاریان کرد ئەی پێغەمبەری خوا چۆن بەکاری دێنێ؟ فەرمووی رێنوێنی دەکات بۆ ئەنجامدانی کارێکی چاك پێش مردنی).

پێغەمبەران و ئوممەتەکانی پێشین رۆیشتن و ئەوانەی باوەڕیان پێ هێنان سەرکەوتوو بوون و ئەوانەش کە بە پێچەوانەوە بوون ماڵوێران و دۆڕاو بوون، خوای گەورەش دەفەرموێت(تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ وَلاَ تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ).[2]

دواجار خوای گەورە پەیامی کۆتایی خۆی بۆ کۆتای پێغەمبەران نارد تا بیگەیەنێت بە هەموو دنیا تا رۆژی دوایی، بەمە ئیتر ئایینی ئیسلامو موحەممەدی کوڕی عەبدوڵا بوونە سەرمۆری ئایین و پێغەمبەرانی خوا، هەر بۆیە خوای گەورە نموونەی باڵای کەسانی سەر زەوی هەڵبژارد بۆ هاوەڵێتی ئەو پێغەمبەرەی هەتا ببنە

1 - سنن الترمذي، الرقم 2119، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 11802، مسند أبي يعلى الموصلي، الرقم 3716، المعجم الاوسط للطبراني، الرقم 1969، صححه الألباني في صحيح و ضعيف سنن الترمذي، الرقم 2142.

2 - البقرة: 134.

بناغەی مێژووی نوێی کۆتا ئایینی ئاسمانی، کەسانێ کە هێندەیان بەسە خوای گەورە لێیان رازی بووە(لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحاً قَرِيباً).[1]

به راستی هاوەڵان نموونەی باڵای مێژووی مرۆڤایەتییان پێشکەش کرد کاتێ لە خزمەت پێغەمبەری خوادا وەك مۆم دەتوانەوە بۆ رۆشنکردنەوەی دنیا و نەهێشتنی تاریکی، ئەوانە بوونە مەردی مەیدان و نەبەردی سەنگەر.

پێغەمبەر(ﷺ) کە کەوتە گەیاندنی پەیامی خوا پەروەردەیەکی تەواوی هاوەڵانی کرد، پەیامی خوای بێ دەستکاری و بە جوانترین شێوە گەیاند، هەر لە سەرەتاوە هەموو پەیوەندیەکی خستە پاش پەیوەندی ئایینداری، ئیتر هاوەڵان بە تەواوی مانا بوونە پەیرەوکاری پەیامی برایەتی(إنما المؤمنون إخوة)، ئەوان بوونە یەکەم دەستەی زانایان، موجاهیدان، بانگخوازان، راستی پارێزان...هتد، هەر بۆیە پێغەمبەر(ﷺ) شایەتی چاکی ئەوانە دەدات و دەفەرموێت(خير الناس قرني)،[2] هەر هاوەڵان بوون پەیامی خوایان وەرگرت و سەلماندیان دەتوانیت لە کەمترین ماوەدا لە لووتکەی نەزانیەوە بگەیتە لووتکەی راستی و زانایی بە گرتنەبەری پەیامی خوا، سەلماندیان هیچ کات بێهیوابوون دروست نیە بۆ ئەنجامدانی چاکسازی ریشەیی با

---

1 - الفتح: 18.

2 - صحيح البخاري، الرقم 2530 و 3472 و 6073، صحيح مسلم، الرقم 4705، صحيح ابن حبان، الرقم 6835 و 7329، المتسدرك على الصحيحين، الرقم 4824، سنن الترمذي، الرقم 2198 و 2279، السنن الكبرى للنسائي، الرقم 5843، السنن الكبرى للبيهقي، الرقم 18954، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 3467 و 3980 و 4059، المعجم الأوسط للطبراني، الرقم 1132.

هەرچەندە دەردە جۆربەجۆرەکان کۆمەڵگەیان پەك خستبێت، هەر بۆیە بەو ماوە کەمەی ژیانیان بۆ هەتاهەتایە ڕێڕەوی مێژوویان گۆڕی.

بە راستی پێویستە هەم وەك موسڵمان هەم وەك هەر تاکێکی سەر زەوی ئاگاداری وردەکاری ژیانی هاوەڵان بین تا بزانین چۆن و بە چی پێناوێك و بە چ نیازێ ئەو گۆڕانە ریشەییەیان ئەنجامدا.

ئەوەی جێی داخە ناحەزانی ئیسلام زۆر کینە لەدڵانە نەویونەتە توێژینەوە لەسەر ئەو هاوەڵانەو هەموو جۆرە لارێکردنێکیان گرتوەتەبەر بۆ ناشیرین کردنی هاوەڵان یان تانە لێدانیان، ئەوان کە ویستیان بدەن لە قورئان بینییان خوا پارێزەریەتی، دڵنیاش بوون کە هەرگیز ناتوانن پێغەمبەری خوا(ﷺ) بکوژن، کوشتن لەمڕۆدا بە واتای لێدانی ژیان و بیری، بۆیە مایەوە ئەوەی بنەونە دەوروبەرەکەی تا لەوێوە گومان لەسەر هەموو بنەرەتەکانی ئیسلام دروست بکەن، چونکە ئەوان ئەگەر توانییان هاوەڵان بشکێنن ئەمانەیان دەست دەکەوێت:

1- دەتوانن بڵێن قورئان دەستکاری کراوە چونکە هاوەڵان بون قورئانیان لەبەر کردووەو بە تەواوەتی نووسیویانەتەوە، هەر بۆیە بە دڵی خۆیان دەستکارییان کردووە.

2- دەتوانن بڵێن فەرموودەکانی پێغەمبەری خوا(ﷺ) راست نین چونکە هاوەڵان گێڕەرەوەیان بون و بەدڵی خۆیان قسەو بڕوای خۆیان کردووە بە فەرموودە.

3- دەڵێن کەسێك کە بڕیار بووە هەموو دنیا چاك بكات نەیتوانیوە کەسانی دەوری خۆی چاك بكات کەواتە هەرگیز ناتوانێت ئەمڕۆ چاك بكات و پەیامەکەی بۆ ئەمڕۆش نەگونجاو دەبێت.

4- دەڵێن کەسێك کە چواردەورەکەی هەمووی خراپ بووبن و بەرژەوەندی و حەزی دنیایی تەنگی پێهەڵچنی بن، کەواتە دەبێت خۆی چۆن بێت، هەر بۆیە ئیمامی مالیك پێی وایە ئەوانەی تانە دەدەن لە هاوەڵان مەبەستیان خودی هاوەڵان نیە بەڵکو مەبەستیان لێدانی پێغەمبەری خوایە(ﷺ).

5- دەڵێن ئەو ئیسلامەی هاواری بۆ دەکەن لە چاکترین قۆناغی خۆیدا کە پێغەمبەرەکەی زیندوو بووە نموونەیەکی وای پێشکەش کردبێت دەبێت ئەمڕۆ چاوەڕوانی چی لێ بکرێت.

بەڵێ، ئەوانەی دەیانەوێت بدەن لە هاوەڵان ئەوە دەکەن تا بتوانن ئەمانەیان دەست بکەوێت، بەڵام سوپاس بۆ خوا هەمیشە شکست خواردوو بون، چونکە بەری خۆر بە بێژنگ ناگیرێت، ڕاستی براوەو سەربەرزە.

بۆیە کەڵەپیاوان و زانایانی ئیسلام(شوێنکەوتوانی سوننەت و جەماعەت) بە تەواوی واتا ئەرکی خۆیان بەرامبەر بە هاوەڵان بەجێ گەیاندووەو بەوردی لەسەر ئەو بوارە نووسین و لێکۆڵینەوەیان تۆمار کردووە، بە جۆرێ کتێبخانەی ئیسلامی چەندین کتێبی پڕ بایەخی لەو بارەوە هەیە وەك نووسینەکانی ئیبن مەندە وئەبوو موسا و ئەبوو نوعەیم و ئیبن عەبدولبەرو ئیبن ئەثیر و ئیبن حەجەرو ...هتد.

پێویستە گەلی کوردیش لەو مەیدانەدا بە زمانی خۆی نووسینی هەبێت، ئەگەرنا پێشتر تا ئەمڕۆش نەوەکانی کورد بە زمانی عەرەبی خزمەتی بەرچاوی خۆیان کردووە بە بواری تایبەت بە هاوەڵان، چ وەك بەرگری کردن لێیان و وەڵامدانەوەی گومانەکانی دژ بە هاوەڵان کە لەوەدا شەیخولئیسلام ئیبن تەیمیەی زانای ئیسلامی کورد نموونەیەك بووە، چ وەك لەناوبردنی دوژمنانی هاوەڵان کە نەفرینیان لە هاوەڵان دەکرد وەك سەرکردەی ئیسلامی صەلاحەدینی ئەیووبی کە دەوڵەتی ناحەز بە هاوەڵانی لەناوبرد و دەوڵەتی شەیدایانی هاوەڵانی دامەزراند، چ وەك نووسینی تایبەت بە هاوەلان کە زانای گەورەی ئیسلامی کورد ئیبن ئەثیر کتێبی تایبەتی (أسد الغابە)ی لەو بارەوە نووسیوە.

ئەم بەندەیەی خواش ویستی وەك خزمەتێك بە مێژووی ئیسلامی و پێدانی نموونەی هەزاران سەرمەشق بە موسڵمانان لە نووسینی زانایانی ئیسلامەوە توێژینەوەیەك تایبەت بە هاوەڵان دەست پێبکات، خوای گەورە تەوفیقی دام تا بتوانم تەواوی بکەم، هەرچەندە کات و ماوەی زۆری ویست بەڵام پشت بەخوا بەردەوام بووم لەم کارە تا تەواو بوو.

لەم نووسینەدا سەرەتا پوختەیەکی ژیانی چەند زانایەکمان هێناوە کە نووسینی تایبەتیان هەیە سەبارەت بە هاوەڵان، ئەوانیش بریتین لە (ئیبن قانع، ئیبن مەندە، ئەبوونوعەیم، ئیبن عەبدولبەر، ئیبن ئەثیر، ئیبن حەجەری عەسقەلانی).

هەروەها دەروازیەکمان کردەوە تایبەت بە هاوەڵان کە پێناسێکە بۆ هاوەڵان و زانیاری ورد تایبەت بە هاوەڵان بە گشتی، پاشان لەسەر بنەمای ئەبجەدی دەستمان کردووە بە هێنانی ناو و ژیانی هاوەڵان لەسەر ئەم شێوازە:

- هێنانی ناوی هاوەڵەکەو رەچەڵەك و کەس و ژن و منداڵەکانی.
- ژیانی پێش موسڵمان بوونی.
- کات و شێوەی موسڵمانبوونی
- ژیانی لەگەڵ پێغەمبەری خوا(ﷺ).
- هێنانی برێك فەرموودە کە گێڕاویەتیەوە.
- ژیانی پاش وەفاتی پێغەمبەر(ﷺ) ئەگەر ئەو کات ژیا بێت.
- کات وشوێن و شێوازی مردنی.
- پەندو وانە لەسەر ژیانی یان لەسەر ئەو فەرموودانەی کە گێڕاویەتیەوە.

لە کۆتاییدا داواکارم لە خوای گەورە ئەم نووسینە وەك کارێکی خێر وەربگرێت بۆ توێشووی رۆژی دوایی، خوێنەرانیش سوودی لێ وەربگرن، ئەوەی هەڵەیە هەڵەی منە و ئەوەی راستە رێنوێنی خوای گەورەیە.

(إِنْ أُرِيدُ إِلاَّ الإِصْلاَحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلاَّ بِاللّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ)

نهاد جلال حبيب الله

ژیانی چەند زانایەك
كە نووسینی
تایبەتیان هەیە
لەسەر هاوەڵان (رضي الله عنهم)

ئیبن قانع

ئەبولحوسەین عەبدولباقی کوڕی قانعی کوڕی مەرزووقی کوڕی واثقی ئومەوی، زانای فەرموودەناس بووە، لە 25 ی ذیلقەعدەی ساڵی 265 کۆچی لەدایك بووەو لە حەوتی مانگی شەووالی ساڵی 351 کۆچی وەفاتی کردووە.[1]

برایەکی هەبوو بە ناوی ئەحمەد کە زانایەکی دیار و شارەزا بووە.[2]

زانایان رای جیاوازیان هەیە سەبارەت بەم کەسێتیە، ئایا گێڕانەوەکانی وەردەگیرێن یان نا، لەوانە دارەقوتنی پێی وایە کە گێڕانەوەی هەیە بەڵام هەڵەیشی هەیە، بەرقانی بە کەسێکی لاوازی دادەنێت.[3]

بەڵام خەتیبی بەغدادی سەرسوڕمانی خۆی نیشان دەدات چۆن بەرقانی بە لاوازی داناوەو دەڵێت ئیبن قانع زانا و هەڵکەوتە بووەو بە گشتی مامۆستاکانمان بە جێ متمانەیان داناوە، لە کۆتایی تەمەنیدا گۆڕاوە،[4] ئیبن ناصرەدینیش دەڵێت نزیکەی دوو ساڵ پێش مردنی شتی تێکەڵ دەکرد.[5]

---

1 - الخطيب البغدادي: تاريخ بغداد، تحقيق: د. عمر عبدالسلام تدمري، دار الكتب العلمية، بيروت، ج11، ص88، الذهبي: تأريخ الإسلام،ط1، دار الكتاب العربي، (بيروت-1987) ج26، ص58-59.

2 - الخطيب البغدادي: تاريخ بغداد، ج4، ص355.

3 - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج15، ص 527.

4 - الخطيب البغدادي: تاريخ بغداد، ج11، ص88.

5 - ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج3، ص8.

بەڵام ذەهەبی وا وەسفی دەکات: پێشەوای فەرموودەناسی هەڵکەوتەی زۆر راستگۆ پشت بەخوا دادوەر ئەبولحوسەین عەبدولباقی کوڕی قانع.... لە پێناو وەرگرتنی فەرموودەو زانستدا زۆر وڵات گەڕاوەو زۆر فەرموودەی بیستووەو بەرچاوڕوون بووە بەو بوارە.[1]

ئیبن قانع کتێبی (معجم الصحابة)ی نووسیوە تایبەت بە ژیانی هاوەڵان کە تیایدا نزیکەی 1226 کەسایەتی هێناوە، ریزبەندی هێنانی ناوی هاوەڵانیشی بە پێی ئەبجەدی نووسیوە، ژمارەی ئەو فەرموودانەش تیایدا هاتون کە هاوەڵان گێڕاویانەتەوە 1971 فەرموودەن.

ئیشکردنی ئیبن قانع لەو نووسینەیدا بەمجۆرە بووە:

ناوی هەموو ئەوانەی هێناوە کە وەك هاوەڵ ناویان هاتووە با هەندێك لەوانەش قسە هەبێت لەسەر هاوەڵ بوونیان.

کە باسی هاوەڵێکی هێناوە ئەگەر فەرموودەی گێڕابێتەوە ئاماژەی پێداوەو هەندێ لەو فەرموودانەشی هێناوە بە بێ گوێدانە صەحیح و لاوازی سەنەدی فەرموودەکان.

هەموو ناوی هاوەڵانی نەهێناوە بەڵکو زۆر هاوەڵ هەبووە کە لە کتێبەکەیدا تۆمار نەکراوە.

1 - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج15، ص 526.

ریزبەندی ناوەکانی بەپێی ئەبجەدی هێناوە، ئەمەش بنەڕەتێك بووە بۆ نووسینی دواتری زانایان تا سوود وەربگرن لەو ریزبەندیە وەك ئیبن عەبدولبەر و ئیبن ئەثیر و ئیبن حەجەر.

وردەکاری نەکردووە لە راستی سەنەدەکاندا.

ئیبن مەندە

ناوی موحەممەدی کوڕی ئیسحاقی کوڕی موحەممەدی کوڕی یەحیای کوڕی مەندەی ئەصفەهانیە، کونیەکەی ئەبوو عەبدوڵایە،[1] ئەم زانایەی ئەهلی سوننە فارس بووە، لەساڵی 310 یان 311 کۆچی لە ئەصفەهان لەدایك بووە،[2] لە ساڵی 395 کۆچی لە مانگی ذیلقەعدەو لە شەوی هەینیدا کۆچی دوایی کردووە،[3] ئیبن کەثیر دەڵێت لە ساڵی 396 لە مانگی صەفەر لە ئەصفەهان مردووە.[4]

هاوسەرەکەی ناوی ئەسمائی کچی ئەبی سەعد بووە.[5]

بنەماڵەکەی ناسراو بون بە ئایینداری و زانستخوازی،[6] باوکی و باپیریشی زانای دیاری فەرمووده بون،[7] هەروەها برای باپیریشی کە ئیمام عەبدورەحمانی کوڕی

1 - ابن كثير: البداية والنهاية، ج11، ص336.

2 - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج17، ص29.

3 - ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج3، ص146.

4 - ابن كثير: البداية والنهاية، ج11، ص336.

5 - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج17، ص39.

6 - ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج3، ص146.

7 - ابن خلكان: وفيات الأعيان و أنباء أبناء الزمان، ج4، ص289.

یەحیای ئەصفەهانیە زانایەکی زۆر گەورە بووە،[1] هەروەها منداڵەکانیشی ئەبولقاسم عەبدورەحمان،[2] ئەبووعەمر عەبدولوەهاب،[3] ئەبولحەسەن عوبەیدولا،[4] عەبدورەحیم،[5] نەوەکانیشی بە هەمان شێوە زاناو کەسانی زۆر هەڵکەوتەی بواری زانست بون‌و لەسەر مەنهەجی ئەهلی سوننەو جەماعە بون.[6]

هێندە بەسە کە ذەهەبی لە بارەیانەوە دەڵێت:(هیچ بنەماڵەیەکی فەرموودە گێڕەوەکانم نەدیوە وەك بنەماڵەی بەنی مەندە وابن، هەر لە خیلافەتی موعتەصەمەوە تا ساڵی 630 ریوایەتی فەرموودەیان تێدا ماوەتەوە).[7]

ئیبن مەندە هەر لە منداڵیەوە لەگەڵ شیرپێدانیدا زانستیشی پێدرا و باوکی گرنگی زۆری پێدا، لە ساڵی 318 کۆچی بۆ یەکەمجار فەرموودەی وەرگرت و گێڕانەوەی لێوە بیست،[8] تەمەنیشی ئەوکات هەشت ساڵان بوو، باوکی لەگەڵ خۆی دەیبرد بۆ کۆڕی زانایان و گرنگی پێدەدا تا لەسەر بنەمایەکی تەواوی زانستخوازی پەروەردەی بکات.

---

[1] - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج17، ص29.

[2] - ابن كثير: البداية والنهاية، ج12، ص118، الصفدي: الوافي بالوفيات، ج18، ص138.

[3] - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج14، ص189.

[4] - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج18، ص355.

[5] - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج17، ص37.

[6] - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج18، ص351، ج19، ص395.

[7] - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج17، ص39.

[8] - ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج3، ص146.

دواتر ئیبن مەندە پاش وەرگرتنی زانست لەلای زانایانی شاری خۆی، روویکردە دەرەوەی شاری خۆی بۆ گەڕان بە دوای زانستدا، بۆ ئەوەش چەندین شوێنی کرد، ئیتر هێندە گەڕاوە تا ئەوەی 1700 مامۆستای هەبووە، ماوەی سی و ئەوەندە ساڵ وڵاتەو وڵاتی کردووە بۆ زانست،[1] ماوەیەکی زۆریش لە ناوچەی ئەودیو رووبار مایەوە، ئیبن کەثیر دەڵێت لەوانەیە لەوێ ماوەیەك کاری بازرگانیشی کردبێت و دواتر گەڕابێتەوە بۆ وڵاتی خۆی.[2]

ئیبن مەندە خۆی دەڵێت دوو جار رۆژهەڵات و رۆژئاوام کردووە.[3]

گرنگترین ئەو شوێنانەی بۆی چووە (ئەسکەندەریە، تەرابلوس، بوخارا، بەغداد، بیت المقدس، بەیرووت، بیکەند، تنیس، حیمص، دیمەشق، صەیدا، طووس، غەززە، قولزوم، قیساریە، کووفە، مەرو، میصر، مەککە، نەیسابوور، هەمەدان).[4]

ئەبولقاسمی کوڕی دەڵێت: باوکم چوار هەزار بەشی نووسیوە، هەزار بەشی لە مەککە لە ئەبووسەعید ئیبنولئەعرابیەوە، هەزار بەشی لە خەیثەمەی کوڕی سولەیمان لە تەرابلوس، هەزار بەشی لە نەیسابوور لە ئەصەممەوە نووسیوە، هەزار بەشی لە بوخارا لە هەیثەمی کوڕی کولەیبەوە نووسیوە.[5]

زانای فەرموودەناس بووەو لەپێناو زانستدا چەندین وڵاتی کردووە.

---

[1] - ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج3، ص146، الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج17، ص30.

[2] - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج17، ص36.

[3] - ابن أبي يعلى: طبقات الحنابلة، مكتبة ملك فهد الوطنية، مكة المكرمة، 1999، ج3، ص300.

[4] - بڕوانە پێشەکی کتێبی (معرفة الصحابة لابن منده) کە دکتۆر عامر حسن صبری نووسیویەتی، ص 23-29.

[5] - ابن العماد الحنبلي:شذرات الذهب، ج3، ص146.

وتەی زانایان لەسەری:

ئەبوو ئیسحاق ئیبراهیمی کوڕی موحەممەدی ئەصفەهانی مامۆستای لە بارەیەوە دەڵێت: (کەسی وەك ئەبووعەبدوڵای کوڕی مەندەم نەدیوە).[1]

ئەبوو ئیسماعیلی ئەنصاری هەرەوی دەڵێت: (ئەبووعەبدوڵا ئیبن مەندە لە گەورە کەسانی سەردەمی خۆی بووە).[2]

ئیبن مەندە دەڵێت یەك فەرموودەم لە کەسی بیدعەچی وەرنەگرتووە.[3]

ئیبن مەندە لەسەر ڕێبازی سەلەف بوو، لەسەر مەزهەب و ڕێبازی ئەهلی سەلەفیش چەندین کتێبی نووسیوە، هەروەك لەسەر دەستەکانی جیا لە ئەهلی سوننەو جەماعە نووسینی زۆری نووسیوەو وەڵامی داونەتەوە، لەوانە وەك موعتەزیلە و مورجیئەو جوهەمیە و شیعەو قەدەریە.[4]

ئیبن مەندە لەسەر مەزهەبی ئیمامی ئەحمەد بووە، واتە حەنبەلی بووە، ئیبن ئەبی یەعلاش لە (طبقات الحنابلة) دا باسی کردووە.[5]

ناوی چەند مامۆستایەکی:

ئیبراهیمی کوڕی ئیسحاقی کوڕی میهران.

ئیبراهیمی کوڕی موحەممەدی کوڕی صالحی قەنطەری دیمەشقی.

---

[1] - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج17، ص34.

[2] - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج17، ص34.

[3] - ابن أبي يعلى: طبقات الحنابلة، ج3، ص300.

[4] - بڕوانە پێشەکی کتێبی (معرفة الصحابة لابن منده) کە دکتۆر عامر حسن صبری نووسیویەتی، ص 19.

[5] - ابن أبي يعلى: طبقات الحنابلة، ج3، ص299.

ئیبراهیمی کوڕی یەحیای نەیسابووری.

ئەحمەدی کوڕی ئیبراهیمی کوڕی موحەممەدی کوڕی جامعی میصری.

ئەحمەدی کوڕی ئیسحاقی کوڕی ئەییووبی نەیسابووری.

ئەحمەدی کوڕی ئیسحاقی کوڕی موحەممەد.

ئەحمەدی کوڕی ئیسماعیلی عەسکەری میصری.

ئەحمەدی کوڕی حەسەنی کوڕی عوتبەی رازی.

دەیان زانای تر کە ناوهێنانیان زۆری دەوێت و خوێنەر دەتوانێت لە روانینی بۆ خودی کتێبەکەی ئیبن مەندە ناوی ئەو مامۆستایانەی بخوێنێتەوە کە دەقی لێوە بیستون.[1]

خوێندکارەکانی:

ئیبن مەندە خوێندکاری زۆری هەبووە کە زۆرێکیان ناویان نەهاتووە، بەڵام لێرەدا بە نموونە ناوی چەند خوێندکارێکی دەهێنین:

ئەبووبەکر ئەحمەدی کوڕی فەضلی کوڕی موحەممەدی باطیرقانی ئەصفەهانی کە زانایەکی دیاری فەرموودەناس بووە.

ئەبوو مەنصوور شوجاعی کوڕی عەلی کوڕی شوجاعی ئەصفەهانی کە زانایەکی فەرموودەناس بووە.

ئەبولفەضل عەبدورەحمانی کوڕی ئەحمەدی کوڕی حەسەنی کوڕی بونداری رازی کە ئیمامێکی گەورە بووە.

---

[1] - معرفة الصحابة لابن منده.

ئەبووعەمر عەبدولوەهابی کوڕی موحەممەدی کوڕی ئیسحاق کە کوڕی خۆی بووەو یەکێك بووە لە زانا گەورەکانی فەرموودە.

ئوممولفەتح عائیشەی کچی حەسەنی کوڕی ئیبراهیمی وەرکانی کە ژنە زانایەکی فەرموودەناس بووە.[1]

نووسینەکانی:

سەبارەت بە نووسینەکانیشی زۆر بون، بەڵام ئەوانەی ناویان هاتووە هەوڵ دەدەین لێرەدا ناوەکانیان بخەینەڕوو:

أسامي مشايخ الإمام البخاري.

الإيمان

معرفة الصحابة

الرد على الجهمية

التوحيد ومعرفة أسماء الله عزوجل وصفاته على الإتفاق و التفرد.

شروط الأئمة.

فتح الباب في الكنى والألقاب

مسند إبراهيم بن أدهم[2]

[1] – بڕوانە پێشەکی کتێبی (معرفة الصحابة لابن منده) کە دکتۆر عامر حسن صبری نووسیویەتی، ص20-21.

[2] - بڕوانە پێشەکی کتێبی (معرفة الصحابة لابن منده) کە دکتۆر عامر حسن صبری نووسیویەتی، ص 21-22.

کتێبی (معرفة الصحابة):

سەبارەت بە ناوی ئەم کتێبە ئەو تاکە کەس نیە ئەم ناونیشانەی هەڵبژاردبێت بەڵکو چەندین زانای تر هەمان ناونیشانیان هەڵبژاردووە.

لە نووسینەکەیدا ناوی هەموو ئەوانەی هێناوە کە هاوەڵ بوونیان چەسپاو و بێگومانە، ناوی ئەوانەشی هێناوە کە لە سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) ژیاون بەڵام گومان هەیە لەسەر ئەوەی ئایا هاوەڵن یان نا، باسی ئەوانەشی کردووە کە دڵنیابووە هاوەڵ نین بەڵام لە کتێبەکانی پێش خۆیدا باسکراون، ئەوەشی روون کردوەتەوە، ئەوانەشی کە ئەهلی کیتاب بون و پێش پێغەمبەرایەتی پێغەمبەری خوا (ﷺ) مردون و پێغەمبەری خوایان دیوە ئەوانەشی هێناوە.

ژمارەی ئەو کەسانەی لەو کتێبەدا ناوی هێناون بریتین لە نزیکەی(672) کەسایەتی، ئەمە بەوانەوە کە سەلماوە هاوەڵن و ئەوانەشی کە گومان هەیە لە هاوەڵ بوونیان.

کاتێ باسی کەسایەتیەکی کردووە لەو فەرموودانەشی هێناوە کە ئەو کەسە گێڕاویەتیەوە با هەموویشی نەهێنابێ، لە هێنانو نەهێنانی ئەو گێڕانەوانەشدا گرنگیشی نەداوە بە سەنەدی فەرمووەدەکە.

ئەبوونوعەیمی ئەصفەهانی

ناوی ئەحمەدی کوڕی عەبدوڵای کوڕی ئەحمەدی کوڕی ئیسحاقی کوڕی مووسای کوڕی میهرانە، خەڵکی ئەصفەهانە،[1] لە مانگی رەجەبی ساڵی 336 کۆچی لەدایکبووە.[2]

میهرانی باپیرە گەورەی یەکەم کەس بووە لەو زنجیرەیە کە موسڵمان بووەو مەولای عەبدوڵای کوڕی موعاویە بووە.[3]

زانایەکی گەورەی فەرموودەناس بووەو صۆفی بووە، باوکی یەکێك بووە لە زانا گەورەکان و هەر بە منداڵی زانستی فێر کردووە، داوای کردووە لە برێك لە زانایانی فەرموودە لە وڵاتە جیاجیاکان تا وەك خوێندکار وەریبگرن‌و فەرموودەی پیێ بڵێن، ئەوانیش رازی بوون، لەوانە خەیثەمەی کوڕی سولەیمان لە شام‌و ئەبولعەبباسی ئەصەم لە نەیسابوورو ئەبوو سەهلی کوڕی زیاد لە بەغدادو ئەبووبەکر ئیبنوسننی لە دەینەوەرو چەندێکی تر لە زانایانی ناوچەکانی تر، بەو جۆرە ئەبوو نوعەیم لەپێناو زانست وەرگرتندا چەندین وڵاتی کرد.[4]

---

1 - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج17، ص454، ابن كثير: البدايةو النهاية، ج12، ص45.

2 - ابن خلكان، وفيات الأعيان، ج1، ص92.

3 - ابن خلكان، وفيات الأعيان، ج1، ص91.

4 - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج17، ص454.

ئەبونوعەیم زیاتر هەواداری مەزهەبی ئەشعەری بووە،[1] وەك دەبینین لەسەر ئەوەش لەگەڵ حەنبەلیەکان کێشەی هەبووە.

باوکیشی پێشتر لە پێناو ئەو زانستە گەورەدا (فەرموودە) وڵاتەو وڵات دەگەڕا، بەمە ئەبوونوعەیم شوێن پێی باوکی خۆی هەڵگرت.[2]

ئەبونوعەیم لە تەمەنی هەشتساڵیەوە فەرموودەی لە باوکیەوە بیست،[3] هەر لەو تەمەنەدا لە مامۆستاکانیشیەوە فەرموودەی بیست، ئەوەبوو لای ئەبوو موحەممەد عەبدوڵای کوڕی جەعفەری مامۆستای لە ساڵی 344 واتە لە تەمەنی هەشت ساڵیدا فەرموودەی وەرگرت.[4]

لە دیارترین نووسینەکانی بریتین لە:

معجم الصحابة.

حلية الأولياء.

معجم الشيوخ

المستخرج على الصحيحين

تأريخ أصبهان

صفة الجنة

1 - ابن كثير: البدايةو النهاية، ج12، ص45.
2 - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج17، ص454.
3 - ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج3، ص245.
4 - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج17، ص454.

دلائل النبوة

علوم الحديث

كتاب النفاق.[1]

هەندێ لە خوێندکارەکانی:

کوشیاری کوڕی لیالیزوری جیلی.

ئەبوو سەعدی مالینی.

خەطیبی بەغدادی.

ئەبوبەکری هەمەدانی.

ئەبوو عەلی وەخشی.

هیبەتوڵای شیرازی.

عەبدوسەلامی کوڕی ئەحمەدی قاضی.

موحەممەدی کوڕی عەبدوڵای ئەدمی.[2]

ئیبنونئەجار دەڵێت ئەبوونوعەیم تاجی فەرموودەناسان و یەکێکە لە کەسە دیارەکانی ئیسلام.[3]

1 - سير أعلام النبلاء، ج17، ص455-456.
2 - سير أعلام النبلاء، ج17، ص456-457.
3 - ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج3، ص245.

ئیبنولموفەضەل دەڵێت: ئەبوطاهیری سەلەفی مامۆستامان باس و ژیانی ئەبوو نوعەیمی کۆکردوەتەوەو ئەو فەرمووودانەشی هێناوە کە لەوی بیستووە کە هەشتا فەرمووودە بوون‌و دەڵێت کتێبی وەك (حلیة الأولیاء) هەرگیز نەنووسراوە.[1]

ئیبن کەثیر دەڵێت: زانای فەرمووودەناس ئەبوونوعەیم قسەو هەواڵی راهیب و قەشەو عەرەبەکانی زۆر هێناوە، زۆر بە زۆری‌و چاکی‌و جوانی هێناویەتی، رەحمەت‌و رەزامەندی خوا بیگرێتەوە.[2]

کاتێ کتێبی (حلیة الأولیاء) ی نووسیوە براوە بۆ نەیسابوورو لەوێ فرۆشتوویانە بە چوارسەد دینار.[3]

لە سەردەمی ئەم زانایەدا سوڵتان مەحموودی کوڕی سەبەکتەکین والیەکی لەسەر ئەصفەهان دانا، دواتر خەڵکەکە ئەو والیەیان کوشت، بۆیە سوڵتان لە رۆژی هەینیدا چوو بۆیان تا تۆڵە بکاتەوە، لەو رۆژەدا خوێندکارەکانی ئەبوو نوعەیم مامۆستاکەیان لە مزگەوت دەرکرد نەوەك ئەویش تووش بێت، بۆیە کە سوڵتان هات کوشتارێکی زۆری لێکردن، بەڵام ئەبوونوعەیم پارێزرا.[4]

خەتیبی بەغدادی جیا لە خوێندکارەکانی تری باس لەوە دەکات کە لە پێدانی فەرمووودەدا ئەبوونوعەیم تا رادەیەك دەستی شل کردووە، بەڵام ذەهەبی بە هێنانی قسەی خوێندکارانی تری دەیسەلمێنێ وانەبووەو هەردەم بە نووسین فەرمووودەکەی

1 - سير أعلام النبلاء، ج17، ص458.

2 - البدايةو النهاية، ج2، ص319.

3 - ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج3، ص245.

4 - سير أعلام النبلاء، ج17، ص460.

هێناوە کە خۆی نووسیویەتیو وتوویەتی خۆم ئەم فەرموودەم بیستووە، بۆیە دەڵێت ئەبوونوعەیم تۆمەتبار نیەو بەڵکو زۆر راستگۆیەو لەو بوارەدا زۆر زانا بووەو هیچ تاوانێکی لێ بەدی ناکەم.[1]

لەبەرئەوەی ئەبوونوعەیم ئەشعەری بووەو ئیبن مەندەش حەنبەلی بووە جۆرێ ناکۆکی لەنێوانیاندا هەبووە، تەنانەت ئەبوو نوعەیم لە کتێبەکەیدا تأریخ أصبهان قسە دەکات لەسەر ئیبن مەندە، ئەمەش لەبەر ئەو ناکۆکیە مەزهەبیەی هەیبووە لەگەڵ ئیبن مەندە.[2]

ئیبنولعمادی حەنبەلی قسەی ئیبن ناصرەدینی هێناوە کە قسەی هیچکام لەو دوانە (ئەبونوعەیم و ئیبن مەندە) بەرامبەر بە یەکتر وەرناگیرێت چونکە نێوانیان چاك نەبووە، واتە حوکمدانی هەرکام لەوانە بەسەر ئەوی تردا بە هەند وەرناگیرێت.[3]

ئەبوو نوعەیم لە مانگی صەفەر یان دەوترێ لە بیستو یەکی مانگی موحەڕەم[4] یان بیستو هەشتی موحەڕەم[5] یان دەوترێ لە بیستی مانگی موحەڕەمی ساڵی 430 کۆچیدا وەفاتی کردووە کە لەو کاتەدا تەمەنی نەوەدو چوار ساڵ بووە.[6]

1 - سير أعلام النبلاء، ج17، ص461.
2 - سير أعلام النبلاء، ج17، ص462.
3 - ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج3، ص245.
4 - ابن خلكان، وفيات الأعيان، ج1، ص92.
5 - البدايةو النهاية، ج12، ص45.
6 - سير أعلام النبلاء، ج17، ص462.

ئیبن عەبدولبەر

ناوی یووسفی کوڕی عەبدوڵای کوڕی موحەممەدی کوڕی عەبدولبەری قورطوبیە، کونیەکەی ئەبوو عومەر بووە،[1] زانایەکی گەورەی فەرموودەو هەڵکەوتەی ناسراوی سەردەمی خۆی بووە.

لە رۆژی هەینی بیست و پێنجی رەبیعولئاخیری ساڵی 368 کۆچی لە نیوەرۆیدا لەدایك بووە.[2]

کوڕێکی هەبووە بەناوی عەبدوڵا کە کونیەکەی ئەبوو موحەممەد بووەو یەکێك بووە لە شارەزایانی بواری ئەدەب.[3]

ئیبن عەبدولبەر لە پاش ساڵانی 383 بە دواوە بەدوای فەرموودەدا گەڕاوەو شوێنانی ناو خاکی ئەندەلوسی کردووە، ئەمەش چەند ساڵێك پێش لەدایك بوونی زانای فەرموودەناسی رۆژهەڵاتی ئیسلامی خەطیبی بەغدادی بووە.[4]

لە دیارترین مامۆستاکانی کە فەرموودەی لێوە گێڕاونەتەوە بریتین لە:

ئەبولقاسم خەلەف کوڕی قاسم

عەبدولوارثی کوڕی سوفیان

---

1 - الذهبي، تاريخ الإسلام، ج31، ص136.
2 - ابن خلكان، وفيات الأعيان ج7ص66.
3 - ابن خلكان، وفيات الأعيان ج7ص71.
4 - الذهبي، تاريخ الإسلام، ج31، ص137.

سەعید نەصر

ئەبوو موحەممەدی کوڕی عەبدولموئمین

ئەبوو عومەری باجی و ئەبوو عومەری طلمنکی

ئەبولوەلید ئیبنولفەرضي لە ئەندەلوس

لە رۆژهەڵاتی ئیسلامیش:

ئەبولقاسم سقطی مەککی

عەبدولغەنی کوڕی سەعید

ئەبووذەری هرەوی

ئەبوو موحەممەد ئیبنونوحاسی میصری و چەندێکی تر.[1]

لەدیارترین خوێندکارەکانیشی بریتی بوون لە:

أبو العباس الدلائي

أبو محمد بن أبي قحافة

أبوالحسن بن مفوز

أبو عبد الله الحميدي

أبو علي الغساني

1 - ابن خلكان: وفيات الأعيان، ج7، ص66.

أبو بحر سفيان بن العاص و

محمد بن فتوح الأنصاري

أبو داود سليمان بن نجاح المقرئ[1]

زانای دادوەر ئەبولوەلیدی باجی دەڵێت: لە مەغریبی ئیسلامیدا کەس نەبووە لە بواری فەرموودەدا وەك ئەبوو عومەر ئیبن عەبدولبەر بێت.[2]

ذەهەبی دەڵێت: هەموو مامۆستاکانی کە فەرموودەی لێ وەرگرتون ناگەنە حەفتا کەس و بۆ فەرموودەش ولآتانی نەکردووە، لەگەڵ ئەوەشدا کەمتر نیە لە خەطیبی بەغدادیو بەیهەقیو ئیبن حەزم لە زۆری شارەزاییدا، بەڵکو لەوانەیە ئەو راستگۆییو ئاییندارییو چەسپاویو چاکی بیروباوەڕەی لای ئەم هەبووبێت لای ئەوان هێندەی ئەم نەبووبێت، رەحمەتی خوای لێ بێت.[3]

ئیبن عەبدولبەر سەرەتا سەر بە مەزهەبی ظاهیری بوو، بەڵام زیاتر ئەوەی لەم زانایە بینراوە زیاترینی کاتی ژیانیو بیروراکانیشی سەر بە مەزهەبی شافیعی بووە، بەڵام ذەهەبی دەڵێت من دەڵێم ئەو بیروباوەڕی سەلەفی بووەو ئاییندارێ زۆر پتەو بووە.[4]

لە نووسینەکانی:

---

1 - الذهبي، تأريخ الإسلام، ج31، ص142.

2 - ابن خلكان: وفيات الأعيان، ج7، ص66.

3 - الذهبي، تأريخ الإسلام، ج31، ص142.

4 - الذهبي، تأريخ الإسلام، ج31، ص142.

الإستيعاب في معرفة الأصحاب

كتاب التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيد

الاستذكار لمذاهب علماء الأمصار

جامع بيان العلم وفضله

الدرر في اختصار المغازي والسير

العقل والعقلاء وما جاء في أوصافهم

قبائل العرب وأنسابهم

بهجة المجالس وأنس المجالس[1]

الكافي

الإكتفاء في قراءة نافع وأبي عمرو

الإنباه على قبائل الرواة

الإنتقاء لمذاهب الثلاثة

البيان في تلاوة القرآن

الأجوبة الموعبة

المعروفين

---

1 - ابن خلكان: وفيات الأعيان، ج7، ص

بالكنى

القصد والأمم في أنساب العرب والعجم وأول من نطق

بالعربية من الأمم

الشواهد في إثبات خبر الواحد

الإكتفاء في القراءات

الإنصاف فيما في اسم الله من الخلاف

الفرائض[1]

ماوەیەکی زۆر لە خزمەت زانای گەورەی ئەندەلوس ئەبووعومەر ئەحمەدی کوڕی عەبدولمەلیکی ئیشبیلیدا زانستی وەرگرتووە.[2]

ئەم زانایە قورتوبەی جێهێشت بۆ گەڕان بە دوای زانستدا و ماوەیەکی زۆر بە ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوای ئەندەلوسدا گەڕا، ماوەیەك لە ڕۆژهەڵاتی ئەندەلوس مایەوەو لە سەردەمی دەسەڵاتی ئیبنولئەفطەسدا ماوەیەك بوو بە دادوەری ئشبوونە و شنترین.[3]

1 - الذهبي، تأريخ الإسلام، ج31، ص140.
2 - الذهبي، تأريخ الإسلام، ج31، ص141.
3 - ابن العماد الحنبلي، شذرات الذهب،ج3، ص316.

ئیبن عەبدولبەر لە ڕۆژی هەینی لە کۆتا ڕۆژی مانگی ڕەبیعولئاخیریساڵی 463 لە شاری شاطبە لە ڕۆژهەڵاتی ئەندەلوس کۆچی دوایی کرد، لە هەمان ساڵدا زانای فەرموودەناسی ڕۆژهەڵاتیش خەطیبی بەغدادی کۆچی دوایی کرد.[1]

مردنەکەی لە شەوی هەینیدا بوو و ئەسپەردەکردنەکەشی لە عەسری ڕۆژی هەینیدا بوو،[2] کاتێ وەفاتی کرد تەمەنی نەوەد و پێنج ساڵ بوو.[3]

کتێبی(الإستيعاب في معرفة الأصحاب):

لەم کتێبەیدا ئیبن عەبدولبەر هەوڵیدا تا بتوانێت ناوی چی هاوەڵ هەیە کە لە نووسینەکانی پێشتردا هەبون بیانهێنێت، بە جۆرێ ئەو ناوەی لێ ناوە وەك کۆکەرەوەیەك بۆ ناوی هەموو ئەو هاوەڵانەی ناویان زانراوە، هەرچەندە ناوی هەندێ هاوەڵی نەهێناوە کە لە کتێبەکانی تردا تۆمار کراون، هاوکات ناوی ئەوانەشی هێناوە کە ڕاجیایی هەیە لەسەر هاوەڵ بوونیان، ڕیزبەندیەکەشی بە پێی ئەبجەدی کردووەو پاشانیش لە کۆتاییەوە ئەوانەی هێناوە کە بە کونیەکەیان زیاتر ناسراون لەگەڵ ناوی ئافرەتە هاوەڵەکانیشدا کە لە کۆتاییەوە ناوی هێناون، هەموو ئەو ناوانەی لەو کتێبەدا تۆماری کردون 4225 کەسایەتین.

---

1 - ابن خلكان: وفيات الأعيان، ج7، ص71.

2 - الذهبي، تأريخ الإسلام، ج31، ص142.

3 - ابن العماد الحنبلي، شذرات الذهب،ج3، ص314.

ئیبن ئەثیر

ناوی عەلی کوڕی موحەممەدی کوڕی موحەممەدی کوڕی عەبدولکەریمی کوڕی عەبدولواحیدی جزیری شەیبانیە، ناسراوە بە عیزەدین ئیبنولئەثیر،[1] زانایەکی گەورەی موسڵمانانە و بە رەچەڵەك کوردە.

لە چواری مانگی جەمادیلئوولای ساڵی 555 کۆچی لە جزیرەی ئیبن عومەر لەدایك بووە.[2] دوو برای دیار و زانای هەبوو کە ئەوانیش بریتی بوو لە مەجدەدین و وەزیر ضیائەدین.[3]

پاش ماوەیەك لە ژیانیان باوکیان ئەوانی بردووە بۆ موصڵ، لەوێ دەرفەتی زیاتریان بۆ لواوەو نەویونەتە زانست و هەوڵیانداوە تا ئەوەی بوونەتە کەسی دیار و هەڵکەوتە.[4]

سەردەمی ژیانی ئەم زانایە هاوسەردەمی سەرکردەی گەورەی ئیسلامی کورد صەلاحەدینی ئەیووبیە و بە وردیش زۆر رووداوی پەیوەست بەو سەرکردەی لە کتێبە مێژووییەکەیدا (الکامل فی التاریخ) تۆمار کردووە.[5]

لە مامۆستاکانی بریتی بوون لە:

---

1 - ابن خلكان: وفيات الأعيان، ج3ص ، الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج22 ص353، ابن كثير، البدايةو النهاية، ج13، ص139، ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج5ص137.

2 - ابن خلكان: وفيات الأعيان، ج3ص349.

3 - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج22 ص353.

4 - ابن خلكان: وفيات الأعيان، ج3ص349

5 - بڕوانە کتێبەکەی خۆی (الكامل في التأريخ).

خەطیب ئەبولەضلی طووسی

یەحیای کوڕی مەحموودی ثەقەفی

موسلیمی کوڕی عەلی سیحی

عەبدولمونعیم ئیبن کولەیب

یەعیشی کوڕی صەدقە

عەبدولوەهابی کوڕی سکینە

ئەبولقاسم ئیبن صەصری.

هەندێ لە خوێندکارەکانی:

ئیبندوبەیثی

مەجدەدین ئیبنولعەدیم

زانا ئەلقووصی

ئیبن عەساکیر کە فەرموودەی لێوە گێڕاوەتەوە

ئەبوو سەعیدی قضائی.[1]

ماڵەکەی لە موصڵ ببووە لانەیەك بۆ زانایان و زانستخوازان، زانایەکی دیاری هەڵکەوتە بوو لە هەردوو بواری مێژوو و فەرموودەشدا.[2]

1 - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج22 ص 354.

2 - ابن خلكان: وفيات الأعيان، ج3ص348.

لە دیارترین نووسینەکانی

أسد الغابة في معرفة الصحابة

الكامل في التأريخ

التاريخ الباهر في الدولة الأتابكية

جامع الأصول في أحاديث الرسول

اللباب في تهذيب الأنساب

ئیبن ئەثیر سەر بە مەزهەبی ئیمامی شافیعی بووە.[1]

لە کۆتاییەکانی تەمەنیدا بە تەواوەتی روویکردوەتە زانستی فەرموودە و خۆی سەرقاڵ کردووە بەو بوارەوە.[2]

لە ساڵی 626 کۆچیدا وەك نوێنەر چووە بۆ شام و لە دیمەشق و حەلەب سەرقاڵی فەرموودە بووە، لەوێ طواشی شەهابەدین طوغرول بە گەرمی پێشوازی لێکردووەو ڕێزی زۆری گرتووە، پاشان لە ساڵی 627 دا چووە بۆ دیمەشق، ماوەیەك لەوێ ماوەتەوەو دواتر لە ساڵی 628 دا گەڕاوەتەوە بۆ حەلەب و ماوەیەکی کەم لەوێ ماوەتەوە ئینجا گەڕاوەتەوە بۆ موصڵ.[3]

---

1 - ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج5ص137.

2 - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج22 ص356.

3 - ابن خلكان: وفيات الأعيان، ج3ص349.

سەبارەت بە مردنی راجیایی هەیە لەسەر مانگی مردنەکەی، لەساڵی 630 کۆچیدا وەفاتی کردووە، رایەك پێی وایە لە مانگی رەمەزاندا مردووە، رایەکی تر پێی وایە لە 25 شەعباندا وەفاتی کردووە، رایەکی تر هەیە کە دەڵێت لە مانگی شەعباندا بووە بێ ئەوەی رۆژەکەی دیاری بکات، بەڵام ئیمامی ذەهەبی دەڵێت دەست نووسێکیم دیوە کە تەصحیحی نووسینێکی کردووە لە پانزەی شەعباندا نووسیویەتی، واتە تا ئەوکاتە وەفاتی نەکردووە.[1]

کاتێ وەفاتی کردووە تەمەنی حەفتا و پێنج ساڵ بووە.[2]

کتێبی (أسد الغابة في معرفة الصحابة):

نووسەر لەم کتێبەدا هەوڵیداوە ناوی هەموو ئەو هاوەڵانە بهێنێت کە ناویان زانراوەو رەچەڵەکیان باس بکات، کاتی موسڵمان بوونیان و ژیانیان لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) و هەندێ لەو فەرموودانەی کە گێڕاویەتیەوە دێنێ، دواتریش شوێن‌و کاتی وەفاتی دێنێ، ناوی ئەوانەشی هێناوە کە راجیایی هەیە لەسەر هاوەڵبوونی، هەروەها ناوی ئەو جنۆکانەش دێنێ کە باوەڕدار بون بەڵام راستەوخۆ دان نانێت بە هاوەڵ بوونیاندا، پێچەوانەی ئیبن حەجەر کە راشاکاوانە بە ناوهێنانی ئەو جنۆکانە بە هاوەڵیان دەزانێت مادەم مەرجەکانی هاوەڵ بوونیان تێدایە.

1 - الذهبي: سير أعلام النبلاء، ج22 ص356.

2 - ابن كثير: البدايةو النهاية، ج13، ص139، ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج5ص137.

لەم کتێبەدا ئیبن ئەثیر ژیانی 7554 کەسایەتی هێناوەو هاوەڵ بوونی هەرکام لەوانەی باسکردووە، ئەوەشی گومان هەیە لەسەر هاوەڵبوونی ئاماژەی پێداوە، تیایدا زۆر پشتی بەستووە بە هەریەك لە نووسینەکانی ئەبوو موسا و ئیبن مەندە و ئەبوو نوعەیمی ئەصبەهانی و ئیبن عەبدولبەر تایبەت بە هاوەڵان، ئەم کتێبە یەکێکە لە ناوازەترین نووسینەکانی تایبەت بە هاوەڵانی پێغەمبەری خوا(ﷺ).

ئیبن حەجەری عەسقەلانی

ناوی ئەحمەدی کوڕی عەلی کوڕی موحەممەدی کوڕی عەلی کوڕی ئەحمەدە، ناسراوە بە ئیبن حەجەر، ئەمەش لەبەر بنەماڵەکەی کە بەوە ناسراو بوون و لە عەسقەلان نیشتەجێ ببوون.[1]

لە دوانزەی شەعبانی ساڵی حەوت سەد و حەفتاو سێی کۆچی لەدایك بووە، هەر لە سەرەتاکانی تەمەنیەوە باوکی کۆچی دوایی کردووە، بۆیە کەسانی نزیکی باوکی سەرپەرشتییان کردووەو ئەرکی بەخێوکردنیان گرتوەتە ئەستۆ.[2]

بەرەبەر کە گەورە دەبوو کەوتە لەبەرکردنی قورئانی پیرۆز و لە تەمەنی نۆ ساڵیدا هەموو قورئانی لەبەرکرد، زۆر شەیدای شیعر بوو و زۆربەی کاتی خۆی پێوە سەرقاڵ دەکرد، تا ئەوەی خوای گەورە فەرموودەکانی پێغەمبەری خوای (ﷺ) لەلا شیرینتر کرد و بە تەواوەتی خووی دایە ئەو بوارەو لای مامۆستایانی تایبەتی فەرمووده فەرموودەی بیست، لەو پێناوەشدا زۆر گەڕا و چوو بۆ لای مامۆستایانی شوێنە جیاجیاکان.[3]

ئیبن حەجەر سەر بە مەزهەبی ئیمامی شافیعی بووەو ماوەیەکیش وەك دادوەری شافیعی لە میصر دادوەری کردووە،[4]

1 - الشوكاني: البدر الطالع، دار المعرفة، بيروت، بلا سنة الطبع، ج1، ص88.

2 - ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج7، ص270.

3 - الشوكاني: البدر الطالع، ج1، ص88.

4 - ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج7، ص271.

له ‌مامۆستاکانی:

السراج البلقيني

ابن الملقن

العراقي

البرهان الأبناسي

نور الدين الهيثمي

صدر الدين الأبشيطي

أحمد بن محمد الخليلي

أحمد بن محمد الأيكي

صالح بن خليل بن سالم

شمس الدين القلقشندي

بدر الدين بن مكي

محمد المنبجي

محمد بن عمر بن موسى

بدر الدين بن قوام البالسي

فاطمة بنت المنجا التنوخية

فاطمة بنت عبد الهادي

عائشة بنت عبد الهادي

زين الدين أبي بكر بن الحسين

ئیبن حەجەر بۆ دەستخستنی زانست و وەرگرتنی فەرمووده زۆر ناوچەی دەکرد و دەگەڕا، لەوانە (قاهیرە، سریاقووس، غەززە، رەملە، بەیتولمەقدیس، دیمەشق، منا، مەککە، یەمەن).[1]

ئیتر بوو بە زانایەکی هەڵکەوتەی نموونەیی و لە هەموو جیهانی ئیسلامیدا ناسراوو دیار بوو، ببووە زیندووکەرەوەی سوننەو نەیاری سەرسەختی بیدعەکاران.

زانایانی میصر و زانایانی ناوچەکانی تری جیهانی ئیسلامی دەهاتن و زانستیان لێ وەردەگرت،[2] نزیکەی بیست ساڵ لە خانەقای سوڵتان بیبرس مایەوە، دوای ئەوەی لە پۆستەکەی لابرا چوویە دارولحەدیثی کامیلی و ماوەیەکی زۆر لەوێ مایەوە، دواتر دەسەڵاتداری سەردەمی ئیبن حەجەر کە مەلیك برسبای بوو و یەکێك بوو لە سەرکردەکانی مەمالیکەکان لە میصر پۆستی دادوەری مەزهەبی شافیعی دایە دەست ئیبن حەجەر، بەو بارەوە مایەوە تا دواجار خۆی وازی هێنا لەو پۆستەو لە ماڵەوە خۆی یەکلا کردەوە بۆ وانەوتنەوەو نووسین.[3]

1 - ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج7، ص271.
2 - الشوكاني: البدر الطالع، ج1، ص89.
3 - ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج7، ص271.

ماوەی دادوەری ئیبن حەجەر لە ساڵی 827 کۆچی بۆ 852 کۆچ بوو، لەو ساڵەدا خۆی وازی لێهێنا، چونکە سەرەتاش پاش چەند جار داواکاری لێی ئینجا رازی بوو.

لە نووسینەکانی:

تعليق التعليق

فتح الباري شرح صحيح البخاري

فوائد الاحتفال في بيان أحوال الرجال المذكورين في البخاري

زيادة على تهذيب الكمال

تجريد التفسير من صحيح البخاري على ترتيب السور

تقريب الغريب

اتحاف المهرة بأطراف العشرة

أطراف المسند المعتلى بأطراف المسند الحنبلي

أطراف الصحيحين

أطراف المختارة للضياء

تهذيب تهذيب الكمال للحافظ المزي

مختصره تقريب التهذيب

تعجيل المنفعة برواية رجال الأئمة الأربعة

الإصابة في تمييز الصحابة

لسان الميزان

تحرير الميزان

تبصير المنتبه بتحرير المشتبه

طبقات الحفاظ

الدرر الكامنة في المائة الثامنة

أنباء الغمر بأبناء العمر

قضاة مصر

الكاف الشاف في تحرير أحاديث الكشاف

التمييز في تخريج أحاديث الوجي

الدراية في منتخب تخريج أحاديث الهداية

الإعجاب ببيان الأسباب

الأحكام لبيان ما في القرآن من الابهام

الزهر المطول في بيان الحديث المعدل

شفاء الغلل في بيان العلل

تقريب النهج بترتيب الدرج

الأفنان في رواية القرآن

المقترب في بيان المضطرب

التعريج على التدريج

نزهة القلوب في معرفة المبدل من المقلوب

مزيد النفع بما رجح فيه الوقف على الرفع وبيان الفصل

تقويم السناد بمدرج الإسناد

الإيناس بمناقب العباس

توالى التأسيس بمعالى ابن إدريس

المرجة الغيثية عن الترجمة الليثية

الاستدراك على الحافظ العراقي في تخريج أحاديث الأحياء

تخريج أحاديث مختصر ابن الحاجب الأصلي

تحفة الظراف بأوهام الأطراف

المطالب العالية من رواية المسانيد الثمانية

التعريف الأوحد بأوهام من جمع رجال المسند

تعريف أولى التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس

الأعلام بمن ولي مصر في الإسلام

تعريف الفئة بمن عاش مائة من هذه الأمة

القصد الأحمد فيمن كنيته أبو الفضل واسمه أحمد

إقامة الدلائل على معرفة الأوائل

الخصال المكفرة للذنوب المقدمة والمؤخرة

الشمس المنيرة في معرفة الكبيرة

الاتقان في فضائل القرآن

الأنوار بخصائص المختار

الآيات النيرات للخوارق المعجزات

النبأ الأنبه في بناء الكعبة

القول المسدد في الذب عن المسند

بلوغ المرام بأدلة الأحكام

بذل الماعون بفضل الطاعون والمنحة

الأجوبة المشرقة على الأسئلة المفرقة

منسك الحج

شرح مناسك المنهاج

تصحيح الروضة

نخبة الفكر في مصطلح أهل الأثر وشرحها

نزهة النظر بتوضيح نخبة الفكر

الانتفاع بترتيب الدارقطني على الأنواع

مختصر البداية والنهاية لابن كثير

تخريج الأربعين النووية بالأسانيد العلية

الأربعين المتباينة

شرح الأربعين النووية وترجمة النووي

دیوانێکی شیعریشی نووسیوە.[1]

لە ساڵی 833 کۆچیدا شاهروخی کوڕی تەیموور نامەیەکی نارد بۆ سەرکردەی مەملووکیەکان سوڵتان ئەشرەف برسبای، یەکێك لە داواکاریەکانی ئەوەبوو کتێبی فتح الباری بشرح صحيح البخاری بۆ بنێرێ کە ئیبن حەجەر نووسیبووی، ئیبن حەجەریش سێ بەرگی ئەو کتێبەی بۆ نارد چونکە هێشتا هەمووی تەواو نەبووبوو، دواتر لە ساڵی 839 هەمان داوای ناردەوەو ئەویش دووبارە بڕێ بەرگی تری بۆ نارد چونکە هەمووی تەواو نەبووبوو، دواتر لە سەردەمی تاهیر جومقدا نوسخەیەکی تەواو ئامادەکرا و نێردرا بۆی، چونکە نووسینی ئەو کتێبەی لە ساڵی 817 دەست پێکرد و لە ساڵی 842 دا تەواوی کرد، کاتێکیش نووسینەکەی بە تەواوەتی کۆتایی هات ئاهەنگێکی گەورە بۆ ئەو نووسینەی گێڕدرا و پارەیەکی زۆر بەخشرایەوەو شیعری تێدا خوێنرایەوە، خودی ئیبن حەجەریش شیعری خوێندەوە.[2]

هەروەها سوڵتان عەبدولعەزیزی حەفصیش نامەی بۆ نووسی، ئەویش نوسخەیەکی ئەو کتێبەی بۆ نارد.

---

1 - ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج7، ص272-273.

2 - الشوكاني: البدر الطالع، ج1، ص88 -89.

ئیبنولعیمادی حەنبەلی بەمجۆرە ناوی دێنێ(شيخ الإسلام علم الأعلام أمير المؤمنين في الحديث حافظ العصر شهاب الدين أبو الفضل).[1]

ریشێکی سپی و جەستەیەکی لەڕ و زمانێکی پاراو و دەنگێکی زاڵی هەبوو، نوێژ و ڕۆژووی سوننەتی زۆر بوو، لە پەرستشی خوادا زۆر پێشڕەو بوو، تەواو پەیوەست بوو بە مەنهەجی سەلەف صاڵح، کاتی تایبەتی دانابوو بۆ خوێندکارەکانی، کاتی هەبوو بۆ فەتوادان سەبارەت بەو پرسیارو کێشانەی دەبرانە بەردەمی، کاتی تایبەتیشی دانابوو بۆ نووسین.[2]

لە شەوی شەممە هەژدەی مانگی ذیلحیجەی ساڵی (852) کۆچی وەفاتی کرد و لە ڕومەیلە ئەسپەردە کرا، مەراسیمی نوێژ لەسەرکردن و ئەسپەردەکردنەکەی زۆر قەرەباڵغ بوو،[3] ئەمیری باوەڕداران وسوڵتان هاودەم بە ژمارەیەکی زۆری زانایان و خەڵك تیایدا ئامادە بوون، خەلیفەش هات بۆ نوێژ کردن لە سەری.[4]

---

1 - ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج7، ص270.

2 - ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج7، ص273.

3 - ابن العماد الحنبلي: شذرات الذهب، ج7، ص273.

4 - الشوكاني: البدر الطالع، ج1، ص89.

دەروازەیەك

سەبارەت بە

پێناسی هاوەڵان(رضي الله عنهم)

چەمکی هاوەڵ

سەبارەت بە پێناسەی چەمکی(صەحابە) هاوەڵ ئەوا لەرووی زمانەوانیو لەرووی ئیصطلاحیشەوە واتاکەی دەخەینەڕوو:

لە رووی زمانەوانیەوە واتای هاودەمیو پارێزگاری کردنە.

لە (لسان العرب)دا هاتووە: (صحب صحبه يصحبه صحبة بالضم و صحابة بالفتح و صاحبه عاشره و الصحب جمع الصاحب... و الأصحاب جماعة الصحب)،[1] صحابە بە واتای هاودەمیو لەگەڵبوون دێ، هەروەها بە واتای پاراستن دێ وەك خوا دەفەرموێت(ولا هم منا يصحبون) یان لە فەرموودەدا هاتووە(اللهم اصحبنا بصحبة).[2]

لە (المعجم الوسیط)دا وشەی صحب بۆ دوو واتای هاودەمیو پاراستنیش دێت((صحبه صحابة و صحبة رافقه و يقال في الدعاء صحبك الله حفظك و رافقتك عنايته).[3]

سەبارەت بە واتا شەرعیەکەی چەمکی هاوەڵ چەند پێناسەو رایەکی جیاجیا هەن لەسەر مەرجەکانی هاوەڵبوون، بەڵام ئەوەی لە کۆی پێناسەکانەوە وەریدەگرین ئەوەیە:

---

1 - ابن منظور: لسان العرب، ط1، دار صادر، بيروت، ج1، ص519-520.

2 - لسان العرب، ج1، ص520.

3 - إبراهيم مصطفى: المعجم الوسيط و أحمد الزيات و آخرون، دار الدعوة، ج1، ص 507.

هاوەڵی پێغەمبەر(ﷺ) بریتیە لە:(هەر کەسێکی موسڵمان کە بە موسڵمانی لەواقیعدا گەیشتبێت بە پێغەمبەر(ﷺ)و لەسەر باوەرداری مردبێت).

بەم پێیە ئەم مەرجانە لەخۆدەگرێت:

1– موسڵمانی: واتە مەرجە ئەو کەسە لە سەردەمی پێغەمبەردا(ﷺ) موسڵمان بووبێتو بە موسڵمانیش چووبێتە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ)، بۆیە ئەگەر کەسێك بە بێباوەڕی سەد جاریش چووبێتە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) بەڵام تا دوای وەفاتی پێغەمبەر(ﷺ) موسڵمان نەبووبێتو دواتر باوەری هێنابێت، ئەوە بە هاوەڵ دانانرێ.

2– گەیشتن بە خزمەتی پێغەمبەر(ﷺ): مەرجە ئەو کەسە بە موسڵمانی چووبێتە خزمەتی پێەمبەر (ﷺ)، ئەگەرنا نەجاشی کە باوەڕداریش بوو و پێغەمبەریش(ﷺ) نوێژی غیابی لەسەر کرد لەبەرئەوەی نەچوەتە خزمەت پێغەمبەر(ﷺ) بۆیە بە هاوەڵ دانانرێ، هەندێ مەرجەکەیان وا هێناوە کە بینینی پێغەمبەر (ﷺ)بێت، بەڵام وا جوانترە بڵێین گەیشن بە خزمەتی چونکە هەبووە نابینا بووەو نەیتوانیوە پێغەمبەر(ﷺ) ببینێتو چووەتە خزمەتیشی، واتە بینینی پێغەمبەر(ﷺ) یان چوونەخزمەتی بەبێ بینین بۆ ئەوانەی بەربەستی بینینیان هەبووە وەك نابیناکان، نموونەی ئەوانەش ئیبن ئوم مەکتومە، هەروەها ئەو چوونە خزمەتە ماوەی زۆر بێت یان کەم بێت نابێتە بەربەستی بەردەم هاوەڵبوون، ئیتر ئەبووبەکری صدیق کە تا مردن رۆژانە پێغەمبەری خوای(ﷺ)دیوەو نزیکترین هاودەمی بووە لەگەڵ کەسێکدا کە بە وەفد هاتووەو لەوانەیە ساتێکی زۆر کەم چووبێتە خزمەتی پێغەمبەر(ﷺ) هەردووکیان مەرجی هاوەڵبوونیان هەیە با لە پلەو پایەدا جیاواز بن.

3– مەبەست لە بە حەقیقی بوون ئەوەیە کە ئەو کەسە بە حەقیقیو بێ خەیاڵو خەو چووبێتە خزمەتی پێغەمبەر(ﷺ)، جا ئەگەر کەسێك لە سەردەمی پێغەمبەردا(ﷺ) یان لە دواتردا تا ئەمڕۆ و تا ڕۆژی دواییش خەوی دی چووە خزمەت پێغەمبەر(ﷺ) ئەوە نابێت بە هاوەڵی.

4– مردن بە موسڵمانی: ئەمەش مەرجێکی تری گرنگە، چونکە ئەگەر کەسێك بە باوەرداریش چووبێتە خزمەت پێغەمبەر(ﷺ)، بەڵام دواتر مورتەد بووبێتەوە ئەوە بە هاوەڵ دانانرێت، وەك عوبەیدوڵای کوڕی جەحشی مێردی ئوم حەبیبە کە موسڵمان بووو پێغەمبەری (ﷺ) بینیو لەگەڵ ئوم حەبیبەی ژنیدا کۆچی کرد بۆ حەبەشە، کەچی لەوێ بوو بە مەسیحیو لەسەر ئەو ئایینەش مرد، ئیتر ئەمە مەرجی هاوەڵبوونی ناهێڵێ، ئەگەر دوای مورتەدبوونەوەکەشی هەمدی باوەڕی هێنابێتەوەوئەو دووەم جار باوەڕهێنانەوەی لە سەردەمی پێغەمبەر(ﷺ)و لە خزمەتی ئەودا بووبێت ئەوە سیفەتی هاوەڵبوونی دەمێنێتەوە، هەندێ پێیان وایە ئەگەر دوای مورتەدبوونەوەکەشی دوای سەردەمی پێغەمبەر(ﷺ) هەمدی باوەڕی هێنابێتەوە ئەوە سیفەتی هاوەڵبوونی دەمێنێتەوە، بەڵام هەندێکی تر پێیان وایە بەو یەکجار مورتەدبوونەوەی مەرجی هاوەڵێتی نامێنێ، بەڵام هەموان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە هەر کەسێ بە موسڵمانی گەیشتبێت بە پێغەمبەر(ﷺ)و دواتر بە بێباوەڕی مردبێت ئەوە هاوەڵ نیە.

بوخاری لە صەحیحەکەیدا دەڵێت:(هەر موسڵمانێ هاودەمی پێغەمبەری خوای (ﷺ) کردبێت یان بینیبێتی ئەوە هاوەڵیەتی).[1]

1 - صحيح البخاري، ط 3، دار ابن كثير(اليمامة – بيروت، 1987)، ج3، ص1335.

ئیبن حەجەر دەڵێت:(راستترین پێناسێ بۆ هاوەڵان بیزانم ئەوەیە هاوەڵ هەر کەسێکە بە باوەرداری گەیشتبێت بە پێغەمبەر(ﷺ)و لەسەر ئیسلام(بە موسڵمانێتی) مردبێت، ئیتر هەموو ئەوانە دەگرێتەوە کە زۆر لەگەڵیدا دانیشتبێت یان کەم لەگەڵی بووبێت یان ئەوەی فەرموودەی لێوە گێڕابێتەوە یان فەرموودەی لێوە نەگێڕابێتەوە یان غەزای لەگەڵ کردبێت یان غەزای لەگەڵ نەکردبێت یان هەر بینیبێتی با لەگەڵیشی دانەنیشتبێت یان لەبەر بەربەستێ نەیدیبێ وەك نابینایی.[1]

ئیبنوصەلاح چەند پێناسەیەکی هێناوە، لەوانە:

مروزی دەڵێت: فەرموودەناسان دەڵێن هەرکەس کە فەرموودەیەکی یان وتەیەکی لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) لێوەگێردرابێتەوە ئەوە هاوەڵە، هێندە مەجالەکە فراوان دەکەن تا ئەوەی دەڵێن هەرکەس پێغەمبەری (ﷺ) دیبێ ئەوە لە هاوەڵانە، ئەوەش لەبەر گەورەیی پلەوپایەی پێغەمبەر(ﷺ) واتای هاوەڵێتییان داوە بەهەر کەس کە پێغەمبەری دیبێت.

وشەی صەحابی لەرووی زمانەوانیو روخساریەوە بۆ کەسێکە کە ماوەیەکی زۆر لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) بووبێتو زۆر لە کۆڕیدا بووبێتو شوێنکەوتەی بووبێتو فەرموودەی لێ وەرگرتبێت، ئەمەش بڕواو قەناعەتی ئوصوولیەکانە.

سەعیدی کوڕی موسەیب تەنها کەسێکی بە هاوەڵ داناوە کە ساڵێ یان دوو ساڵ لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) مابێتەوەو غەزایەك یان دوو غەزای لەگەڵدا کردبێت.[2]

1 - الإصابة في تمييز الصحابة، ط1، دارالجيل(بيروت – 1992)، ج1، ص6.

2 - مقدمة ابن الصلاح، دار الفكر المعاصر (بيروت – 1977)، ج1، ص291.

سەبارەت بەوەی ئایا جنۆکەو فریشتەکانیش دەبن بە هاوەڵ یان نا، ئیبن حەجەر دەڵێت:(کە دەڵێین باوەڕی پێ هێنابێ –بە پێغەمبەر(ﷺ)– هەموو راسپێراوێك لە جنۆکەو مرۆڤیش دەگرێتەوە، ئەوکات ئەو جنۆکانەش دەگرێتەوە کە ناوو باسیان تۆمارکراوە بەڵام ئەو مەرجانەی هاوەڵبوونیان تێدبێ کە باسمان کردون)،[1] واتە ئیبن حەجەر پێی وایە هەر جنۆکەیەکیش ئە مەرجانەی هاوەڵبوونی تێدا بێت ئەوە دەبێتە هاوەڵ، بۆیە دەبینین لە ناو هاوەڵاندا ناوی جنۆکەشی هێناوە(ئەبیەضی جننی)،[2] ئیبن حەزمیش ئەو رایەی هەیەو دەڵێت(وقد نَصَّ اللَّهُ تَعَالَى على أَنَّ نَفَرًا من الْجِنِّ آمَنُوا وَسَمِعُوا الْقُرْآنَ من رسول اللَّهِ (ﷺ) فَهُمْ صَحَابَةٌ وَفُضَلَاءُ)[3] واتە(خوای گەورە –لە قورئاندا– بە دەق هێناویەتی دەستەیەك لە جنۆکەکان بڕوایان هێناوەو لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) گوێیان لە قورئان گرتووە، ئیتر ئەوانە –ئەو جنۆکانە– هاوەڵن‌و پایەبەرزن).

بەڵام ئیبن ئەثیر وەك ئەوان بە راشکاوانە دان نانێت بەوەداو لە چەند شوێنێکدا کە ناوی چەند جنۆکەیەکی هاوەڵ دێنێ وادەیهێنێت کە لەبەرئەوەی ئەبوومووسا هێناویەتی ئەمیش باسی کردووە.[4]

سەبارەت بە هاوەڵبوونی فریشتەکانیش قسە لەسەر ئەوەیە ئایا پێغەمبەر(ﷺ) نێردراوە بۆ ئەوانیش یان نا، واتە ئایا پێغەمبەری خوایە بۆ فریشتەکانیش یان نا،[1]

---

1 - الإصابة في تمييز الصحابة، ج1، ص6.

2 - الإصابة في تمييز الصحابة، ج1، ص24.

3 - المحلى، دار الآفاق الجديدة، بيروت، ج9، ص365.

4 - أسدالغابة، ط1، دار إحياء التراث العربي(بيروت - 1996)، ج2، ص317 و 527 و ج4، ص218.

رای راستتر ئەوەیە پێغەمبەر(ﷺ) نێردراوە بۆ مرۆڤو جنۆکەکانیش، بەڵام نەنێردراوە بۆ فریشتەکان.

ماوەی هاوەڵان

زانایان لەسەر ئەوە کۆکن کە هەرکەس دوای سەدساڵ لە وەفاتی پێغەمبەر(ﷺ) بانگەشەی هاوەڵبوونی کردبێت بڕوای پێ نەکەن،[2] ئەوەش لەبەر ئەو فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ) کە مانگێ بەر لە مردنی فەرمووی(أرأيتكم ليلتكم هذه فإن على رأس مائة سنة منها لا يبقى على وجه الأرض ممن هو اليوم عليها أحد)،[3] واتە(ئەمشەوتان ئەبینن، لەمشەوەوە تا سەد ساڵی تر لەم سەرزەویەدا یەك کەس نامێنێ کە ئەمرۆ لەسەریەتی).

ئیمامی ذەهەبی دەڵێت: کۆتا هاوەڵی پێغەمبەر(ﷺ) کە کۆچی دوایی کرد ئەنەسی کوڕی مالیك بوو.[4]

سەبارەت بە کاتی وەفاتی ئەنەسی کوڕی مالیك چەند رایەك هەیە، رایەك دەڵێت لە ساڵی نەوەدی کۆچیدا وەفاتی کردووە، رایەکی تر دەڵێت لە ساڵی نەوەدو یەکی

---

1 - الإصابة في تمييز الصحابة، ج1، ص6-7.

2 - الإصابة في تمييز الصحابة، ج1، ص8-9.

3 - صحيح البخاري، الرقم 115 و 549 و 585، صحيح مسلم 4709، صحيح ابن حبان، الرقم 3041، سنن أبو داود، الرقم 3805، سنن الترمذي، الجامع الصحيح، الرقم 2229، السنن الكبرى للنسائي، الرقم 5698، السنن الكبرى للبيهقي، الرقم 1976، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 5441 و 5839، المعجم الكبير للطبراني، الرقم 12883.

4 - تاريخ الإسلام للذهبي، ج6، ص289.

کۆچی بووە، رایەکی تر دەڵێت لە ساڵی نەوەدو سێی کۆچی بووە،[1] کاتێ کۆچی دوایی کرد تەمەنی نەوەدو نۆ ساڵ بوو، رایەکی تر دەڵێت بەڵکو تەمەنی سەدو یەك ساڵ بوو، رایەکی تر دەڵێت بەڵکو سەدو حەوت ساڵ بوو،[2] یان دەوترێت نەوەدو شەش ساڵ بوو،[3] یان دەوترێ سەدو بیست ساڵ بوو، بەڵام ئیبن ئەثیر وەلامی ئەو قسانە دەداتەوەو دەڵێت ئەو تەمەنە زۆر وتانە راست نین چونکە کاتێ پێغەمبەر(ﷺ) کۆچی کرد بۆ مەدینە ئەنەس تەمەنی دە ساڵان بووە، زیاترین بۆچوونیش لەسەر ساڵی وەفاتی هاتووە ساڵی نەوەدو سێی کۆچی بووە، کە بەو پێیە زۆرترین ئەگەر بۆ تەمەنی سەدو سێ ساڵە.[4]

ئیمامی ذەهەبی رای راستتر دێنێت کە تەمەنی سەدو سێ ساڵ بووەو لە ساڵی نەوەدو سێی کۆچی وەفاتی کردووە.[5]

---

[1] - الإستيعاب في معرفة الأصحاب، ج1، ص110، البدايةو النهاية لابن كثير، ج5، ص332.

[2] - الإصابة في تمييز الصحابة، ج1، ص127- 128.

[3] - البدايةو النهاية لابن كثير، ج5، ص332.

[4] - أسد الغابة، ج1، ص194.

[5] - سير أعلام النبلاء للذهبي، ج3، ص406.

ژمارەی هاوەڵان

سەبارەت بە ژمارەی هاوەڵان راجیایی هەیە، راستیش ئەوەیە کە بە وردی ژمارەی هاوەڵان نازانرێت، چونکە ژمارەیەکی زۆر بووەو لەو سەردەمەشدا سەرژمێری ورد نەبووە، ژمارەیەکی زۆر لە هاوەڵان لە دووری مەککەو مەدینەوە هاتونو وەك وەفد هاتونو دواتر چوونەتەوە بۆ ناوچەی خۆیان، لێرەدا تەنها چەند گێڕانەوەیەك بە نموونە دێنینەوە لەسەر ژمارەی هاوەڵان لە چەند قۆناغێكدا:

هاوەڵانی بەشداربوو لە غەزای بەدردا 313 کەس بوون،[1] ژمارەیەکی زۆریش لە مەدینە بوون لە پیاوو ژنو منداڵ کە نەچووبوون بۆ ئەو غەزایە.

هاوەڵان لە رۆژی بەیعەتی ریضواندا ژمارەیان نزیکەی 1400 یان 1500 هاوەڵ دەبوو،[2] خوای گەورەش ئایەتی لەسەر دابەزاندون(لقد رضي الله عن المؤمنين إذ يبايعونك تحت الشجرة).[3]

هاوەڵانی بەشداربوو لە ساڵی دەی کۆچیدا کە لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) بەشدار بوون بۆ چوون بۆ مەککە لە سەروو دە هەزار کەسەوە دەبوون، وەك لە صەحیحی بوخاریدا هاتووە (عن ابن عباس رضي الله عنهما أن النبي صلى الله عليه وسلم خرج

1 - مسند أحمد بن حنبل، الرقم 2150، مصنف ابن أبي شيبة، الرقم 36035، المعجم الكبير للطبراني، الرقم 11848.

2 - ابن عبدالبر: الإستيعاب في معرفة الأصحاب، ط1، دار الجيل(بيروت – 1412هجري)، ج1، ص 3 و 5.

3 - الإسراء: 18.

في رمضان من المدينة ومعه عشرة آلاف)،[1] واتە(لە ئیبن عەبباسەوە کە دەڵێت پێغەمبەر(ﷺ) لە رەمەزاندا لە مەدینە دەرچووو دە هەزار کەسی لەگەڵدا بوو).

لە غەزای حونەیندا ئەوانەی لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) بوون دەهەزار کەس بوون لەگەڵ (الطلقاء)دا،[2] واتە ئەوانەی لە دوای فەتحی مەککە بوونە شوێنکەوتەی پێغەمبەر(ﷺ).

ئیبن حەجەر دەقێکی ئەبووزەرعەی رازی هێناوە کە دەڵێت:(پێغەمبەری خوا(ﷺ) کە وەفاتی کرد ئەوانەی دیبوویانو فەرموودەیان لێوەگێڕابوویەوە لەسەروو سەد هەزار کەسەوە دەبوون لە ژنو پیاو کە هەموویان فەرموودەیان لێوەگێڕاوەتەوە ئایا فەرموودەی بیستراو بێت یان بینراو).[3]

بەڵام ئەمە جێی پرسیارەو پێویستی بە روونکردنەوە هەیە، چونکە ئەگەر سەیری ئەو کتێبانە بکەین کە تایبەت بە هاوەلان نووسراون و سەیری سەنەدەکانی کتێبەکانی فەرموودەش بکەین لەگەڵ ئەم گێڕانەوەدا یەك ناگرنەوە، بۆ نموونە ژمارەی باسکراوی هاوەڵان لە هەندێ لەو کتێبانەی تایبەت بەو بوارە نووسراون دەخەینە روو:

کتێبی (معرفة الصحابة)ی ئیبن مەندە ناوی 672 کەسایەتی باسکردووە کە هەندێکیان هاوەڵ نین.

---

1 - صحيح البخاري، الرقم 4039.

2 - صحيح ابن جبان، الرقم 4842،

3 - الإصابة في تمييز الصحابة، ج1، ص2.

کتێبی (معجم الصحابة)ی ئیبن قانع ناوی 1226 کەسایەتی باسکردووە کە هەندێکیان هاوەڵ نین.

کتێبەکەی ئیبن عەبدولبەر (الإستيعاب في معرفة الأصحاب) ناوی 4225 کەسایەتی باسکردووە کە هەندێکیان هاوەڵ نین.

کتێبەکەی ئیبن ئەثیر (أسد الغابة) ناوی 7554 کەسایەتی باسکردووە کە هەندێکیان هاوەڵ نین و ژمارەیەکیشیان دووبارە بوونەتەوە لەبەر راجیایی لەسەر ناویان.

کتێبەکەی ئیبن حەجەر (الإصابة في تمييز الصحابة) ناوی 12304 کەسایەتی باسکردووە کە هەندێکیان هاوەڵ نین و ژمارەیەکیشیان دووبارە بوونەتەوە لەبەر راجیایی لەسەر ناویان.

بۆیە دەکرێت بوترێت ئەو ژمارەی هاوەڵان بووبێ یان ژمارەیەکی نزیك بەو ژمارەیە، فەرموودەشیان لە پێغەمبەری خواوە(ﷺ) بیستبێت و گێڕابێتەوە بۆ خەڵکی دەوروبەریان، بەڵام ئەو گێڕانەوانە هەموویان تۆمار نەکرابن و نەگەیشتبنە نەوەکانی داهاتوو، وەك ئەوەی چەندین کەس بە جیاجیا یان وەك وەفد هاتبن و لەو ماوە کەمەی بینینی پێغەمبەردا(ﷺ) بڕێك فەرمودەیان وەرگرتبێت و دواتر چووبنەوە بۆ وڵاتی خۆیان و لەوێ ئەو فەرموودانەیان گێڕابنەوە، بەڵام دواتر ئەو فەرموودانە تۆمار نەکرابن.

هەروەها ئیبن حەجەر گێڕانەوەیەکی ئەوری هێناوە کە دەڵێت کاتێ پێغەمبەر(ﷺ) وەفاتی کرد دوانزە هەزار هاوەڵ هەبوون کە پێغەمبەر (ﷺ) لێیان رازی بوو.[1]

لە (المستدرك على الصحيحين) دا هاتووە(ثارت الفتنة وأصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم عشرة آلاف)،[2] واتە(فیتنەی نێوان هاوەڵان هەڵگیرساو ئەوکات دەهەزار هاوەڵی پێغەمبەر(ﷺ) مابوون).

بەمجۆرە چەند ژمارەیەکی جیاجیامان لەرووی کاتو شوێنەوە وەرگرت، چونکە هەم بەپێی ماوەکان بە مردنی هاوەڵان ژمارەی هاوەلان کەم بوەتەوە، هەم بەپێی شوێنەکان جیاواز دەبێت، چونکە ئەو ژمارانە کە باسکراون زیاتر لەسەر ژمارەی هاوەڵانی ناو نیمچەدوورگە هاتون، ئەگەرنا ئەو هەمووە هاوەڵەی بە وەفد هاتوونەتە خزمەت پێغەمبەر(ﷺ) ژمارەیان باس نەکراوە.

1 - الإصابة في تمييز الصحابة، ج1، ص3.

2 - المستدرك على الصحيحين، الرقم 8423، مصنف عبدالرزاق، الرقم 20735.

چینەکانی کۆمەڵگە لە سەردەمی پێغەمبەردا(ﷺ)

لە سەردەمی پێغەمبەردا(ﷺ) چوار کۆمەڵی سەرەکی لە کۆمەڵگەدا هەبوون کە ئەوانیش بریتی بوون لە(کۆمەڵی بێباوەڕان، کۆمەڵی هاوەڵان، کۆمەڵی دووڕووان، کۆمەڵی جوولەکەکان).

یەکەم: کۆمەڵی بێباوەڕان: ئەمانە بڕوایان بە حەقیقەتی ئیسلامو پەیامەکەی پێغەمبەر(ﷺ) نەبووو لەسەروو هەموو ئەمانەشەوە دژایەتی توندی پێغەمبەریان(ﷺ) دەکرد، ئازاری موسڵمانانیان دەدا، هێرشی ماددیو مەعنەوییان دەکردە سەر ئیسلام، هێرشی ماددی بە ئازاردانی جەستەیی موسڵمانان، هێرشی مەعنەوی بە لێدانی مەعنەوی بۆ موسڵمانان وەك گومان خستنە سەر کەسایەتیو بانگەوازی پێغەمبەر(ﷺ)، سووکایەتی کردن بە موسڵمانانو چەندین شێوازی تری دژایەتی.

ئەمانە ئازاردانەکەیان هێندە توندبوو هەتا موسڵمانانیان ناچارکرد مەککە جێبهێڵنو بەرەو حەبەشەو مەدینە کۆچ بکەن، بەڵام هەر وازیان نەهێناو ڕوویانکردە حەبەشە بۆ جێ لەقکردن بە موسڵمانانو گەڕاندنەوەیان بۆ مەککە تا ئازاریان بدەنو بشتوانن ڕێبازەکەیان لەناو ببەن، ڕووشیانکردە مەدینە تا بتوانن دەوڵەتەکەیان لەناو ببەنو چەند جەنگێکیان لەگەڵ موسڵماناندا ئەنجامداو ئامادەش بوون لەگەڵ جوولەکەو دووڕووانیشدا یەکبگرنو هاودەستی تەواوەتی بکەن دژ بە موسڵمانان، واتە هەموو هەنگاوێکی بەرچاوو شاراوەی دژایەتیکردنی موسڵمانانیان گرتەبەر.

خوای گەورە بۆ قۆناغی مەككە جیهادی دژی ئەوانی فێری پێغەمبەر(ﷺ) كرد تا بە قورئان جیهادیان بكات، وەك خوا دەفەرموێت(فَلا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَاداً كَبِيراً)[1] (گوێڕایەڵی بێباوەڕان مەبەو بە قورئان جیهادی گەورەیان بكە).[2]

دووەم: كۆمەڵی هاوەڵان: ئەمەش ئەو چینەی كۆمەڵگە دەگرێتەوە كە باوەڕیان هێنا بە پێغەمبەر(ﷺ)، ئەمانەش چەند بەشێكیان لەخۆدەگرت، ئەو هاوەڵانەی كە زوو موسڵمان ببوونو بەشداری ئازارو نارەحەتیەكانی پێغەمبەر(ﷺ) بوون، ئەوانیش دوو دەستە بوون(كۆچەران، پشتیوانان)، سەبارەت بە كۆچەران هەندێكیان كۆچیانكرد بۆ حەبەشەو لەوێ لە غەریبیدا مانەوە تا لە غەزای خەیبەردا گەڕانەوە بۆ خزمەت پێغەمبەر(ﷺ) لە مەدینە، زۆرینەشیان كۆچیان كرد بۆ مەدینەو لەوێ بوونە دامەزرێنەرانی یەكەم دەوڵەتی ئیسلامی، هەندێكی كەمیش لە مەككە مانەوە، ئەمانە یان بە فەرمانی پێغەمبەر(ﷺ) مانەوە تا ئەركی پێ سپێردراویان بەجێبگەیەنن وەك عەبباسی مامی پێغەمبەر (ﷺ)، هەندێكیان بە ناچاری دەمانەوە چونكە كۆیلە بوون وەك ئەسلەمی كۆیلەی عەبباس، هەندێكیان بێتوانا بوونو نەیاندەتوانی كۆچ بكەن، هەندێكیش دوای قۆناغی كۆچكردن موسڵمان دەبوون، ئەمانە دواجار دەرووی خواییان لێكرایەوە كاتێ ئەبووبەصیر توانی بێ شكاندنی رێككەوتننامەی حودەیبیە لە سەرەرێی بازرگانی شامو قورەیش بنكەی دووەمی دەوڵەتی ئیسلامی دابمەزرێنێو لەوێوە موسڵمانبوانی مەككە بچنە ئەوێ تا دواتر بە

1 - الفرقان: 52.

2 - ئیبن عەبباس بۆ (جاهدهم به) دەڵێت واتە بە قورئان، لەبەرئەوەش سوورەتەكە مەككیە ئەم رایە راستترە.بروانە: القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، دار عالم الكتب(الرياض-2003)، ج13، ص 58.

فەرمانی پێغەمبەر(ﷺ) ئەوانیش چوون بۆ مەدینە، هەندێکی تر لە هاوەڵان ئەوانە بوون کە لە سەروبەندی فەتحی مەککەدا موسڵمان بوون، هەندێکیان بە ناچاری موسڵمان بوونو دواتر موسڵمانێتیەکەیان لە روخسارەوە چووە ناو دڵەکانیانو بوونە شەیدایانی ئیسلام، هەندێکیشیان هەر لە سەرەتاوە بە ویستی خۆیانو لە دڵەوە موسڵمان بوونو هەوڵیان دەدا قەرەبووی رابردووی لەدەست چوویان بکەنەوە.

پشتیوانانیش موسڵمانانی مەدینە بوون کە بوونە پشتو پشتیوانی تەواوەتی بۆ پێغەمبەر(ﷺ)و برا کۆچەریەکانیان، هێندە رێزیان لای پێغەمبەر(ﷺ) گەورە بوو کە دەیفەرموو(آية الإيمان حب الأنصار وآية النفاق بغض الأنصار)،[1] واتە:(نیشانەی ئیمانداری خۆشەویستی پشتیوانانەو نیشانەی دووروویيش رق لێ بوونیانە)، هەروەها دەیفەرموو(لولا الهجرة لكنت امرأ من الأنصار، ولو سلك الناس واديا وسلكت الأنصار واديا – أو شعبا – لسلكت وادي الأنصار،– أو شعب الأنصار)،[2] واتە:(ئەگەر کۆچ نەبوایە بەدڵنیاییەوە من یەکێك دەبووم لە پشتیوانان، ئەگەریش خەڵکی دۆڵێ یان شیوێ بگرنەبەرو پشتیوانانیش دۆڵێ یان شیوێ بگرنەبەر بەدڵنیاییەوە من دۆڵ یان شیوی پشتیوانان دەگرمەبەر).

پشتیوانان بوونە پاڵپشتی ماددیو مەعنەوی بۆ کۆچەرانو پێغەمبەری خواش(ﷺ) برایەتی و میراتگری خستە نێوان کۆچەرانو پشتیوانانەوە، دواتر پاش

1 - صحيح البخاري، الرقم 17 و 3596، صحيح مسلم، الرقم 133، السنن الكبر للنسائي، الرقم 8056، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 12127 و 12073، مسند أبي يعلى الأنصاري، الرقم 4193.

2 - صحيح البخاري، الرقم 6837، صحيح مسلم، الرقم 1822، السنن الكبرى للبيهقي، الرقم 12101، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 12701 و 13310، المعجم الكبير للطبراني، الرقم 6508،

چاکبوونی باری دارایی کۆچەرانیش بە بڕیاری خوای گەورە برایەتیە ئیمانیەکە مایەوەو میراتگریەکە هەڵوەشایەوە.

هاوەڵان بەردی بناغەو هێزی یەکەمی ئیسلامو شەیدایانی پێغەمبەر(ﷺ) بوون، ئیتر هێندەیان بەسە کە خوا لێیان رازی بووو ئەوانیش لە خوا رازی بوون، بەراستی شیاویانە لەگەڵ ناوهێنانیاندا بوترێ (رضي الله عنهم)، ئەمانە هاودەمو پارێزەری پێغەمبەر(ﷺ) بوون، بشکێ دەستیّو لاڵ بێ زمانیّو کوێر بێت چاوێ و کەڕ بێت گوێیەکو لەئیش بکەوێت دڵێ کە بە نیازی خراپ لە ژیانیان دەنەوێت.

سێیەم: چینی دووڕووان: ئەمانە بە روخسار خۆیان بە موسڵمان نیشان دەداو لە ناخیشدا بێباوەڕ بوون، روخساری موسڵمانبوونیشیان تەنها لای پێغەمبەر(ﷺ)و هاوەڵان بوو ئەگەرنا لای یارانو دۆستانیان ناخی خۆیان دەردەبڕی وەك خوا دەفەرموێت(وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ، اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ، أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ)،[1] (هەر وەختایەك دەگەنە ئیمانداران دەڵێن: ئێمەش وەك ئێوە ئیمانمان هێناوە، هەروەختایەکیشدەگەڵ (گەورەو سالارە) شەیتانیەکانیان خەڵوەت دەکەن و کۆدەبنەوە دەڵێن: ئێمە دەگەڵ ئێوەین، ئێمە (بە ئەوانە کە ئیمانیان هێناوە) گەپو قاڵتەو گەمە دەکەین.خودا گاڵتە بە ئەوان دەکا و (بەریان بۆ هەڵدا دەکا و) یاریان دەدا تا بە سەرکێشی خۆیان کوێرانە و سەر لێشێواوانە درێژە بدەن (و بەینی کفر و ئیمان سەرگەردانو حەیران بمێنن). ئەوان کەسانێکن کە سەرلێشێواویو

1 - البقرة: 14-16.

سەرگەردانییان کڕیوە بە ڕێنوێنی، جا سەوداکەیان قازانجی نەکردووەو ڕێبازانی ڕێگای ڕاستو دروست نەبوونە (و حەق و حەقیقەتیان بەدی نەکردووە)،

بەڵام کە دەچوونە خزمەت پێغەمبەر(ﷺ) دەیانوت شایەتی دەدەین تۆ پێغەمبەری خوایت بەڵام خوا بە درۆی خستنەوە وەك دەفەرموێت(إِذَا جَآءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُواْ نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ * اتَّخَذُواْ أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ سَآءَ مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ)،[1](کاتێ بێباوەڕان هاتن بۆ لات دەیانوت ئێمە شایەتی دەدەین تۆ پێغەمبەری خوایت، خوا دەزانێت تۆ بە دڵنیاییەوە پێغەمبەری خوایتو خواش شایەتی دەدات بە دڵنیاییەوە دووروان درۆزنن، سوێندەکانیان دەکردە قەڵغانو ڕێیان لە ڕێو بانگەوازی خوا دەگرت، بەراستی ئەوانە زۆر خراپ کار دەکەنو خراپەکارن).

ئەمانە دەیانزانی پەیامەکەی پێغەمبەر(ﷺ) ڕاستەو لای خواوە سروشی بۆ دێ، بۆیە هەمیشە دەترسان خوا ئایەتیان لەسەر دابەزێنێو پیسیو پیلانیان ئاشکرا بکات وەك خوا دەفەرموێت(يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَن تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِم قُلِ اسْتَهْزِؤُواْ إِنَّ اللّهَ مُخْرِجٌ مَّا تَحْذَرُونَ)،[2](دووروان دەترسن سوورەتێکیان لەسەر دابەزێ هەواڵی ئەوەیان لێ بدات کە لە دڵیاندا هەیە، بڵێ گاڵتە بکەن بەدڵنیاییەوە خوا ئەو دەردەکات کە ئێوە حەزەری لێ دەکەن).

---

1 - المنافقون: 1-2.

2 - التوبة: 64.

عەبدوڵای کوڕی ئوبەی گەورەی دووڕووەکان بوو کە لە مەدینە نیشتەجێ بوو، بەڵام پێغەمبەر(ﷺ) هیچ کات هێزی لەدژیان بەکارنەدەهێنا، چونکە پێی باش‌و جوانیش نەبوو خەڵکی بڵێن موحەممەد یارانی خۆی دەکوژێت، ناوی دووڕووەکانیش لای حوذەیفەی کوڕی یەمان بوو کە پێغەمبەر(ﷺ) پێی فەرمووبوو کامانە دووڕوون بەڵام ڕێی بەویش نەدا ناویان ئاشکرا بکات.[1]

چوارەم: جوولەکەکان:

ئەمانە لە ماوەیەکی مێژوویدا چووبوونە مەدینەو لەوێ مابوونەوە، جوولەکەکان زۆر بە دەگمەن کەسیان تێدا موسڵمان دەبوو، ئەمانە بە هەموو شێوەیەك دژایەتی پێغەمبەریان(ﷺ) دەکرد، بەلام زۆر کات بە نهێنی دژایەتییان ئەنجام دەدا، پێغەمبەر(ﷺ) کە هاتە مەدینە لە نوسراوی تایبەتیدا بۆ مەدینە مافو ئەرکی جوولەکەکانی دیاری کردو ئەوانیش ڕازی بوون پێی، کەچی دواتر ناپاکییان نواند، بۆیە پێغەمبەر(ﷺ) یەکدوای یەك لە مەدینە دەریکردن، دواجاریش پێغەمبەر(ﷺ) هێرشی بردە سەر قەلاکەیان قەڵای خەیبەرو دواجار خوای گەورە سەرکەوتنی بەخشی بە موسڵمانان کاتێ ئیمامی عەلی بوو بە ئاڵاهەڵگری موجاهیدان.

لای جوولەکەکان تاکی ناو خۆیان تا ئەوکات عاقڵ‌و ژیر بوو کە دژایەتی پێغەمبەر(ﷺ) و موسڵمانان بکات، ئیتر کە موسڵمان بوو بە بروای ئەوان ئەو کەسە دەبوویە نەفامێکی بێڕێزی نەشارەزا، نموونەی ئەوەش موسڵمانبوونەکەی ئیبن سەلام بوو.

1 - أسد الغابة، ج1، ص573.

جوولەکەکان لەرووی سیاسیەوە هاوپەیمانو هاریکاری کارای بێباوەران بوون، چاکترین نموونەش لەو بارەوە لە جەنگی خەندەقدا بەدیدەکەین.

خوای گەورە کینەو رقی جوولەکەی بۆ موسڵمانان خستوەتەروو وەك دەفەرموێت(لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِّلَّذِينَ آمَنُواْ الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُواْ).[1]

[1] - المائدة: 82.

چینەکانی هاوەڵان

ئەو کەسانەی لەسەر ژیانی هاوەڵان نوسیویانە هەرکامەو بەجۆرێك دابەشکاری دەکەن بۆ چینەکانی هاوەڵان، هەیانە پێشینەی موسڵمان بوون بەمەرج دەگرێ، هەیانە خزمەتی باڵا بە مەرج دەگرێ، ئێمەش بە کورتی چەند نموونەیەکیان لەسەر دێنین:

ئیبن سەعد بەمجۆرە دابەشیان دەکات:[1]

یەکەم: کۆچەرە بەدریەکان(بەشداربوانی بەدر).

دووەم: پشتیوانە بەدریەکان(بەشداربوانی بەدر).

سێیەم: ئەوانی زوو موسڵمان ببوون بەڵام بەشداری بەدر نەبون.

چوارەم:ئەوانەی پێش فەتحی مەککە موسڵمان بوون.

پێنجەم: ئەوانەی دوای فەتحی مەککە موسڵمان بوون.[2]

حاکم دابەشیان دەکات بۆ دوانزە چین:

یەکەم: ئەوانەی زوو لە مەککە موسڵمان بوون وەك ئەبووبەکرو عومەرو عوسمانو عەلی(رضي الله عنهم).

دووەم: یارانی دارونەدوە.

---

1 - ئەمەم لە نامەی ماجستێری خوێندکار محمود عیدان وەرگرتووە کە لە المکتبە الشاملە بڵاوکراوەتەوەوو دواتر بە سەیرکردنی دوو سەرچاوەکە پشتڕاستم کردەوە.

2 - بڕوانە الطبقات الكبرى لابن سعد، ج3 و 4.

سێیەم: ئەوانەی کۆچیان کرد بۆ حەبەشە.

چوارەم: ئەوانەی لە عەقەبە بەیعەتیان دا بە پێغەمبەر(ﷺ).

پێنجەم: هاوەڵانی عەقەبەی دووەم.

شەشەم: یەکەمین ئەو کۆچەرانەی گەیشتن بە پێغەمبەر (ﷺ) کاتێ لە قوباء بوو پێش ئەوەی بێتە مەدینە.

حەوتەم: بەشداربوانی بەدر.

هەشتەم: ئەوانەی لە نێوان بەدرو حودەیبیەدا کۆچیان کرد بۆ مەدینە بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ).

نۆیەم: بەشداربوانی بەیعەتی ریضوان.

دەیەم: ئەوانەی لە نێوان حودەیبیەو فەتحی مەککەدا کۆچیان کرد بۆ مەدینە بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ).

یانزەهەم: ئەوانەی رۆژی فەتحی مەککە موسڵمان بوون.

دوانزەهەم: ئەو منداڵانەی رۆژی فەتحی مەککەو لە وتاری ماڵئاوایدا پێغەمبەریان(ﷺ) بینیوە.[1]

1 - الحاكم النيسابوري: معرفة علوم الحديث، ط2، دار الكتب العلمية(بيروت – 1977)، ج1، ص23.

پلەو پایەی هاوەڵان(رضي الله عنهم)

هاوەڵان(رضي الله عنهم) لە قورئانی پیرۆزدا

هاوەڵان چاکترین دەستەن: هاوەڵان سەردەستەی ئەو ئوممەتەن کە خوای گەورە لەبارەیانەوە دەفەرموێت(كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ)،[1] هاوەڵانی پێغەمبەریش(ﷺ) یەکەم دەستەی ئوممەتی ئیسلامن کە ئەم ئایەتە پیرۆزە دەیانگرێتەوە.

خوای گەورە لە هاوەڵان رازیە:

(وَالسَّابِقُونَ الأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالأَنْصَارِ، وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ، وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَداً، ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ).[2]

واتە:(خوای میهرەبان لەوانەی کە پێشکەوتنو یەکەم کەس بوون لە ئیسلام بوونو خزمەت کردنی ئیسلامدا لە کاروانی کۆچەرانو پشتیوانانو ئەوانەی کە بە ڕێکوپێکی شوێنیان کەوتوون، ڕازی بووەو ئەوانیش لەو ڕازی بوون، باخەکانی بەهەشتی بۆ ئامادەکردوون کە چەندەها ڕووبار بە بەردەم کۆشکەکانیو بەژێر درەختەکانیدا دەڕوات، هاوڕێ لەگەڵ نەمریدا بۆ هەمیشەیی تیایدا دەمێننەوە، ئەوە سەرکەوتنێکی زۆر گەورەیە).

1 - آل عمران: 110.

2 - التوبة: 100.

خوای تاكو تەنها وەسفی هەر سێ دەستەی كۆچەرانو پشیوانانو ئەوانەی دوای ئەوانیش دەكاتو دەفەرموێت: (لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَاناً، وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ، أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ، والَّذِينَ تَبَوَّأُوا الدَّارَ وَالأيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ، وَلا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا، وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ، وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ، والَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالإِيمَانِ، وَلا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلاً لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ).[1]

واتە:(هەروەها لەو دەستكەوتانە بەشی كۆچبەرانی هەژار دەبێت بدرێت، ئەوانەی لە شوێنەوارو سامانیان دوورخراونەتەوەو دەركراون، ئەوانەی بەتەمای بەخششی خواو رەزامەندی ئەونو بەبێ هیچ تەماعێك پشتیوانی لە خواو پێغەمبەرەكەی دەكەنو هەوڵی سەرخستنی بەرنامەكەیان دەدەن، هەر ئائەوانە راستگۆو ڕاستانن، ئەوانەی كە پێشتر ماڵ و شوێنی خۆیان ئامادە كرد بۆ پێشوازیی لە كۆچبەران و دڵ و دەروونی خۆیان ڕازاندەوە بە ئیمان، ئەوانەشیان خۆش دەوێت كە كۆچیان كردووە بۆ لایان و لە دڵ و دەرونیاندا جێی هیچ جۆرە حەسوودی و بەخیلیەك نابێتەوە (لەسەر ئەوەی كە بەشی كۆچبەران دراوە و بەشی ئەوان نەدراوە)، حەز بە بەخشینی دەستكەوتەكان بەوان دەكەن، فەزڵی ئەوان دەدەن بەسەر خۆیاندا هەرچەندە هەژارو نەداریشن، جا ئەوەی خۆی لە نەفسی ڕەزیلی بپارێزێت و زاڵ بێت بەسەریدا، ئا ئەوانە هەر سەرفرازن، ئەوانەش كە بە شوێن كۆچبەران و پشتیوانانیدا هاتن (تا كۆتایی دنیا ئەمە دۆعا و نزایانە و بەردەوام)

---

1 - الحشر: 8-10.

دەلێن: پەروەردگارا لە ئێمەو لەو برایانەشمان خۆش ببە کە پێش ئێمە ڕێبازی ئیمانیان گرتەبەر و لە دلەکانماندا هیچ جۆرە بوغزو کینەیەك مەخەرە دلمانەوە لە ئاستی ئەوانەی ئیمانیان هێناوە، پەروەردگارا تۆ بەڕاستی بەسۆزو بەخشندەو میهرەبانیت.

خوا بەلێنی چاکە بە هاوەلان دەدات وەك دەفەرموێت: (لا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلاً وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ).[1]

واتە:(یەکسان نین لە ئێە ئەوانەتان کە پێش فەتحی مەککە بەخشیتانو جەنگتان کرد، ئەوانەپاداشتیان زۆر گەورەترە لەوانەی دوای فەتحی مەککە بەخشییانو جەنگیان کرد، وە هەمووشیان–هەموو هاوەلان– خوا بەلێنی چاکەی پێداون، خواش زاناو ئاگادارە بەوەی دەیکەن).

خوا شایەتی لەسەر پێغەمبەر(ﷺ)و هاوەلانی دەدات:

(مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ، رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ، تَرَاهُمْ رُكَّعاً سُجَّداً يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَاناً، سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ، ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ، وَمَثَلُهُمْ فِي الأَنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ، يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ، وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْراً عَظِيماً).[2]

---

1 - الحديد: 10.

2 - الفتح: 29.

واته:(محمد(ﷺ)ڕەوانەکراوی خوایه، ئەوانەش کە لە خزمەتیدانو شوێنی کەوتوون توندو تیژن بەرامبەر بێباوەڕانو بە بەزەییو میهرەبانن لە نێوان خۆیاندا، دەیانبینیت سەرگەرمی نوێژو خواپەرستین، کڕنوشو سوجدە دەبەن، هەردەم ئاواتیان بەدەستهێنانی ڕەزامەندیو پایە بەرزی یە لەلای خوا، نیشانەی چاکیو پاکی لە ناوچەوانیاندا دیارەو دەدرەوشێتەوە لە ئەنجامی سوژدەبردنو خوا پەرستیاندا، جا ئەو بەڕێزانە ئەوە نمونەو پێناسەیانە لە تەوراتدا، نموونەو پێناسەشیان لە ئینجیلدا وەك ڕووەکێك وایە کە لە سەرەتاوە چەکەرە بکات، جا چەکەرەکەی بەهێز کردبێت، پاشان ئەستوور ببێتو ڕابوەستێت لەسەر قەدەکەی، ئەوەندە زوو پێبگات کشتیارەکان سەرسام بکاتو پێیان سەیر بێت: چۆن پێگەیی؟ چۆن ئاوا خۆی گرت؟ ئەم پێناسەیە بۆ ئەوەیە خوا کافران داخ لەدڵ بکات، جا خوای بەدەسەڵات بەڵێنی بەوانە داوە کە باوەڕیان هێناوەو کردەوە چاکەکانیان ئەنجامداوە لەوان: کە لێخۆشبوونو پاداشتی گەورەو بێ سنووریان پێ ببەخشێت).

خوا لێبوردەیی دەبەخشێ بە هاوەڵان:

(لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ).[1]

واته:(سوێند بە خوا بەڕاستی خوا تەوبەی قبوڵ کرد لە پێغەمبەرو کۆچبەرانو پشتیوانان، ئەوانەی کە شوێنی پێغەمبەر کەوتن لە کاتی سەغڵەتیو تەنگانەدا (لە غەزای تەبووکدا)، دوای ئەوەی کە خەریك بوو دڵی دەستەیەکیان لە خشتە بچێتو

1 - التوبة: 117.

(بێزاری دەربڕێت)، لەوەودوا تەوبەو پەشیمانی ئەوانیشی قبوڵ کرد، چونکە بەڕاستی ئەو پەروەردگارە بە سۆزو میهرەبانە لەگەڵیاندا).

خوا رەزامەندی خۆی بۆ هاوەڵانی بەیعەتی ریضوان دەردەبڕێ:

(لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحاً قَرِيباً، وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزاً حَكِيماً).[1]

واتە:(سوێند بە خوا بەڕاستی خوا ڕازیی بووە لەو باوەڕدارانەی کاتێك پەیمانیان لەگەڵدا بەستیت لە ژێر درەختەکەدا خوا خۆیشی ئاگادار بوو بەوەی لە دڵەکانیاندا هەیە (لە نیاز پاکیو دڵسۆزی) هەر بۆیە ئارامیو هێمنیو ئاسوودەیی دابەزاندە سەریانو پاداشتی بە مژدەی سەرکەوتنێکی نزیك دانەوە. هەروەها بەڵێنی چەندین دەستکەوتی زۆری پێداون، کە لە ئاییندەدا دەستیان دەکەوێتو وەری دەگرن، خوا هەمیشەو بەردەوام باڵادەستە بەسەر خوا نەناساندواو دانایەو دەزانێت چ کاتێك ئیمانداران سەر دەخات).

خوای گەورە دەفەرموێت: (وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالإِيمَانَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلاَ يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُواْ وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُوْلَائِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ).[2]

واتە:(ئەوانەی کە پێشتر ماڵو شوێنی خۆیان ئامادە کرد بۆ پێشوازیی لە کۆچەرانو دڵو دەروونی خۆیان ڕازاندەوە بە ئیمان، ئەوانەشیان خۆش دەوێت کە

1 - الفتح: 18-19.

2 - الحشر: 9.

کۆچیان کردووه بۆ لایان‌و له دڵ‌و ده‌روونیاندا جێی هیچ جۆره حه‌سوودی‌و به‌خیلییه‌ك نابێته‌وه (له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که به‌شی کۆچبه‌ران دراوه به‌شی ئه‌وان نه‌دراوه)، حه‌ز به به‌خشینی ده‌ستکه‌وته‌کان به‌وان ده‌که‌ن، فه‌زڵی ئه‌وان ده‌ده‌ن به‌سه‌ر خۆیاندا هه‌رچه‌نده هه‌ژارو نه‌داریشن، جا ئه‌وه‌ی خۆی له نه‌فسی ڕه‌زیلی بپارێزێت‌و زاڵ بێت به‌سه‌ریدا، ئائه‌وانه هه‌ر سه‌رفرازن).

هه‌روه‌ها خوای گه‌وره ده‌فه‌رموێت:

(إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوا وَنَصَرُوا أُوْلَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا وَإِنْ اسْتَنصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمْ النَّصْرُ إِلاَّ عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ * وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلاَّ تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ * وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوا وَنَصَرُوا أُوْلَئِكَ هُمْ الْمُؤْمِنُونَ حَقّاً لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ).[1]

واته:(به‌ڕاستی ئه‌وانه‌ی که باوه‌ڕیان هێناوه‌و کۆچیان کردووه‌و تێکۆشاون له پێناوی ئایینی خوادا به خۆیان‌و ماڵ و سامانیانه‌وه، ئه‌وانه‌ش که پێشوازیان له کۆچبه‌ران کردو له‌ماڵ‌و حاڵی خۆیاندا جێیان کردنه‌وه‌و پشتگیرییان کردن، ئا ئه‌وانه هه‌ندێکیان پشتیوانی هه‌ندێکی تریانن، ئه‌وانه‌ش که باوه‌ڕیان هێناوه‌و کۆچیان نه‌کردووه، ئه‌وه بۆتان نیه پشتگیرییان بکه‌ن له هیچ شتێکدا هه‌تا ئه‌وانیش کۆچ ده‌که‌ن (بۆ به‌هێزکردنی ده‌وڵه‌تی ئیسلام)، خۆ ئه‌گه‌ر ئه‌و ئیماندارانه‌ی (که کۆچیان

1 - الانفال 72-74.

نەکردووە) داوای یارمەتی و پشتگیرییان لە ئێوە کرد بۆ سەرخستنی ئایینی ئیسلام، ئەوە پێویستە لەسەرتان بیکەن، جگە لەسەر ئەو عەشرەت و لایەنەی کە لە نێوان ئێوەو ئەواندا پەیمانێك هەبێت (ئەو پەیمانە مەشکێنن)، خوای گەورەش بینایە بەو کارو کردەوانەی کە دەیکەن، بەڕاستی ئەوانەی کە باوەڕیان هێناوەو کۆچیان کردووەو تێکۆشاون لە پێناوی ئایینی خوادا بە خۆیانو ماڵ و سامانیانەوە، ئەوانەش کە پێشوازیان لە کۆچبەران کردو لە ماڵ و حاڵی خۆیاندا جێیان کردنەوەو پشتگیرییان کردن، ئا ئەوانە هەندێکیان پشتیوانی هەندێکی تریانن، ئەوانەش کە باوەڕیان هێناوەو کۆچیان نەکردووە، ئەوە بۆتان نیە پشتگیرییان بکەن لەهیچ شتێکدا هەتا ئەوانیش کۆچ دەکەن (بۆ بەهێزکردنی دەوڵەتی ئیسلام)، خۆ ئەگەر ئەو ئیماندارانەی (کە کۆچیان نەکردووە) داوای یارمەتیو پشتگیرییان لە ئێوە کرد بۆ سەرخستنی ئایینی ئیسلام، ئەوە پێویستە لەسەرتان وابکەن، جگە لەسەر ئەو عەشرەت و لایەنەی کە لە نێوان ئێوەو ئەواندا پەیمانێ هەبێت (ئەو پەیمانە مەشکێنن)، خوای گەورەش بینایە بەو کاروکردەوانەی کە دەیکەن، ئەوانەش کە بێ باوەڕ بوون، هەندێکیان پشتیوانی هەندێکی تریانن و پشتیوانی لە یەکتر دەکەن، خۆ ئەگەر ئێوەی ئیماندار کۆمەك بەیەکتر نەکەن و پشتی یەکتر نەگرن ئەوە لەسەر زەویدا ناخۆشیو ناکۆکیو گوناە و تاوانی گەورە پێش دێت (ئازار و ناخۆشی بۆ ئێوەی ئیماندار پێش دێت).

هەروەها دەفەرموێت: (وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ * لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ * لِيُكَفِّرَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي عَمِلُوا وَيَجْزِيَهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ).[1]

واتە:(ئەو کەسەش راستیو حەقیقەتی هێناوەو باوەڕیشی پێیەتی، تەنها ئائەوانە خواناسو دیندارن، جا ئەو بەختەوەرانە هەرچییەکان بوێت ئەوا لەلایەن پەروەردگاریانەوە بۆیان ئامادەیەو پێشکەشیان دەکرێت، ئائەوەیە پاداشتی چاکەکارانو چاکەخوازان، بۆ ئەوەی خوا چاوپۆشی بکات لە خراپترینی ئەو گوناهانەی کە ئەنجامیانداوە، بۆ ئەوەش پاداشتیان بداتەوە بە چاکتر لەوەی کە دەیانکرد).

ئیبن تەیمیە(رەحمەتی خوای لیٚ بێت) دەڵێت:(ئەو دەستەیە راستی دەڵێنو بە راستیشی دەزانن پێچەوانەی ئەو دەستەی درۆ هەڵدەبەستنو یان راستیش بە درۆ دەزان...هاوەڵانیش دوای پێغەمبەران چاکترین کەسانن کە راستییان هێناو راستیان بەراست زانی).[2]

خوای گەورە دەفەرموێت: (وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الأِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ).[3]

---

1 - الزمر 33-35.

2 - منهاج السنة النبوية، ط1،مؤسسة قرطبة، سنة 1406 ه، ج2، ص33.

3 - الحجرات: 7.

واتە:(ئێوە دڵنیابن‌و بزانن کە پێغەمبەری خوا لەناوتاندایە(پرس‌و رای پێ بکەن) زۆر شت هەیە ئەگەر ئەو بە ڕای ئێوەی بکردایە تووشی گێروگرفت‌و ناخۆشی دەبوون، بەڵام خوا ئیمان‌و باوەڕی لە لا خۆشەویست کردوون‌و لە دڵ‌و دەروونتاندا رازاندوویەتیەوە، لەولایشەوە کوفرو بێباوەڕی‌و گوناەو یاخیبوون لەفەرمانی خوای لا تاڵ‌و ناشیرین کردوون، ئائەوانە هەر خۆیان رێگەی ژیری‌و سەرفرازییان گرتوەتەبەر).

(يَوْمَ لا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ).[1]

واتە:(رۆژێك دێت کە خوا پێغەمبەرو ئەوانەش کە لە خزمەتیداو لەگەڵیدا بون خەجالەو شەرمەزار ناکات، بەڵکو نوورو رووناکییان دەدرەوشێتەوەو دێت‌و دەچێت لەبەردەم‌و لای راستیانەوەو دەڵێن: پەروەردگارا ئەم نوورو رووناکیەمان بۆ زیاد بکەو لێمان خۆش بە، چونکە بەراستی تۆ دەسەڵاتت بەسەر هەموو شتێکدا هەیە.

خوا دەفەرمویت: (لَكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ).[2]

واتە:(بەڵام پێغەمبەرو ئەوانەی لەگەڵیدا باوەریان هێنا بە سامان‌و گیانیان جیهادیان کردو تێکۆشان، وە ئەوانە خێرو چاکەکانیان بۆ هەیەو ئەوانەش سەرکەوتوو باوەن).

---

1 - التحريم: 8.

2 - التوبة: 85.

هەروەها دەفەرموێت: (إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا).[1]

واتە:(کاتێ بێباوەران لە دڵەکانیاندا تینی نەفامییان لەخۆگرتبوو خوای گەورە سوکنایی‌و دڵئارامی خۆ دابەزاند بۆ سەر پێغەمبەرەکەی‌و و بۆسەر باوەرداران‌و پەیوەستی وشەو پەیامی لەخواترسی کردن‌و ئەوانەش شیاوتر بوون‌و پێی‌و ئەهل‌و دارودەستەی بوون، خوای گەورەش بە هەموو شتێ زانابووەو زانایە).

(الَّذِينَ اسْتَجَابُواْ لِلّهِ وَالرَّسُولِ مِن بَعْدِ مَآ أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُواْ مِنْهُمْ وَاتَّقَواْ أَجْرٌ عَظِيمٌ * الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُواْ لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَاناً وَقَالُواْ حَسْبُنَا اللّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ).[2]

واتە:(ئەوانەی کە بەدەم بانگەوازی خواو پێغەمبەرەوە (ﷺ) چوون، دوای ئەوەی کە توشی ناخۆشی‌و زام‌و ئێش بوون، بۆ ئەوانەیان کە چاکەیان کردو پارێزکار بوون پاداشتی زۆر گەورەو بێسنوور ئامادەیە، ئەوانەی کە خەڵکی –باوەرلاواز– پێیان دەوتن بەراستی خەڵکی بێباوەرو خوانەناس خۆان بۆ ئێوە کۆکردوەتەوەو خۆیان بۆ ئێوە مەڵاس داوە،لێیان بترسن، بەڵام ئەوان باوەریان دامەزراو وتیان خوامان بەسە کە یاریدەرو یارمەتیدەرێکی زۆر چاکە).

---

1 - الفتح: 26.

2 - آل عمران: 172-173.

هاوەڵان(رضي الله عنهم) له فەرموودەی پێغەمبەردا(ﷺ)

پێغەمبەری خوا(ﷺ) سەبارەت بە هاوەڵانی دەوری دەفەرموێت:

(خير الناس قرني، ثم الذين يلونهم، ثم الذين يلونهم)[1] واتە:(چاکترینی خەڵك سەدەی منن، دواتر ئەوانەی دوای ئەوان، دواتر ئەوانەی دوای ئەوان).

هەروەها دەفەرموێت:

(يأتي على الناس زمان فيغزو فئام من الناس فيقال: هل فيكم من صاحب رسول الله (صلى الله عليه وسلم)؟ فيقولون نعم فيفتح لهم، ثم يأتي على الناس زمان فيغزوا فئام من الناس، فيقال: هل فيكم من صاحب أصحاب رسول الله (صلى الله عليه وسلم) فيقولون نعم، فيفتح لهم ثم يأتي على الناس زمان فيغزو فئام من الناس فيقال هل فيكم من صاحب من صاحب أصحاب رسول الله (صلى الله عليه وسلم) فيقولون نعم فيفتح لهم).[2]

واتە:(سەردەمێ دێت بەسەرخەڵکدا دەستەیەك لە خەڵك غەزا دەکەن، دەوترێ ئایا لەنێوتاندا کەس لە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ)هەیە؟ دەڵێن بەڵێ، ئیتر فەتحیان بۆ دەکرێ، دواتر سەردەمێ دێت بەسەر خەڵکدا دەستەیەك لە خەڵك غەزا دەکەن،

1 - صحيح البخاري، الرقم 2530 و 3472 و 6073، صحيح مسلم، الرقم 4705، صحيح ابن حبان، الرقم 6835 و 7329، المتسدرك على الصحيحين، الرقم 4824، سنن الترمذي، الرقم 2198 و 2279، السنن الكبرى للنسائي، الرقم 5843، السنن الكبرى للبيهقي، الرقم 18954، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 3467 و 3980 و 4059، المعجم الأوسط للطبراني، الرقم 1132.

2 - صحيح البخاري، الرقم 3470 و 3419، صحيح مسلم، الرقم 4701، صحيح ابن حبان، الرقم 4841 و 6775، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 10806، مسند أبي يعلى الموصلي، الرقم 938.

دەوترێ ئایا لەنێوتاندا کەس هەیە هاوەڵی هاوەڵانی پێغەمبەری(ﷺ) کردبێت؟ دەڵێن بەڵێ، ئیتر فەتحیان بۆ دەکرێ، دواتر سەردەمێ دێت بەسەر خەڵکدا دەستەیەك لە خەڵك غەزا دەکەن، دەوترێ ئایا لەنێوتاندا کەس هەیە هاوەڵی هاوەڵانی دەوری هاوەڵانی پێغەمبەری(ﷺ) کردبێت؟ دەڵێن بەڵێ، ئیتر فەتحیان بۆ دەکرێ).

هەروەها وەك دانانی هێڵی سوور بۆ ڕێزی هاوەڵانو بەرزراگرتنی ناوو شکۆیان لە نێو موسڵماناندا پێغەمبەری خوا(ﷺ) هۆشیاری دەداتە موسڵمانانو دەفەرموێت:(لا تَسُبُّوا أَصْحَابِي، فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ أَنْفَقَ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا مَا أَدْرَكَ مُدَّ أَحَدِهِمْ، وَلا نَصِيفَهُ).[1]

(قسە مەڵێن بە هاوەڵانم، چونکە سوێند بەوەی گیانمی بەدەستە ئەگەر یەکێکتان هێندەی شاخی ئوحود زێڕ ببەخشێ ناگاتەوە بە (موددێکی) (نزیکەی دوو کیلۆ و نیو) ئەوان، بەڵکو نیو موودی ئەوان خێری ناگات).

---

1 - صحيح البخاري، الرقم 3491، صحيح مسلم، الرقم 4714 و الحديث له، سنن ابن ماجة، الرقم 159، السنن الكبرى للنسائي، الرقم 8034، المعجم الأوسط للطبراني، الرقم 693، صحيح ابن حبان، الرقم 7104 و 7360، سنن أبي داود، الرقم 4060، سنن الترمذي، الرقم 3878، السنن الكبرى للبيهقي، الرقم 19441، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 11284، مسند الطيالسي، الرقم 2283.

لە فەرموودەیەکی تردا پێغەمبەر(ﷺ) هەرەشەش ئاراستەی ئەوانە دەکات کە قسە دەڵێن بە هاوەڵان، وەك دەفەرموێت:(مَنْ سَبَّ أَصْحَابِي فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ، وَالْمَلائِكَةِ، وَالنَّـاسِ أَجْمَعِينَ، لا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْهُ صَرْفًا وَلا عَدْلا).[1]

(ئەنەسی کوڕی مالیك دەگێڕێتەوە دەڵێت خەڵکێ لە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) وتیان ئەی پێغەمبەری خوا قسەمان پێ دەوترێ، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی(هەرکەس قسە بڵێت بە هاوەڵانم نەفرینی خواو فریشتەکانو هەموو خەڵکی لێ بێت، خوا هیچی لێ وەرناگرێ).

عن أبى بريدة عن أبيه قال: صلينا المغرب مع رسول الله (ثم قلنا : لو جلسنا حتى نصلى معه العشاء قال: فجلسنا فخرج علينا فقال: "ما زلتم ههنا؟" قلنا: يا رسول الله صلينا معك المغرب ثم قلنا نجلس حتى نصلى معك العشاء قال : "أحسنتم أو أصبتم" قال: فرفع رأسه إلى السماء وكان كثيراً ما يرفع رأسه إلى السماء فقال النجوم أمنة للسماء، فإذا ذهبت النجوم أتى السماء ما توعد، وأنا امنة لأصحابى فإذا ذهبت أتى أصحابى ما يوعدون، وأصحابى أمنة لأمتى فإذا ذهب أصحابى أتى أمتى ما يوعدون).[2]

ئەبووبورەیدە لە باوکیەوە دەگێڕێتەوە دەڵێت لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) نوێژی ئێوارەمان کرد، دواتر وتمان بەڵکو دابنیشین تا نوێژی خەوتنانیشی لەگەڵ بکەین،

---

1 - أحمد بن حنبل في فضائل الصحابة، الرقم 6، الشريعة للآجري، الرقم 1922، الدعاء للطبراني، الرقم 1989، صححه الألباني في السلسلة الصحيحة، الرقم 2340.

2 - صحيح مسلم، الرقم 4700، 19441، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 19131، صحيح ابن حبان، الرقم 7356، مسند أبي يعلى الموصلي، الرقم 7111، معرفة الصحابة لأبي نعيم الأصبهاني، الرقم 36.

دانیشتین تا پێغەمبەر(ﷺ)هات بۆ لامان، فەرمووی ئێوە هێشتا لێرەن؟ وتمان ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) نوێژی ئێوارەمان کرد لەگەڵتدا، دواتر وتمان با دابنیشین تا نوێژی خەوتنانیشت لەگەڵ بکەین، فەرمووی(باشتان کردو راستتان پێکا)، ئینجا سەری بەرەو ئاسمان بەرزکردەوەو زۆر جاریش پێغەمبەر(ﷺ) سەری بەرەو ئاسمان بەرز دەکردەوە، ئینجا فەرمووی ئەستێرەکان پارێزەری ئاسمانن، هەرکات ئەستێرەکان نەمان ئاسمان تووشی ئەوە دەبێت کە وادەی دراوە، منیش پارێزەری هاوەڵانمم هەرکات من نەمام ئەوە وادە دراوە بۆ هاوەڵانم تووشیان دەبێت، هاوەڵانیشم پارێزەری ئوممەتەکەمن هەرکات هاوەڵانم نەمان ئەوەی وادەیان پێ دراوە تووشی ئوممەتەکەم دەبێت).

هاوەڵان نموونەی خوێی چێشتن، چێشتی بێ خوێ بێتامە، پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (مثل أصحابي في الناس كمثل الملح في الطعام)،[1](نموونەی هاوەڵانم لەناو خەڵکدا وێنەی خوێیە لە خواردندا).

دووبارە پێغەمبەر(ﷺ) موسڵمانان ئاگادار دەکاتەوە دەست هەڵگرن لە بە خراپە باسکردنی هاوەڵانو دەفەرموێت:(إذا ذكر القدر فأمسكوا، وإذا ذكر أصحابي فأمسكوا)،[2](هەرکات باسی قەدەر کرا دەستهەڵگرن، هەرکاتیش باسی هاوەڵانم کرا دەستهەڵگرن).

---

1 - أحمد بن حنبل في فضائل الصحابة، الرقم 14، مصنف ابن أبي شيبة، الرقم 31764، الشريعة للآجري، الرقم 1140.

2 - المعجم الكبير للطبراني، الرقم 10249، المطالب العالية لابن حجر: 3008، مسند الحارث، الرقم 728، صححه الألباني في السلسلة الصحيحة بشواهد، الرقم 34.

سەبارەت بە بەرزی پاداشتی هاوەڵان پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت:(لو أن لرجل أحدا ذهبا فأنفقه في سبيل الله، في الأرامل والمساكين واليتامى ليدرك فضل رجل من أصحابي ساعة من النهار ما أدركه أبدا)،[1](ئەگەر کەسێ هێندەی ئوحود زێڕی هەبێتو لەڕێی خوادا بیبەخشێ بەسەر بێوەژنو هەژارو هەتیواندا تا بگاتەوە بە فەزڵی ساتەرۆژێکی یەکێك لە هاوەڵانم هەرگیز پێی ناگاتەوە).

پێغەمبەر(ﷺ) نەفرینی خوا دەنێرێت بۆ ئەوانەی قسە بە هاوەڵان دەڵێن وەك دەفەرموێت:(إن الناس يكثرون وأصحابي يقلون، فلا تسبوهم لعن الله من سبهم).[2](خەڵکی زیاد دەکەنو هاوەڵانم کەم دەکەن، دەی قسەیان پێ مەڵێن، نەفرینی خوا لەوەی قسەیان پێ ئەڵێت).

لە فەرموودەیەکی تردا پێغەمبەری خوا(ﷺ) هەمدی هۆشیاری دەدات لە باس نەکردنی هاوەڵان بە خراپەو هەرەشەش لەوانە دەکات کە بە خراپە ناویان دەبەن، وەك دەفەرموێت:(دعوا أصهاري وأصحابي، فإنه من حفظني فيهم كان معه من الله حافظ، ومن لم يحفظني فيهم تخلى الله منه، ومن تخلى الله منه يوشك أن يأخذه).[3](وازبهێنن لە خزمانو هاوەڵانم، چونکە هەر کەس من بپارێزێت سەبارەت

1 - المطالب العالية لابن حجر: 4238، مسند الطيالسي، الرقم 2616.

2 - المطالب العالية لابن حجر: 4247، مسندأبي يعلى الموصلي، الرقم 2128، الشريعة للآجري، الرقم 1921، المعجم الأوسط للطبراني، الرقم 1231، الدعاء للطبراني، الرقم 1990، ضعفه الألباني في السلسلة الضعيفة، الرقم 3157.

3 - المطالب العالية لابن حجر، الرقم 4253.

بەوان ئەوا لەلایەن خواوە پارێزەرێکی بۆ دەبێت، هەر کەسیش نەمپارێزێ سەبارەت بەوان خوا وازی لێ دێنێ، هەر کەسیش خوا وازی لێ بهێنێ نزیکە خوا بیگرێت).

هەروەها دەفەرموێت:(الله الله في أصحابي، لا تتخذوا أصحابي غرضا، من أحبهم فبحبي أحبهم، ومن أبغضهم فببغضي أبغضهم، ومن آذاهم فقد آذاني، ومن آذاني فقد آذى الله، ومن آذى الله يوشك أن يأخذه).[1]

(الله الله بۆ هاوەڵانم، هاوەڵانم مەکەنە ئامانج، هەر کەس هاوەڵانی منی خۆش بوێت ئەوە بە خۆشەویستی منەوە ئەوانی خۆشویستووە، هەر کەسیش رقی لەوان بێت ئەوە بە رقبوونی لە منە رقی لەوان بووە، هەر کەس ئازاریان بدات ئەوە ئازاری منی داوە، هەر کەسیش ئازاری من بدات خوای ئازار داوە، هەر کەسیش خوا ئازاربدات نزیکە خوا بیگرێت).

1 - صحيح ابن حبان، الرقم 7363، سنن الترمذي، الرقم 3879، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 20035 و 20064، مسند الروياني، الرقم 862، شعب الإيمان للبيهقي، الرقم 1479، ضعفه الألباني في السلسلة الضعيفة، الرقم 2901.

پلەو پایەی کۆچەرانی حەبەشە(رضي الله عنهم)

لە صەحیحی بوخاریدا فەرموودەیەك سەبارەت بە پلەوپایەی کۆچەرانی حەبەشە هاتووە کە کاتێ هاتنەوە بۆ مەدینە خەڵکێ لە کۆچەران پێیان دەوتن پێش ئێوە کۆچمان کردووە بۆ مەدینە، ئەسمائی کچی عومەیسیش کە لەو کۆچەرانەی حەبەشە بوو بە سەردان چوو بۆ لای حەفصەی ژنی پێغەمبەر (ﷺ)، عومەر چوویە ژوورەوە بۆ لای حەفصەو ئەسمائی لەوێ بینی، بە حەفصەی وت ئەو ئافرەتە کێیە؟ وتی: ئەسمائی کچی عومەیسە، عومەر وتی ئەمە حەبەشیەکەیە، ئەمە لەوانەی کەشتیەکەیە؟ (واتە ئەو کۆچەرانەی بە کەشتی لە حەبەشەوە هاتبوون بۆ مەدینە)، دایکی باوەرداران وتی بەڵێ، عومەر وتی: بە کۆچکردن پێشتان کەوتین، جا ئێمە لە ئێوە لەپێشترو شیاوترین بە پێغەمبەری خوا، ئەسمائیش تووڕە بووو وتی نە بەخوا، ئێوە لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) بوونو نانی برسیتانی دەداو ئامۆژگاری نەزانتانی دەکرد، بەڵام ئێمە لە خاکێکی-یان وڵاتێکی- دوورو ناخۆش بووین لە حەبەشە، ئەوەش لەبەر خواو لەبەر پێغەمبەرەکەی، سوێند بەخوا نان ناخۆم و ئاو ناخۆمەوە تا ئەوە باس بکەم بۆ پێغەمبەر(ﷺ) کە تۆ وتت، ئێمە ئازارمان بەردەکەتوو دەترساین، دەچمو ئەوە باس دەکەم بۆ پێغەمبەر(ﷺ)و پرسیاری لێدەکەمو درۆش ناکەمو فێڵ ناکەمو کەمو زیادی بۆ ناکەم، ئەسماء چوو بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ)و مەسەلەکەی بۆ باسکرد، پێغەمبەر(ﷺ) پێی فەرموو ئەی تۆ چیت پێ وت؟ وتی ئاواو ئاوام پێ وت، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی(ليس بأحق بي منكم ،

وله ولأصحابه هجرة واحدة ، ولكم أنتم – أهل السفينة – هجرتان)(ئەو لە ئێوە شیاوتر نیە بە من، ئەوو هاوەڵانی یەك كۆچیان بۆ هەیەو ئێوەش–یارانی كەشتی–دوو كۆچتان بۆ هەیە).[1]

پلەو پایەی كۆچەرانی مەدینە(رضي الله عنهم)

خوای گەورە دەفەرموێت: (كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ)،[2] هاوەڵە كۆچەریەكان یەكەم دەستەن كە ئەم ئایەتەی قورئانی پیرۆز دەیانگرێتەوە، چونكە ئەوان یەكەم پەیرەوكاری بوون.

هەروەها دەفەرموێت:(وَالسَّابِقُونَ الأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالأَنْصَارِ، وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ، وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَداً، ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ).[3]

واتە:(خوای میهرەبان لەوانەی كە پێشكەوتنو یەكەم كەس بوون لە ئیسلام بوونو خزمەت كردنی ئیسلامدا لە كاروانی كۆچەرانو پشتیوانانو ئەوانەی كە بە ڕێكوپێكی شوێنیان كەوتوون، ڕازی بووەو ئەوانیش لەو ڕازی بوون، باخەكانی بەهەشتی بۆ ئامادەكردوون كە چەندەها ڕووبار بە بەردەم كۆشكەكانیو بەژێر

---

1 - صحيح البخاري، الرقم 4004، صحيح مسلم، الرقم 4662، السنن الكبرى للنسائي، الرقم 8113، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 19089، مسند أبويعلى الموصلي، الرقم 7151،

2 - آل عمران: 110.

3 - التوبة: 100.

درەختەکانیدا دەڕوات، هاوڕێ لەگەڵ نەمریدا بۆ هەمیشەیی تیایدا دەمێننەوە، ئەوە سەرکەوتنێکی زۆر گەورەیە).

خوای گەورە وەسفی هەر سێ دەستەی کۆچەرانو پشیوانانو ئەوانەی دوای ئەوانیش دەکاتو دەفەرموێت: (لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَاناً، وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ، أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ، وَالَّذِينَ تَبَوَّأُوا الدَّارَ وَالأيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ، وَلا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا، وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ، وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ، وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالإِيمَانِ، وَلا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلاً لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ).[1]

واتە:(هەروەها لەو دەستکەوتانە بەشی کۆچبەرانی هەژار دەبێت بدرێت، ئەوانەی لە شوێنەوارو سامانیان دوورخراونەتەوەو دەرکراون، ئەوانەی بەتەمای بەخششی خواو ڕەزامەندی ئەونو بەبێ هیچ تەماعێك پشتیوانی لە خواو پێغەمبەرەکەی دەکەنو هەوڵی سەرخستنی بەرنامەکەیان دەدەن، هەر ئائەوانە راستگۆو ڕاستانن، ئەوانەی کە پێشتر ماڵ و شوێنی خۆیان ئامادە کرد بۆ پێشوازیی لە کۆچبەران و دڵ و دەروونی خۆیان ڕازاندەوە بە ئیمان، ئەوانەشیان خۆش دەوێت کە کۆچیان کردووە بۆ لایان و لە دڵ و دەرونیاندا جێی هیچ جۆرە حەسوودی و بەخیلیەك نابێتەوە (لەسەر ئەوەی کە بەشی کۆچبەران دراوە و بەشی ئەوان نەدراوە)، حەز بە بەخشینی دەستکەوتەکان بەوان دەکەن، فەزڵی ئەوان دەدەن بەسەر خۆیاندا هەرچەندە هەژارو نەداریشن، جا ئەوەی خۆی لە نەفسی ڕەزیلی

1 - الحشر: 8-10.

بپارێزێت و زاڵ بێت بەسەریدا، ئا ئەوانە هەر سەرفرازن، ئەوانەش کە بە شوێن کۆچبهەران و پشتیوانانیدا هاتن (تا کۆتایی دنیا ئەمە دۆعا و نزایانە و بەردەوام) دەڵێن: پەروەردگارا لە ئێمەو لەو برایانەشمان خۆش ببە کە پێش ئێمە ڕێبازی ئیمانیان گرتەبەر و لە دڵەکانماندا هیچ جۆرە بوغزو کینەیەك مەخەرە دڵمانەوە لە ئاستی ئەوانەی ئیمانیان هێناوە، پەروەردگارا تۆ بەڕاستی بەسۆزو بەخشندەو میهرەبانیت.

هەروەها خوای گەورە موژدەی لێخۆشبوونی خۆی دەدات بە کۆچەرانو پشتیوانانیش:

(لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيق مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ).[1]

واتە:(سوێند بە خوا بەڕاستی خوا تەوبەی قبوڵ کرد لە پێغەمبەرو کۆچبەرانو پشتیوانان، ئەوانەی کە شوێنی پێغەمبەر کەوتن لە کاتی سەغڵەتیو تەنگانەدا (لە غەزای تەبووکدا)، دوای ئەوەی کە خەریك بوو دڵی دەستەیەکیان لە خشتە بچێتو (بێزاری دەربڕێت)، لەوەودوا تەوبەو پەشیمانی ئەوانیشی قبوڵ کرد، چونکە بەڕاستی ئەو پەروەردگارە بە سۆزو میهرەبانە لەگەڵیاندا).

هەروەها دەفەرموێت:(إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوا وَنَصَرُوا أُوْلَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ)[2]

1 - التوبة: 117.

2 - الأنفال: 72.

واتە:(بەڕاستی ئەوانەی کە باوەڕیان هێناوەو کۆچیان کردووەو تێکۆشاون لە پێناوی ئایینی خوادا بە خۆیانو ماڵ و سامانیانەوە، ئەوانەش کە پێشوازیان لە کۆچبەران کردو لەماڵو حاڵی خۆیاندا جێیان کردنەوەو پشتگیرییان کردن، ئا ئەوانە هەندێکیان پشتیوانی هەندێکی تریانن).

پێغەمبەری خواش(ﷺ) سەبارەت بە پاداشتی کۆچەران لە رۆژی دواییدا دەفەرموێت(للمهاجرين منابر من ذهب يجلسون عليها يوم القيامة قد أمنوا من الفزع)،[1] (کۆچەران لە رۆژی دواییدا مینبەری لە زێڕ دروستکراویان هەیە کە لەسەری دادەنیشنو لە ترسو بیمی ئەو رۆژە پارێزراوو دڵنیا کراون).

هەروەها دەیفەرموو(لولا الهجرة لكنت امرأ من الأنصار، ولو سلك الناس واديا وسلكت الأنصار واديا – أو شعبا –لسلكت وادي الأنصار–أو شعب الأنصار)،[2] واتە:(ئەگەر کۆچ نەبوایە بەدڵنیاییەوە من یەکێك دەبووم لە پشتیوانان، ئەگەریش خەڵکی دۆڵێ یان شیوێ بگرنەبەرو پشتیوانانیش دۆڵێ یان شیوێ بگرنەبەر بەدڵنیاییەوە من دۆڵ یان شیوی پشتیوانان دەگرمەبەر).

ئەم فەرموودەیە ئاماژەیە بە فەزڵی کۆچەرانو پشتیوانانیش، چونکە پێغەمبەر(ﷺ) ئاماژە بەوە دەدات کە لەبەر ئەوەی لە کۆچەرانە بۆیە یەکێك لە

1 - صحيح ابن حبان، الرقم 7369، المستدرك على الصحيحين، الرقم 7028، وقد صححه الألباني في السلسلة الصحيحة، الرقم 3584.

2 - صحيح البخاري، الرقم 6837، صحيح مسلم، الرقم 1822، السنن الكبرى للبيهقي، الرقم 12101، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 12701 و 13310، المعجم الكبير للطبراني، الرقم 6508،

پشتیوانان نیە، ئەمەش فەزڵێکی گەورەیە بۆ کۆچەران، هاوکات نیازبوونو ئەوپەڕی حەزلێبوونی بۆ ئەوەی یەکێك بێت لە پشتیوانانیش نیشانەی گەورەیی پشتیوانانە).

پلەوپایەی پشتیوانان(رضي الله عنهم)

خوای گەورە سەبارەت بە پلەوپایەی پشتیوانان هاودەم بە کۆچەران فەرموویەتی((وَالسَّابِقُونَ الأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالأَنْصَارِ، وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ، وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَداً، ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ).[1]

واتە:(خوای میهرەبان لەوانەی کە پێشکەوتنو یەکەم کەس بوون لە ئیسلام بوونو خزمەت کردنی ئیسلامدا لە کاروانی کۆچەرانو پشتیوانانو ئەوانەی کە بە ڕێکوپێکی شوێنیان کەوتوون، ڕازی بووەو ئەوانیش لەو ڕازی بوون، باخەکانی بەهەشتی بۆ ئامادەکردوون کە چەندەها ڕووبار بە بەردەم کۆشکەکانیو بەژێر درەختەکانیدا دەڕوات، هاوڕێ لەگەڵ نەمریدا بۆ هەمیشەیی تیایدا دەمێننەوە، ئەوە سەرکەوتنێکی زۆر گەورەیە).

(إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوا وَنَصَرُوا أُوْلَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ)[2]

1 - التوبة: 100.

2 - الأنفال: 72.

واتە:(بەڕاستی ئەوانەی کە باوەڕیان هێناوەو کۆچیان کردووەو تێکۆشاون لە پێناوی ئایینی خوادا بە خۆیانو ماڵ و سامانیانەوە، ئەوانەش کە پێشوازیان لە کۆچبەران کردو لەماڵو حاڵی خۆیاندا جێیان کردنەوەو پشتگیرییان کردن، ئا ئەوانە هەندێکیان پشتیوانی هەندێکی تریانن).

هەروەها دەفەرموێت(لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ).[1]

واتە:(سوێند بە خوا بەڕاستی خوا تەوبەی قبوڵ کرد لە پێغەمبەرو کۆچبەرانو پشتیوانان، ئەوانەی کە شوێنی پێغەمبەر کەوتن لە کاتی سەغڵەتیو تەنگانەدا (لە غەزای تەبووکدا)، دوای ئەوەی کە خەریك بوو دڵی دەستەیەکیان لە خشتە بچێتو (بێزاری دەربڕێت)، لەوەودوا تەوبەو پەشیمانی ئەوانیشی قبوڵ کرد، چونکە بەڕاستی ئەو پەروەردگارە بە سۆزو میهرەبانە لەگەڵیاندا).

خوای گەورە وەسفی هەر سێ دەستەی کۆچەرانو پشیوانانو ئەوانەی دوای ئەوانیش دەکاتو دەفەرموێت: (لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَاناً، وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ، أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ، وَالَّذِينَ تَبَوَّأُوا الدَّارَ وَالأيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ، وَلا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا، وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ، وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ

---

1 - التوبة: 117.

هُمُ الْمُفْلِحُونَ، والَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالإِيمَانِ، وَلا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلاً لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ).[1]

واتە:(هەروەها لەو دەستکەوتانە بەشی کۆچبەرانی هەژار دەبێت بدرێت، ئەوانەی لە شوێنەوارو سامانیان دوورخراونەتەوەو دەرکراون، ئەوانەی بەتەمای بەخششی خواو رەزامەندی ئەون‌و بەبێ هیچ تەماعێك پشتیوانی لە خواو پێغەمبەرەکەی دەکەن‌و هەوڵی سەرخستنی بەرنامەکەیان دەدەن، هەر ئائەوانە راستگۆو ڕاستانن، ئەوانەی کە پێشتر ماڵ و شوێنی خۆیان ئامادە کرد بۆ پێشوازیی لە کۆچبەران و دڵ و دەروونی خۆیان ڕازاندەوە بە ئیمان، ئەوانەشیان خۆش دەوێت کە کۆچیان کردووە بۆ لایان و لە دڵ و دەرونیاندا جێی هیچ جۆرە حەسوودی و بەخیلیەك نابێتەوە (لەسەر ئەوەی کە بەشی کۆچبەران دراوە و بەشی ئەوان نەدراوە)، حەز بە بەخشینی دەستکەوتەکان بەوان دەکەن، فەزڵی ئەوان دەدەن بەسەر خۆیاندا هەرچەندە هەژارو نەداریشن، جا ئەوەی خۆی لە نەفسی ڕەزیلی بپارێزێت و زاڵ بێت بەسەریدا، ئا ئەوانە هەر سەرفرازن، ئەوانەش کە بە شوێن کۆچبهەران و پشتیوانانداا هاتن (تا کۆتایی دنیا ئەمە دۆعا و نزایانە و بەردەوام) دەڵێن: پەروەردگارا لە ئێمەو لەو برایانەشمان خۆش ببە کە پێش ئێمە ڕێبازی ئیمانیان گرتەبەر و لە دڵەکانماندا هیچ جۆرە بوغزو کینەیەك مەخەرە دڵمانەوە لە ئاستی ئەوانەی ئیمانیان هێناوە، پەروەردگارا تۆ بەڕاستی بەسۆزو بەخشندەو میهرەبانیت).

---

1 - الحشر: 8-10.

پێغەمبەر(ﷺ) سەبارەت بە برایەتی نێوان کۆچەرانو پشتیوانانو پلەوپایەیان دەفەرموێت(المهاجرون و الأنصار بعضهم أولياء بعض في الدنيا و الآخرة و الطلقاء من قريش والعتقاء من ثقيف بعضهم أولياء بعض في الدنيا والآخرة)،[1] (کۆچەرانو پشتیوانان لە دنیاو دوارۆژدا دۆستو هاودەمی یەکترن، تولەقای قورەیشو ئازاد کراوانی ثەقیفیش لە دنیاو دوارۆژدا دۆستو هاودەمی یەکترن).

پێغەمبەری خوا(ﷺ) باسو خواسی رێزو گەورە سەیرکردنی تایبەتی هەیە سەبارەت بە پشتیوانان کە موسڵمانبوانی مەدینە بوون، ئەمانە بوونە پشتو پشتیوانی تەواوەتی بۆ پێغەمبەر (ﷺ)و برا کۆچەریەکانیان، هێندە رێزیان لای پێغەمبەری خوا(ﷺ) گەورە بوو کە دەیفەرموو (آية الإيمان حب الأنصار وآية النفاق بغض الأنصار)،[2] (نیشانەی ئیمانداری خۆشەویستی پشتیوانانەو نیشانەی دووروویی رقبوونە لە پشتیوانان).

هەروەها دەیفەرموو(لولا الهجرة لكنت امرأ من الأنصار، ولو سلك الناس واديا وسلكت الأنصار واديا – أو شعبا – لسلكت وادي الأنصار– أو شعب الأنصار)،[3]

1 - صحيح ابن حبان، الرقم 7367، مسندأحمد بن حنبل، الرقم 18799، المعجم الكبير للطبراني، الرقم2236، المستدرك على الصحيحين، الرقم، و صححه الذهبى، كما صححه شعيب الارناؤوط.

2 - صحيح البخاري، الرقم 17 و 3596، صحيح مسلم، الرقم 133، السنن الكبرى للنسائي، الرقم 8056، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 12127 و 12073، المعجم الكبير للطبراني، الرقم 6508،

3 - صحيح البخاري، الرقم 6837، صحيح مسلم، الرقم 1822، السنن الكبرى للبيهقي، الرقم 12101، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 12701 و 13310، المعجم الكبير للطبراني، الرقم 6508،

واتە:(ئەگەر کۆچ نەبوایە بەدڵنیاییەوە من یەکێك دەبووم لە پشتیوانان، ئەگەریش خەڵکی دۆڵێ یان شیوێ بگرنەبەرو پشتیوانانیش دۆڵێ یان شیوێ بگرنەبەر بەدڵنیاییەوە من دۆڵ یان شیوی پشتیوانان دەگرمەبەر).

پێغەمبەر(ﷺ) نزای دەکرد بۆ پشتیوانانو دەیفەرموو (اللهم أغفر للأنصار و لأبناء الأنصار وأبناء أبناء الأنصار)،[1] (خوایە لە پشتیوانانو منداڵانی پشتیوانانو منداڵانی منداڵەکانی پشتیوانانیش خۆش بە).

هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) لە کاتی نەخۆشی سەرە مەرگیدا چوویە سەر مینبەرو بە هاوەڵانی فەرموو (أما بعد، فإن الناس يكثرون ويقل الأنصار ، حتى يكونوا في الناس بمنزلة الملح في الطعام ، فمن ولي منكم شيئا يضر فيه قوما وينفع فيه آخرين ، فليقبل من محسنهم ويتجاوز عن مسيئهم)،[2](پاشان، خەڵکی زیاد دەکەنو پشتیوانان کەم دەکەن تا ئەوەی لەناو خەڵکدا وەك خوێی ناو چێشتیان لێ دێت، دەی هەرکامتان شتێکی گرتەدەست کە تیایدا زیانی هەبێ بۆ خەڵکێو سوودی هەبێ بۆ هەندێکی تر با کاری چاکەکاری پشتیوانان قبووڵ بکاتو چاوپۆشیش لەوەیان بکات کە خراپەیەك دەکات).

---

1 - صحيح مسلم، الرقم 4665، سنن الترمذي، الرقم 3921، صحيح ابن حبان، الرقم 7388، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 18870.

2 - صحيح البخاري، الرقم 3449، 3612، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 2432، المعجم الكبير للطبراني، الرقم 11471.

پلەو پایەی بەشداربوانی بەدر(رضي الله عنهم)

هاوەڵانی بەشداربووی بەدر یەکەم دەستەی پارێزەری ئایینی خواو موجاهیدی ناو ئیسلام بوون، ئەوان یەکلا کەرەوەی پێشرەوی ئیسلام بون وەك پێغەمبەر(ﷺ) لە نزاکانی رۆژی بەدریدا دەیفەرموو(اللهم إنك أن تهلك هذه العصابة لا تعبد بعدها في الارض)، (خوایە ئەگەر تۆ ئەم دەستەیە لەناوبەریت ئەوا ئیدی دوای ئەوە لەسەرزەویدا ناپەرسترێیت).

بەراستی هێندە بەسە بۆ هاوەڵانی بەدر کە پێغەمبەری خوا وا لێیان رازی بێتو نزایان بۆ بکاتو لەبەردەم خوادا ئەو شاهیدیەیان بۆ بدات کە ئەمانە پایەی پارێزگاری ئایینی خوان، خوای گەورەش لە وەڵامی نزاکانی پێغەمبەردا(ﷺ) ئەم ئایەتانەی دابەزاند: (إذ تستغيثون ربكم فاستجاب لكم أني ممدكم بألف من الملائكة مردفين وما جعله الله إلا بشرى لكم ولتطمئن به قلوبكم وما النصر إلا من عند الله إن الله عزيز حكيم).

(کاتێ لە پەروەردگارتان دەپارانەوە خواش وەڵامی نزاکەی دانەوەو بۆی گیراکردن، خوا فەرمووی من یارمەتیتان دەدەم بە هەزار فریشتەی یەکبەدوای یەکدا هاتوو، خوا ئەمەی تەنها بۆ دڵخۆشیو مزگێنی ئێوە کردو هەروەها تا بەوە دڵەکانتان ئارام بگرن، سەرکەوتن تەنها لای خوایە، بەراستی خوا بەتواناو دانایە).

دەستەیەك کە خوای گەورە فریشتەی نارد بۆ پاڵپشتییانو راشیگەیاند بۆ دڵخۆشیو دڵنیاکردنی دڵەکانی ئەوان ئەو فریشتانەی ناردووە، ئیتر دەبێت چ فەزڵێ گەورەتر لەوەیان دەست بکەوێ.

لە فەرموودەیەکدا کە موعاذ لە ریفاعەی باوکیەوە (کە بەشداربووی بەدر بووە) دەیگێڕێتەوە دەڵێت جبریل (علیه السلام) هات بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ)و پێی فەرموو (بەشداربوانی بەدر لەنێوتاندا چۆن سەیر ئەکەن؟)، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی(لە بە فەزلترینی موسڵمانانن) یان وتەیەکی هاوواتای ئەوە، جبریلیش فەرمووی: (بۆ فریشتە بەشداربووەکانی بەدریش هەر وایە).[1]

جبریل(علیه السلام) لەگەڵ بەشداربوانی بەدردا بەشداری ئەو غەزایەی کردو[2] بە فەرمانی خوا لە گەڵ فریشتەکانی تردا هاوریزی موسڵمانان جیهادیان کرد.

پێغەمبەر(ﷺ) ڕێزێکی زۆری هەبوو بۆ هاوەڵانی بەدر، تەنانەت چاوپۆشی دەکرد لە هەندێ هەڵەیانو وایشی فێری هاوەڵانی تر دەکرد تا ئەو چاوپۆشیەو ڕێزەیان هەبێت بۆ هاوەڵانی بەدر، وەك لە ڕووداوەکەی حاطبی کوڕی ئەبی بەلتەعەدا هاتووە کاتێ حاطب هەواڵی پلانی پێغەمبەری (ﷺ) بە نهێنی نارد بۆ قورەیشو دواتر کارەکەی ئاشکرا بووو حاطب هێنرایە خزمەت پێغەمبەر(ﷺ)، پێغەمبەر(ﷺ) پرسیاری لێکرد بۆ وایکردووە؟وتی لەبەر گیانی خۆی نەك لەبەر هەڵگەڕانەوەی لە ئیسلام، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی ڕاستی پێ وتن، عومەری کوڕی خەتاب وتی ئەی پێغەمبەری خوا لێمگەڕێ با بدەم لەگەردنی ئەو دووڕووە، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی(إنه قد شهد بدرا، وما يدريك لعل الله أن يكون قد اطلع على

1 - صحيح البخاري، الرقم 3790.

2 - صحيح البخاري، الرقم 3792.

أهل بدر فقال : اعملوا ما شئتم فقد غفرت لكم)،[1] (ئەو بەشداری بەدری کردووە، تۆ چووزانیت بەڵکو خوا ئاگادارە بە بەشداربوانی بەدر بۆیە پێی فەرموون: چیتان ئەوێ بیکەن من لێتان خۆش بووم).

له گێرانەوەیەکی تردا هاتووە پێغەمبەر(ﷺ) کە گوێی لە پۆزشەکەی ﷺبوو فەرمووی(لا تقولوا له إلا خيرا)،[2] واتە(تەنها قسەی چاکی بەرامبەر بڵێن).

له گێرانەوەیەکی تردا پێغەمبەر(ﷺ) مزگێنیەکە بۆ ئەهلی بەدر روونتر دەکاتەوەو هاتووە پێغەمبەر(ﷺ) بە عومەری فەرموو(صدق يا عمر! أو ليس قد شهد بدراً، لعل الله اطلع إليهم فقال: اعملوا ما شئتم فقد وجبت لكم الجنة)،[3] واتە(راستی وتئەی عومەر، مەگەر ئەو بەشداری بەدری نەکردووە؟! بەڵکو خوا ئاگادارە بە بەشداربوانی بەدرو بەوانی فەرموو چی دەکەن بیکەن من بەهەشتم واجب کرد بۆ ئێوە)، ئیتر چاوەکانی عومەر فرمێسکیان لێ رژاو وتی خواو پێغەمبەرەکەی زاناترن.

پێغەمبەری خوا(ﷺ) تەنانەت رێی نەداوە هاوەڵانی خۆی قسە بکەن لەسەر هاوەڵانی بەدر، ئەوەتا کاتێ خالیدی کوڕی وەلید کە بە شمشێری هەڵکراوی خوا

---

1 - صحيح البخاري، الرقم 2866 و 2932 و 4037، صحيح مسلم، الرقم 4654، صحيح ابن حبان، الرقم 6592، سنن أبي داود، الرقم 2293، سنن الترمذي، الرقم 3310، السنن الكبرى للنسائي، الرقم 11135، السنن الكبرى للبيهقي، الرقم 17138، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 580 .

2 - صحيح البخاري، الرقم 3782.

3 - مسند أحمد بن حنبل، الرقم 802، مسند أبي يعلى الموصلي، الرقم 379، الأدب المفرد للبخاري، الرقم 453، و صححه الألباني في صحيح الأدب المفرد، الرقم 181.

ناسراوە دڵی عەبدورەحمانی کوڕی عەوفی ئازارداو عەبدورەحمانیش سکاڵای خۆی بردە لای پێغەمبەر(ﷺ)، پێغەمبەر(ﷺ) بە خالیدی فەرموو(لم تؤذي رجلا من أصحاب بدر، لو أنفقت مثل أحد ذهبا لم تدرك عمله)،[1] واتە:(بۆچی ئازاری یەکێ لە بەشداربوانی بەدر دەدەیت؟ ئەگەر هێندەی شاخی ئوحود زێڕ ببەخشیت ناگەیتەوە بە کردەوەیدا).

پلەو پایەی هاوەڵانی بەشداربووی تەبووك(ﷺ)

جەنگی تەبووك کە لە قورئاندا بە (ساعة العسرة) ناوی هاتووە بەشداریەکی زۆری هاوەڵانی بەخۆوە دی بەجۆرێ دواکەوتنی سێ هاوەڵ لەو جەنگەدا بوویە هۆکار تا خوا سزای ئەو سێ کەسە بداتو دواجار پاش ماوەیەکی زۆر ئینجا لێیان خۆش بوو:

(لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَءُوفٌ رَحِيمٌ)،[2]

(سوێند بە خوا بەڕاستی خوا تەوبەی قبوڵ کرد لە پێغەمبەرو کۆچبەرانو پشتیوانان، ئەوانەی کە شوێنی پێغەمبەر کەوتن لە کاتی سەغڵەتیو تەنگانەدا (لە غەزای تەبووکدا)، دوای ئەوەی کە خەریك بوو دڵی دەستەیەکیان لە خشتە بچێتو

---

1 - صحيح ابن جبان، الرقم 7200، المعجم الصغير للطبراني، الرقم 581، البحر الزخار مسند البزار، الرقم 2850، وقد صححه الألباني في السلسلة الصحيحة، الرقم 1923.

2 - الحشر: 9.

(بێزاری دەربڕێت)، لەوەودوا تەوبەو پەشیمانی ئەوانیشی قبوڵ کرد، چونکە بەڕاستی ئەو پەروەردگارە بە سۆزو میهرەبانە لەگەڵیاندا).

پلەوپایەی هاوەڵانی پێش فەتحی مەککەو پاش فەتح(رضي الله عنهم):

خوای گەورە دەفەرموێت: (لا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلاً وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ).[1]

واتە:(یەکسان نین لە ئێە ئەوانەتان کە پێش فەتحی مەککە بەخشیتانو جەنگتان کرد، ئەوانەپاداشتیان زۆر گەورەترە لەوانەی دوای فەتحی مەککە بەخشییانو جەنگیان کرد، وە هەمووشیان–هەموو هاوەڵان– خوا بەڵێنی چاکەی پێداون، خواش زاناو ئاگادارە بەوەی دەیکەن).

ئەگەرچی هاوەڵانی پێش فەتحی مەککە پاداشتیان زۆر زیاترە بەڵام خوا بەڵێنی چاکەی داوە بە هەردوو دەستەکە، بۆیە قسەکردنی هەندێ دەستە لەسەر هاوەڵانی پاش فەتحی مەککەو تانەلێدانیان لە گەمژەیی عەقڵیان یان بێمتمانەبوونیانە بە ڕاستی قورئان، ئەگەرنا چۆن دەوێرن بەرامبەر بەڵێنی خوا بدوێن کاتێ

1 - الحديد: 10.

دەفەرموێت(و كلا وعد الله الحسنى)، ئەو هاوەڵانە بەراستی باوەڕیان هێناو بوونە هاوەڵو خزمەتی گەورەیان بە ئیسلام كردو بەشداری سەنگەرو مینبەرەكانیش بوون، چەندێكیان شەهید بوون.

هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) سەبارەت بە برایەتی نێوان كۆچەرانو پشتیوانانو نێوان هاوەڵانی دوای فەتحی مەككەو پلەوپایەیان دەفەرموێت(المهاجرون و الأنصار بعضهم أولياء بعض في الدنيا و الآخرة و الطلقاء من قريش و العتقاء من ثقيف بعضهم أولياء بعض في الدنيا و الآخرة)،[1] (كۆچەرانو پشتیوانان لە دنیاو دوارۆژدا دۆستو هاودەمی یەكترن، تولەقای قورەیشو ئازادكراوانی ثەقیفیش لە دنیاو دوارۆژدا دۆستو هاودەمی یەكترن).

1 - صحيح ابن حبان، الرقم 7367، مسندأحمد بن حنبل، الرقم 18799، المعجم الكبير للطبراني، الرقم2236، المستدرك على الصحيحين، الرقم، و صححه الذهبى.

عەدالەتی هاوەڵان

ئەهلی سوننەو جەماعە پێیان وایە هەموو هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) مەرجی عەدالەتیان تێدایە، لەمەوە بەجێگەیاندنی فەرزەکانو دوورکەوتنەوە لە قەدەغەکراوەکان بەرهەم دێت، بەدوایدا پەیرەوی کارە چاکەکانو دوورکەوتنەوە لە کارە ناحەزو سووکەکان دێت.

بە واتایەکی تر عەدالەت بە واتای دروستی پەیوەندی نێوان تاکو خودای گەورە و پەیوەندی نێوان تاکو بەندەکان دێت.

ئیبن حەجەر دەڵێت:(اتفق أهل السنة على أن الجميع عدول ولم يخالف في ذلك إلا شذوذ من المبتدعة)، [1] (ئەهلی سوننە یەکدەنگن لەسەر ئەوەی هەموو هاوەڵان عەدالەتیان هەیەو کەس لەوەدا راجیا نیە جگە لە بڕێکی زۆر کەمی بیدعەچییان).

ئیبن عەبدولبەر دەڵێت: (إجماع أهل الحق من المسلمين وهم أهل السنة والجماعة على أنهم كلهم عدول)، [2] (یەکدەنگی ئەهلی حەقو راستی موسڵمانان کە ئەهلی سوننەو جەماعەیە ئەوەیە هاوەڵان هەموویان عەدالەتیان هەیە).

ئەو ئایەتو فەرموودانەش کە سەبارەت بە پلەوپایەی هاوەڵان باسمانکردن بەڵگەن بۆ عەدالەتی هاوەڵان.

لەراستیدا سێ وشە هەن کە پێویستە وریا بین تێکەڵیان نەکەینو واتای هەرکامیان بزانین:

---

1 - الإصابة في تمييز الصحابة، ج1، ص 10.

2 - الإستيعاب في معرفة الأصحاب، ج1، ص 19.

1. هەڵە: ئەمە هەموو مرۆڤێکی سەرزەوی پشکی هەیە تیایدا، وەك پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت(کل بنو آدم خطاء و خير الخطائين التوابون)،[1] واتە(هەموو ئادەمیزادێ هەڵەکارە، چاکترینی هەڵەکارانیش ئەوانەن کە تەوبە دەکەنو دەگەڕێنەوە بۆ لای خوا).

بەڵام ئەمەش دوو جۆری هەیە، جۆرێکیان بە ئەنقەستە کە ئەمە تاوانە، واتە سزای لەسەرە، جۆری دووەمیان بە ئەنقەست نیە، ئەمەیان بۆ خەڵکی ئاسایی ئومێدی لێخۆشبوونی خوایی هەیە، بەڵام بۆ پێغەمبەران ئیجتیهاد بووە، واتە تاکە پێغەمبەرێك نیە نیازی خراپی هەبووبێت لە هەڵەیەکدا کە کردوویەتی، بەڵکو ئیجتیهادێکی کردووەو نەیپێکاوە، هەروەها ئەمە بۆ موجتەهیدانی ناو ئوممەتی ئیسلامیش هەیە وەك پێغەمبەری خوا(ﷺ) دەفەرموێت:(إذا حكم الحاكم فاجتهد ثم أصاب فله أجران، وإذا حكم فاجتهد ثم أخطأ فله أجر)،[2](ئەگەر حاکم حوکمی کردو ئیجتیهادی کرد دواتر پێکای ئەوە دوو پاداشتی بۆ هەیە، ئەگەر حوکمی کردو ئیجتیهادی کردو دواتر نەیپێکاو هەڵەی کرد ئەوە پاداشتێکی بۆ هەیە).

---

1 - سنن الترمذي، الرقم2483، سنن ابن ماجة4248، الرقم، المستدرك على الصحيحن، الرقم7685، مسند أحمد بن حنبل، الرقم12795، مسند أبي يعلى الموصلي، الرقم2852، سنن الدارمي، الرقم 2680،حسنه الألباني في الجامع الصغير وزيادته، الرقم 8644.

2 - صحيح البخاري، الرقم 6939، صحيح مسلم، الرقم 3326، سنن أبي دواد، الرقم 3120، سنن ابن ماجة، الرقم 2311، السنن الكبرى للنسائي، الرقم 5745، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 17440، مسند الشافعي، الرقم 1128، صحيح ابن حبان، الرقم 5138، سنن الدارقطني، الرقم 3920، السنن الكبرى للبيهقي، الرقم 18933، المعجم الأوسط للطبراني، الرقم 3267.

2. عیصمەت: ئەمە تایبەتە بە پێغەمبەرانی خوا کە خوای گەورە هەرچی نیازێکی خراپە هەیە لە دڵیاندا دەریکردووەو تەواوی نیازو کاریان تەنهاو تەنها بۆ خواو لەبەر خوایە، ئیتر ئەوان مەعصومن لە نیازی هەر کارێکی خراپ.

3. عەدالەت: ئەمە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) دەگرێتەوە، جگە لە هاوەڵانیش دەگرێتەوە واتە ئەوانەی بە رێی هاوەڵاندا هەنگاو بنێن‌و بەپێی قورئان‌و سوننەت بجووڵێنەوەو هەڵسوکەوت بکەن پشت بەخوا مەرجی عەدالەت دەیانگرێتەوە، ئەوەی لێرەدا مەبەستە ئەوەیە هەموو هاوەڵان عەدالەتیان هەبووە.

بڕوای ئەهلی سوننەو جەماعە سەبارەت بە هاوەڵان

ئەهلی سوننەو جەماعە پێیان وایە هاوەڵان هەموویان خاوەنی عەدالەت بوون‌و کەسانی دڵسۆز بۆ ئایینی خواو دڵسۆزانی دەوری پێغەمبەر(ﷺ) بوون، پێیان وایە قسەوتن بە هاوەڵان لە تاوانە گەورەکانەو سنووری هاوەڵان هێڵی سوورەو نابێت ببەزێنرێ، هەروەها پێیان باشە لە فیتنەی نێوان هاوەڵاندا دەمیان راگرن‌و هیچ نەڵێن چونکە بروایان وایە هاوەڵان دڵسۆزو خواناس بون‌و ئەوەش لەنێوانیاندا روویداوە ئەنجامی ئیجتیهادە جیاجیاکانیانە بۆ خزمەت بە ئیسلام‌و قۆستنەوەی بارەکەیە لە لایەن ناحەزانی ئیسلامەوە، هەروەها سەردەمی هاوەڵان بە چاکترین سەردەم دەزانن‌و هاوەڵان بە پێشەنگ دەزانن بۆ خۆیان، بۆ ئەمەش چەند نموونەیەکی وتەی زانایانی ئەهلی سوننەو جەماعە دەخەینەروو:

ئیمامی نەوەوی دەڵێت: (بزانە قسەوتن بە هاوەڵان حەرامەو لە هەرە ناشیرینترینی حەرامەکانە، ئیتر قسەوتن بێ بەو هاوەڵانەی لە رووداوەکانی فیتنەی نێوان هاوەڵاندا هەبون یان جگە لەوان بن، چونکە ئەوانە موجتەهید بوون لەو جەنگانەدا).[1]

شەیخولئیسلام ئیبن تەیمیەش دەڵێت: (ئەرکی سەرشانمانە هاوەڵانی پێغەمبەری خوامان خۆش بوێن لەبەر ئەوەی خوا ستایشی کردون، چونکە بروایان بە خوا هەبووەو پێغەمبەری خوایان بە راست زانیوەو سەریانخستووە، چونکە خوا

1 - النووي: المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج، ط2، دار إحياء التراث العربي(بيروت-1392هـ)، ج16، ص93.

بە جیهادی ئەوان لە ڕێی سەرخستنی ئایینی ئیسلامدا ئێمەی سوودمەند کردووە، ئەو ئایینەی کە خوا ئێمەی پێ منەتبار کرد، ئەو هاوەڵانە بە پاکو پوختی گەیاندیان بە ئێمە).[1]

ئیبن حەجەر دەڵێت:(ئەهلی سوننە یەکدەنگن لەسەر ئەوەی هەموو هاوەڵان عەدالەتیان هەیەو کەس لەوەدا راجیا نیە جگە لە برێکی زۆر کەمی بیدعەچییان).[2]

ئیبن عەبدولبەر دەڵێت:(یەکدەنگی ئەهلی حەقو راستی موسڵمانان کە ئەهلی سوننەو جەماعەیە ئەوەیە هاوەڵان هەموویان عەدالەتیان هەیە).[3]

فیتنەی نێوان هاوەڵان(رضي الله عنهم)

وەك وتمان هاوەڵان ئەو دەستەیە بوون کە دەیان ئایەتی قورئانو فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ) بە چاکە وەسفیان دەکەن، رەزامەندی خواو سەربەرزیو دڵخۆشی رۆژی دوایی موژدەکانی قورئانو سوننەت بوون بۆ هاوەڵان، بۆیە قسەکردن لە سەر مەسەلەکانی پەیوەست بە هاوەڵان وریاییەکی زۆری دەوێت.

یەکێك لەو مەسەلانەی کە بوەتە باسی رەخنەگرتنی ناحەزانی ئیسلامو رۆژهەلاتناسانو کەسانێکی ناو ئوممەتی ئیسلامیش بریتیە لە رەخنەگرتنیان لە فیتنەی نێوان هاوەڵان، ئەمانە لە چەندرووییەکەوە هەوڵ دەدەن ئەو مەسەلەیە زەق بکەنەوە:

---

1 - ابن تيمية: الفرقان بين أولياء الرحمن و أولياء الشيطان، المكتبة الشاملة، ص205.

2 - الإصابة في تمييز الصحابة، ج1، ص 10.

3 - الإستيعاب في معرفة الأصحاب، ج1، ص 19.

یەکەم: دووبارەکردنەوەی گێڕانەوە ناراستەکانو هەوڵدانی تەواو بۆ بەراست دانانی ئەو گێڕانەوە ناراستانە، هێندە لە نووسینە جیاجیاکانو گوتارو مشتومرەکانیاندا دەیانلێنەوە تا وادەکەن خەڵکێکی زۆر بە راستیان بزانن بێ ئەوەی توێژینەوەیەکی بنچینەیی بکەن بۆ گێڕانەوەکان.

دووەم: زێدەکاری بۆ گێڕانەوەکان، بۆ نموونە زیادکردنی ژمارەی کوژراوەکان بەجۆرێ ئەگەر بڵێین سەد قات زیاتر نووسراوە راستە.

سێیەم: نیازخراپی لە لێکدانەوەکانیاندا بەجۆرێ هەموو هەوڵو هەنگاوێکی هاوەڵان دەکەنە تەمای سیاسی نەك ئیجتیهادێك، ئیتر وا باسەکە دەخەنەروو کە گوایە هەموو ئەو بارە هەوڵی دەستخستنی دەسەڵات بووە.

چوارەم: چاوپۆشی لە رۆڵە دەرەکیەکانی وەك رۆڵی سەبەئیەکان، ئەسڵەن بەجۆرێ حاشای لێ دەکەن وەك ئەوەی بڵێی هەرچی سەرچاوەی مێژوویی هەیە بەوانەشەوە کە ئەوان دڵیان پێ خۆش دەکەن درۆزن بونو بوختانیان بۆ سەبەئیە کردووە.

ئامانجیشیان لەمە چەند شتێکە، لەوانە:

یەکەم: هەوڵی رەشکردنی ئەزموونی پێشینەی هاوەڵان تا بڵێن ئەوانی ئەمەیان کرد لەرابردووشدا بۆیان بگونجایە هەر وایان دەکرد، واتە تا بڵێن هەردەم نیازی هاوەڵان دەسەلات ویستی بووە، بە واتایەکی تر دەیانەوێ بڵێن هاوەڵان لە سەردەمی پێغەمبەردا(ﷺ) دوورووو بوون.

دووەم: هەوڵی گومان خستنە سەر راستی قورئانو فەرموودە تا بڵێن ئەم کەسانەن قورئانو فەرموودەیان نەقڵ کردووە بۆیە دەکرێت بە ئارەزووی خۆیان دەستکاری ئەو دوانەیان کردبێت.

سێیەم: گومان خستنە سەر بیروباوەڕی موسڵمان بەرامبەر بە زانایی پەروەردگاری بە غەیب، وەك بڵێن خوایەك کە رەزامەندی خۆی بۆ ئەو هاوەڵانە دەربڕی دواتر هاوەڵان کەوتنە وێزەی یەکترو خوێنیان رشت.

چوارەم: تا ئەو پەیامەی خۆیان بسەلمێنن کە هاوەڵان چاکترین دەستە نەبون بەڵکو ئەوانیش وەك هەر خەڵکێکی تر وابوونو هیچ جیاوازیەکیان نەبووە.

پێنجەم: تا لێرەوە بڵێن موحەممەد(ﷺ) سەرکەوتوو نەبووە لە گەیاندنی پەیامەکەیو پەروەردەکردنی دەورووبەریدا، تەنانەت قسەبکەن لەسەر چاکیو کەسایەتی پێغەمبەریش(ﷺ).

بەڵام ئەهلی سوننەو جەماعە بەردەوام ئەو هەوڵانەیان پووچەڵ کردوونەتەوەو راستیەکانیان خستووەتەروو، هەرچەندە کینەلەدڵان ئەگەر بچنەوە ئەو بارەو بەچاوی خۆیان بارەکە ببینن هەر هەمان رای خۆیان هەیە یان دەبوونە هاریکاری سەبەئیو خەواریجەکان.

دەبێت وا بڕوانینە فیتنەی نێوان هاوەڵان:

1- هاوەڵان نیازیان پاك بووەو ئەوەی کردوویانە نیازی خراپە نەبووە، چونکە زۆرێك لەوانەی بەشدار بوون لە بەیعەتی ریضواندا هەبوون کە خوا رەزامەندی خۆی

بۆیان دەربڕی، مەسەلەکە راجیایی هاوەڵان بوو بۆ چارەسەری کێشەیەك کە ناحەزانی ئیسلام هەڵیانگیرساندبوو.

2- رێبەرانی هەردوو دەستەی هاوەڵان موجتەهید بون، ئیمامی عەلی(رضي الله عنه) موژدەپێدراوی بەهەشتو زانایەکی هەڵکەوتەو کەسی نزیکی پێغەمبەر(ﷺ) بوو، تەلحەو زوبەیریش(رضي الله عنهما) موژدەپێدراوانی بەهەشتو هاوەلانی دڵسۆزی پێغەمبەر(ﷺ)و زانایانی ئوممەت بون، دایکمان عائیشەش(رضي الله عنها) خۆشەویستی پێغەمبەر(ﷺ)و کچی راستگۆو گەورەی هاوەڵانو یەکەم خەلیفەی موسڵمانانو زاناترین ئافرەتی ناو ئوممەتی ئیسلامی بووە، دەی دەکرێ کەسانێك خوا بەهەشتی بریبێتەوە بۆیان هێندە نیازیان پیس بن(پەنا بەخوا لە وتەی وا).

3- روودانی جەنگو ناکۆکی لەنێوان موسڵماناندا کۆتا هێڵی سوور نیە، بەڵکو چاوەروانکراوە، وەك خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا باسی کردووە(وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُواْ فَأَصْلِحُواْ بَيْنَهُمَا فَإِن بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِن فَاءَتْ فَأَصْلِحُواْ بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُواْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ)،[1] هەر بۆیە لە جەنگی جەمەلدا هەردوو لا رێککەوتن بەڵام شەو دورووە زیان بۆ ماوەکان جەنگەکەیان هەڵگیرساند.

4- ئەو ژمارە زۆرەی باس دەکرێ سەبارەت بە کوشتاری نێوان هاوەلان ناراستیەکی تەواوەو رێژەکە زۆر کەمترە لەوەی باسکراوە، بەڵکو زۆرێك لە هەوادارانی دواتری لایەنە سیاسیەکان گێڕانەوەیان بۆ ئەو رووداوانە زیاد کردووە.

---

1 - الحجرات: 9.

چۆن بڕوانینە هاوەڵان (رضي الله عنهم)

بەگشتی چەند خاڵێك دەخەینەڕوو تا بزانین بە چ چاوێك تەماشای هاوەڵان بکەین، چونکە زۆر کەس کە حوکمی ناحەق دەدەن بەرامبەر بە هاوەڵان لە نەبوونی پێوەرێکی رەوایە لەلایان، ئیتر یان زێدەڕۆیی دەکەن یان کەمتەرخەمی دەنوێنن، مەرجیش نیە روانین بۆ هاوەڵان تەنها لەم خاڵانەدا کۆبکرێتەوە:

یەکەم: هاوەڵان دەستەی بنەڕەتی پەیوەست بە دینی ئیسلامن:

چونکە ئەوان خوێندکاری خزمەت پێغەمبەری خوا(ﷺ) و دەستەگوڵی پەروەردەی نێردراوی خوان، بۆیە ئەگەر بوترێت پۆلی هاوەڵان کەوتوون و لە تاقیکردنەوەدا دەرنەچون، دروستکردنی نیشانەی پرسیارە لەسەر خودی کەسێتی و توانا و گەیاندنی پەیامی پێغەمبەرێتی پێغەمبەری خوا.

هەروەها ئەوان نووسەرەوەی قورئان بوون، ئەو قورئانەی ئێستا لەبەردەستی هەمواندایە، لە دڵ و دەست و دەمی هاوەڵانەوە وەرگیراوە، ئەوان قورئانیان لە دڵەکانیاندا دەپاراست و بە دەست دەیانخستە سەر پەڕەکان و بە دەم دەیانگەیاند و بە کردەوەش پەیڕەویان دەکرد، بە هەمان شێوەش هەمان ئەرکیان بەرامبەر بە فەرموودە بەجێگەیاند تەنها هێندە نەبێت نووسینەوەی فەرموودەیان پەیڕەو نەدەکرد و زیاتر گرنگییان دەدا بە گەیاندنی بە زارەکی و کردەیی.

جا ئەگەر کەسێك بیەوێت هاوەڵان بشکێنێت و تانەیان لێبدات، تانەی داوە لە قورئان و فەرموودەش، چونکە سەرچاوەی گەیاندنی قورئان و فەرموودە بە خەڵکی

دی هاوەڵان بوون، جا ئەگەر ئەوان خراپ و ناراست بووبن، چۆن دەکرێت بە چاکی و دروستی هەموو سەرچاوەکانی نەقلیان(قورئان و فەرموودە) بەوپەڕی دروستیەوە گەیاندبێت، ئەمەش واتە تێکشکاندنی قورئان و سوننەت.

هەروەها هاوەڵان گەیەنەری دین و روونکردنەوەی وردەکاریەکانی ئیسلام بون، ئەوان چ بە فەتحی خاك و ناوچەکان و چ بە فەتحی دڵان ئیسلامیان بە سەر زەویدا بڵاوکردەوەو گەیاندیان بە مرۆڤایەتی، هەر ئەوان لە ئەلف تا یائی ئیسلامیان بۆ خەڵك باسکرد، چونکە پێغەمبەری خوا(ﷺ) تا مابوو ئەوانی فێرکرد، ئیتر دوای وەفاتی، ئەوان لەبری پێغەمبەر(ﷺ) دینیان دەگەیاند، گەیاندنیْ بیْ زێدەکاری و بەوپەڕی پاراستنەوە.

بۆیە دەبینین شکاندنی هاوەڵان و تانەلێدانیان، واتە شکاندن و تانەدان لە هەموو پایەو بنەڕەتەکانی ئیسلام(قورئان، فەرموودە، پێغەمبەر(ﷺ)، ئەزموونی باڵای ئیسلامی...).

ئەگەر حەواریەکانی پێغەمبەر عیسا سەرمەشقی باڵا بن بۆ ئایینی مەسیحیەت، ئەوا هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) سەرچاوەو سەرمەشقی باڵان بۆ موسڵمانان.

لەوانەیە کەسێك کە هاوڕایە بە پارێزراوی قورئان، بەڵام هاوڕا نیە بە عەدالەت و گەورەیی هاوەڵان، بڵێت ئاخۆ خوا خۆی بەڵێنی پاراستنی قورئانی داوەو فەرموویەتی(إنا نحن نزلنا الذكر و إنا له لحافظون)، قسەکەی زۆر دروستە کە وایە قورئان پارێزراوە، بەڵام لەوەدا تێکەوتووە کە هۆکاری پاراستنەکە لەبەرچاو ناگرێت، دەەی هەر هاوەڵان ئەو هۆکاری پاراستنە بون، ئەگەرنا ئەم ئایەتەش هەر هاوەڵان تۆماریان کردووە، یان بەدەستی ئەوان نووسراوەتەوە، یان لەسەر زاری

ئەوانەوە خراوەتە سەر پەڕاو، بۆیە ئەگەر هاوەڵان توانیبێتیان لادان لە هەر بەشێکی ئیسلامدا دروست بکەن، دەکرێت ئەو گومانەشیان لێ بکرێت ئەو ئایەتەشیان لەخۆوە دانابێت، دەی ئەزموونی ئیعجازی قورئانی پارێزراوی قورئانی سەلماندووە، ئەمەش سەلماندنی دەست و دەم و دڵ پارێزی هاوەڵانە.

بە پوختی لێدانی هاوەڵان واتە لێدانی هەموو سەرچاوە بنەڕەتیەکانی ئیسلام و هەڵوەشاندنەوەی ورد و دروشتی ئەو ئیسلامەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) لە خوای گەورەوە وەریگرتووەو گەیاندوویەتی.

دووەم: هاوەڵان دەستەی شایەتی بۆ دراون:

هاوەڵان ئەو دەستەیەن کە خوای گەورە لە چەندین شوێنی قورئاندا شایەتی بۆ داون، لێیان رازی بووە، وەسفی کردون، ئایەتی لەبارەوە دابەزاندون، بە هاودەمی پێغەمبەری خوا(ﷺ) باسی کردون، ئەوانەن کە بەڵێنی چاکەو بەهەشتی پێداون، پێغەمبەری خواش(ﷺ) لە فەرموودەدا دەیان جار وەسفی کردون و لێیان رازی بووەو شایەتی راستگۆیی و چاکەی بۆ داون، دەی ئەم تایبەتمەندیە زۆر ناوازەیە کە کەسانێك لە سەرچاوە بنەڕەتیەکانی ئیسلامدا شایەتییان بۆ درابێت، ناکرێت کەسانێك خوا لێیان رازی بووەو لە قورئاندا ئەوەشی تۆمارکردبێت و بەڵێنی چاکەی بۆ دابن، ئێمە بەڵێنی خراپەیان بۆ دابنێین و لێیان رازی نەبین، پێشتر چەندین ئایەت و فەرموودەمان لەبارەی پلەوپایەی هاوەڵانەوە هێناوەو دەکرێت بە خوێندنەوەی ئەم خاڵە ئەو ئایەت و فەرموودانە بێنینە بەرچاو.

سێیەم: هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) مرۆڤ بون:

ئەوان نە لە مرۆڤ زیاتر بون، نە لە مرۆڤ کەمتر بون، مرۆڤبوونیش واتای کەمی و نزمی ئاستی ئەو کەسە ناگەیەنێت، بەڵکو مرۆڤبوون لە ئیسلامدا پلەیەکی بەرزەو جێی شانازیە، ئەوەتا لە قورئاندا هاتووە:

(قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِن نَّحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ ۖ وَمَا كَانَ لَنَا أَن نَّأْتِيَكُم بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ۚ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾)، (پێغەمبەرەکانیان پێیان وتن ئێمە هەر ئادەمیەکین وەکو ئێوە بەڵام خوا منەت دەنێ بەسەر هەر کام لە بەندەکانی دا کە بیەوێ (دەیکاتە پێغەمبەر) وە ئێمە هەرگیز ناتوانین موعجیزە و بەڵگەیەکتان بۆ بێنین مەگەر بە ئیزنی خوا وە با بڕواداران پشت هەر بە خوا ببەستن).

هەروەها دەفەرموێت (قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ فَمَن كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا ﴿١١٠﴾)، (بەڵام سرووشم بۆ دێت بەڕاستی پەروەردگاری ئێوە پەروەردگارێکی تاك و تەنیایە جا هەر کەس بەتەمایە بەخزمەت پەروەردگاری بگات (لە قیامەتدا) ئەوە با کردەوەی چاك بکات وەك لە پەرستنی پەروەردگاریدا کەس نەکات بەهاوبەشی).

جا کاتی خۆیشی کۆمەڵێك کاڵفام هەبوون کە پلەی مرۆڤبوونیان لەلا کەم و بێبایەخ بوو، بۆیە وەك تانەیەك لە پێغەمبەران دەیانوت جا خۆ ئەوانەش مرۆڤن، وەك ئەوەی مرۆڤبوون بەهای ئەوەی نەبێت پێغەمبەرایەتی بۆ ببێت، مرۆڤبوون نەك

شانازیەکە بۆ هاوەڵان، سەروەریەکە پێغەمبەران شانازییان پێوەکردووە، خوای گەورە نموونەی وتەی ئەو کەسانەمان بۆ دەخاتەڕوو و دەفەرموێت:

(فَقَالَ ٱلْمَلَؤُاْ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِۦ مَا هَٰذَآ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُرِيدُ أَن يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَأَنزَلَ مَلَٰٓئِكَةً مَّا سَمِعْنَا بِهَٰذَا فِىٓ ءَابَآئِنَا ٱلْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾)، (جا وتیان ئەو پیاو ماقوڵانەی کە بێ باوەڕ بوون لە هۆزەکەی (نووح) ئەم (نووح) ە تەنها کەسێکە وەك ئێوە دەیەوێت خۆی بکاتە گەورە بەسەرتانەوە ئەگەر خوا بیویستایە (پێغەمبەرێك بنێرێ) فریشتەی دەناردە خوارەوە ئێمە شتی وامان نەبیستووە لە باوو باپیرە پێشووەکانمانەوە).

هەروەها دەفەرموێت: (وَقَالَ ٱلْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَكَذَّبُواْ بِلِقَآءِ ٱلْءَاخِرَةِ وَأَتْرَفْنَٰهُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا مَا هَٰذَآ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ﴿٣٣﴾)، (پیاو ماقوڵانی گەلەکەی (هوود(علیه السلام)) وتیان ئەوانەی کە بڕوایان نەهێناو بێ باوەڕ بوون بە دیداری ڕۆژی دوایی وە لە ژیانی دنیادا نازو نیعمەتمان پێ دابوون (ووتیان) ئەمە هەر مرۆڤێکە وەك ئێوە لەوەی ئێوە دەیخۆن دەخوات وە لەوەی ئێوە دەیخۆنەوە دەخواتەوە).

دەی مرۆڤیش وەك هەر کاڵایەك ئاستی نزم و مامناوەند و باڵای هەیە، هەرچەندەش لەوپەڕی ئاستی باڵادا بیت هەر هەڵەو نەپێکان لە ئەزموونی مرۆییدا هەیە، خوای گەورە وا مرۆڤی دروست کردووە کە هەڵە دەکات، سەروخواری هەیە، لادانی هەیە، تاوان دەکات، بەڵام ڕێژەی لادان و تاوان و ئاستی مانەوە تیایدا و پلەی نەگەڕانەوەو تەوبەنەکردنە کە ئاستی مرۆڤەکە دیاری دەکات، هەیە تا ئەوپەڕی

خراپە دەڕوات و ڕێگەی گەڕانەوەش دادەخات، ئیتر وای لێدێت خوا وا وەسفی دەکات:

(أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ ۚ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ ۖ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٤﴾)، (ئایا وا دەزانی زۆربەی ئەوانە دەبیستن یا تێدەگەن ئەوانە هەر وەك ئاژەڵن بەڵكو ئەوان گومڕا تریشن.).

هەیانە تا ئەوپەڕی چاكەكاری دەڕوات و ڕێی بەرەو خراپەچوون لەخۆی دادەخات، وای لیَ دێت خوا لێی ڕازی دەبێت:

(قَالَ اللَّهُ هَٰذَا يَوْمُ يَنفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ ۚ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۚ رَّضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ۚ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ)، (خوای گەورە فەرمووی: ئەمە ڕۆژێكە ڕاست بێژان ڕاستی یەكەیان كەڵكیان پیَ دەگەیەنیَ بەهەشتانێكیان بۆ هەیە كە ڕووبارەكان بە ژێریاندا دەڕۆن ئەمێننەوە تیایدا بە هەمیشەیی خوا ڕازی بووە لێیان و ئەوانیش لە خوا ڕازی بوون ئەوەیە سەركەوتنی زۆر گەورە.).

هەروەها دەفەرموێت (وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُم بِإِحْسَانٍ رَّضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۚ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾)، (وە پێشكەوتووە یەكەمەكان لە كۆچەران و یاریدەدەران ئەوانەش زۆر بەچاكی پەیڕەوی ئەوانیان كردووە و شوێنیان كەوتوون خوا لێیان ڕازییە ئەوانیش لەخوا ڕازین وە (خوا) بەهەشتانێكی بۆ

ئامادە کردوون ڕووبارەکان دێن و دەچن بەژێریاندا تێیدا دەمێننەوە بیٚ بڕانەوە ئەوەیە گەیشتن بە ئامانجی گەورە.).

پێغەمبەری خوا(ﷺ) دەفەرموێت (كل بنو آدم خطاء و خير الخطائين التوابون)،[1] (هەموو ئادەمیزادیٚ هەلەکارە، چاکترینی هەڵەکاریش ئەوانەن کە تەوبە دەکەنو دەگەڕێنەوە بۆ لای خوا).

بەڵام ئەمەش دوو جۆری هەیە، جۆرێکیان بە ئەنقەستە کە ئەمە تاوانە، واتە سزای لەسەرە، ئیتر یان ئەو کەسە تەوبەری لەسەر دەکات و خوا لێی خۆش دەبێت، یان باکی نیە بە تەوبەو دەمێنێتەوە سەر رەحم و بڕیاری خوا خۆی، جۆری دووەمیان هەڵەیەکە کە بە ئەنقەست نیە، ئەمەیان بۆ خەڵکی ئاسایی ئومێدی لێخۆشبوونی خوایی هەیە، بەڵام بۆ پێغەمبەران ئیجتیهاد بووە، واتە تاکە پێغەمبەرێك نیە نیازی خراپی هەبووبێت لە هەڵەیەکدا کە کردوویەتی، بەڵکو ئیجتیهادێکی کردووەو نەیپێکاوە، هەروەها ئەمە بۆ موجتەهیدانی ناو ئوممەتی ئیسلامیش هەیە وەك پێغەمبەری خوا(ﷺ) دەفەرموێت:(إذا حكم الحاكم فاجتهد ثم أصاب فله أجران، وإذا حكم فاجتهد ثم أخطأ فله أجر)،[2](ئەگەر حاکم حوکمی کردو

1 - سنن الترمذي، الرقم2483، سنن ابن ماجة4248، الرقم، المستدرك على الصحيحن، الرقم7685، مسند أحمد بن حنبل، الرقم12795، مسند أبي يعلى الموصلي، الرقم2852، سنن الدارمي، الرقم 2680،حسنه الألباني في الجامع الصغير وزيادته، الرقم 8644.

2 - صحيح البخاري، الرقم 6939، صحيح مسلم، الرقم 3326، سنن أبي دواد، الرقم 3120، سنن ابن ماجة، الرقم 2311، السنن الكبرى للنسائي، الرقم 5745، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 17440، مسند الشافعي، الرقم 1128، صحيح ابن حبان، الرقم 5138، سنن الدارقطني، الرقم 3920، السنن الكبرى للبيهقي، الرقم 18933، المعجم الأوسط للطبراني، الرقم 3267.

ئیجتیهادی کرد دواتر پێکای ئەوە دوو پاداشتی بۆ هەیە، ئەگەر حوکمی کردو ئیجتیهادی کردو دواتر نەیپێکاو هەڵەی کرد ئەوە پاداشتێکی بۆ هەیە).

هەڵەیەکی کەسانێکی بەهەڵەدا چوو ئەوەیە یان هاوەڵان لە سەروو مرۆڤەوە تەماشا دەکەن و ئامادە نین هەڵەیەکی هاوەڵان قبوولّ بکەن، یان ئەوەیە لە خواروو مرۆڤەوە تەماشایان دەکەن و دان بە فەزڵ و پلەوپایەیاندا نانێن، زۆرجار ئەوانەی هاوەڵان لە سەروو مرۆڤەوە تەماشا دەکەن، کە هەڵەیەکی هاوەڵان دەبینن ئیتر دنیایان لێ دێتە یەك و خێرا هاوکێشەکە سەروخوار دەکەنەوەو هاوەڵان دەبەنە خواروو ئاستی مرۆڤ، واتە لە هیچ بارێکدا مرۆڤبوونیان پێ رەوا نابینن.

مرۆڤ بوون واتە ژیان وەك مرۆڤێك بەو تایبەتمەندیانەی خوا داویەتی بە مرۆڤ، لەوانەش هەڵەو تاوان، ئیتر هەر مرۆڤێك پێویستە هەنگاو بەرەو کەماڵ بنێت، خواش رازیە بەو سیفەتی مرۆڤبوونە بۆ هاوەڵان و موسڵمانانی تریش، چاوەڕوانی ئەوەشی کردووە موسڵمانانیش لەژێر کارتێکەرە مرۆییەکاندا بن، بۆ نموونە خوا ئەگەری ئەوەی داناوە دوو دەستە لە باوەڕداران نەك تەنها موسڵمانان پێکەوە جەنگ بکەن:

(وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٱقۡتَتَلُواْ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَهُمَاۖ فَإِنۢ بَغَتۡ إِحۡدَىٰهُمَا عَلَى ٱلۡأُخۡرَىٰ فَقَٰتِلُواْ ٱلَّتِي تَبۡغِي حَتَّىٰ تَفِيٓءَ إِلَىٰٓ أَمۡرِ ٱللَّهِۚ فَإِن فَآءَتۡ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَهُمَا بِٱلۡعَدۡلِ وَأَقۡسِطُوٓاْۖ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُقۡسِطِينَ ﴿٩﴾)، (ئەگەر دوو کۆمەڵ لە ئیمانداران دژ بەیەکتر جەنگیان کرد ئەوە لە نێوانیاندا ئاشتەوایی بکەن ئینجا ئەگەر کۆمەڵێکیان دەست درێژی کرد بۆ سەر کۆمەڵێکی تریان ئەوە ئێوە (موسوڵمانان) لەگەڵ ئەوەیان بجەنگن دەست درێژی دەکات تا دەگەڕێتەوە بۆ فەرمانی خوا (ملکەچی فەرمانی

دەبێ) ئینجا ئەگەر گەڕایەوە ئەوسا لە نێوانیاندا ئاشتەوایی بکەن بە دادگەرانە و ڕاست و دادپەروەر بن (لە نێوانیاندا) بێگومان خوا دادپەروەرانی خۆش دەوێ.).

ئەوەی لەبەرچاو گرتووە موسڵمانان تاوان بکەن، بەڵام بۆ هەریەك لەو بارانەش چارەسەری داناوە.

بۆیە پەروەردەیەکی هەڵەیە ئەگەر وا موسڵمان گۆش بکەین کە پێی وابێت هاوەڵان عیصمەتیان هەبووەو دوورن لە هەڵەو نەپێکان، ڕاست ئەوەیە هاوەڵان مرۆڤگەلێك بون کە ئاستێکی باڵای مرۆڤایەتییان تۆمار کردووە.

جا ئەوەش کە لە فیتنەی نێوان هاوەڵاندا ڕوویدا حاڵەتێکی ئاسایی بووە لە حاڵەتی مرۆڤبوون، تیایدا یان هەردوولا هەڵە دەبن، یان لایەنێك هەڵە دەبێت، ئەو بارەی فیتنەی نێوان هاوەڵانیش بە جوانی ڕوون کراوەتەوە کە کێ حەق بووەو کێ هەڵەی کردووە.

هەر لەم ڕوانگەوە کە هاوەڵان پلەی مرۆڤبوونیان پێ ڕەوایەو بەو بوونی ڕێژە هەڵەشەوە، خوای گەورە لێیان ڕازی بووە، دەی ئەمە بەڵگەیەکی ڕوونە کە دەکرێت موسڵمانی ئەمڕۆش بە بوونی هەندێ هەڵەشەوە هەر خوا لێی ڕازی بێت، بۆیە وەك چۆن هەڵەیە هاوەڵانمان تەنها بە بێ بوونی بچووکترین پەڵەش ئینجا قبووڵ بێت، هەروەهاش هەڵەیە موسڵمانی ئەمڕۆمان بەبێ بوونی هیچ پەڵەیەك ئینجا قبووڵ بێت، گرنگ لەوەدا ڕێژەی بنەڕەتیە، ئەگەر موسڵمانێك لە بنەڕەتە سەرەکیەکاندا دەرچوو، ئیتر مەرج نیە بۆ ڕەزامەندی خوا و مرۆڤەکانیش بگاتە پلەی کەماڵ ئینجا دانی خێری پیا بنرێت.

پێغەمبەر(ﷺ) لە کاتی نەخۆشی سەرە مەرگیدا چوویە سەر مینبەرو بە هاوەڵانی فەرموو (أما بعد، فإن الناس يكثرون ويقل الأنصار ، حتى يكونوا في الناس بمنزلة الملح في الطعام ، فمن ولي منكم شيئا يضر فيه قوما وينفع فيه آخرين ، فليقبل من محسنهم ويتجاوز عن مسيئهم)،[1] (پاشان، خەڵکی زیاد دەکەن‌و پشتیوانان کەم دەکەن تا ئەوەی لەناو خەڵکدا وەك خوێی ناو چێشتیان لێ دێت، دەی هەرکامتان شتێکی گرتەدەست کە تیایدا زیانی هەبێ بۆ خەڵکی‌و سوودی هەبێ بۆ هەندێکی تر با کاری چاکەکاری پشتیوانان قبووڵ بکات‌و چاوپۆشیش لەوەیان بکات کە خراپەیەك دەکات).

چوارەم: هاوەڵان کەسانی سەردەمی خۆیان بون:

دەبێت ئەوە لەیاد نەکەین کە هاوەڵان لە سەدەی یەکەمی کۆچیدا ژیاون، واتە چواردە سەدە پێش ئێستا، ئەوان لەمڕۆدا ناژین، بۆیە هەڵەیە حوکمی ئەمڕۆ بدەین بەسەر هاوەڵاندا، بۆیە دەبێت کاریگەری ژینگەی سیاسی و کۆمەڵایەتی و زانستی ئەوکات لەبەرچاو بگرین، ئەمە هەڵەیەکە کە زۆر کەس بۆ هەر ساتێکی مێژوویی تووشی دەبن، ئەویش ئەوەیە حوکمی ئەمڕۆ دەدەن بەسەر رۆژگاری رابردوودا، بۆ نموونە کەسانێك لەمڕۆدا کە دیدی ناسیۆنالیستی باو و بڵاوە، حوکمی نارەزایی دەدەن بەسەر صەلاحەدینێکدا کە چەندین سەدە پێش ئێستا ژیاوەو سەردەمەکە مۆدێلی دیدی ناسیۆنالیستی نەبووە، بۆیە کاتێك ژیانی هاوەڵان دەخوێنینەوە،

1 - صحيح البخاري، الرقم 3449، 3612، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 2432، المعجم الكبير للطبراني، الرقم 11471.

دەبێت هەموو لایەنەکانی باری ئەو سەردەمە لەبەرچاو بگرین، جلوبەرگیان، خۆراکیان، گوفتاریان، جووڵەیان، هەموو ئەوانە لە واقیعێکی جیا لەم واقیعەدا بون، چۆن هەڵەیە گلەییان لێ بکەین بۆچی لەبری ئۆتۆمبێل سواری وشتر بون، ئاواش هەڵەیە هەندێ واقیعی تری ژیانیان وا تەماشا بکەین.

پێنجەم: هاوەڵان لەنێو خۆیاندا ئاستیان جیاواز بووە:

وەك چۆن پێشتر وتمان پلەبەندی لە ئاستی مرۆڤەکاندا هەیە، لەنێو دەستەیەکی مرۆڤەکانیشدا ئاستی جیاواز هەیە، جا ئاستەکە بەپێی بیر و ئایدۆلۆژیاکان جیاوازن، لە دیدی ماددیگەراکانەوە ئاستی مرۆڤەکان بە پێوەری ماددە دیاری دەکرێت، لە دیدی دەمارگیرەکانەوە ئاستی مرۆڤەکان بەپێی رەنگی پێست یان باڵا یان هەر پێوەرێکی دی دیاری دەکرێت، لە ئیسلامیشدا ئاستی مرۆڤەکان بە پێی ئاستی گوێڕایەڵییان بۆ خوا(تەقوا) دیاری دەکرێت، بۆیە دەبینین لە نێو هاوەڵاندا ئەو ئاست جیاوازیە هەبووە، نەك وەك فەوتانی ماف کەسەکانی دی، نا وەك ئەوەی هەرکەسەو مافی خۆی دیاریکراو بێت.

خوای گەورە کە باسی هاوەڵانی پێش فەتحی مەککەو پاش فەتحی مەککە دەکات خاڵی جیاوازی و خاڵی هاوبەشیشیان باس دەکات و دەفەرموێت (لا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلاً وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ).

(یەکسان نین لە ئێە ئەوانەتان کە پێش فەتحی مەککە بەخشیتانو جەنگتان کرد، ئەوانەپاداشتیان زۆر گەورەترە لەوانەی دوای فەتحی مەککە بەخشییانو جەنگیان کرد، وە هەمووشیان—هەموو هاوەڵان— خوا بەڵێنی چاکەی پێداون، خواش زاناو ئاگادارە بەوەی دەیکەن).

لە فەرموودەیەکدا کە موعاذ لە ریفاعەی باوکیەوە (کە بەشداربووی بەدر بووە) دەیگێڕێتەوە دەڵێت جبریل (علیه السلام) هات بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ)و پێی فەرموو (بەشداربوانی بەدر لەنێوتاندا چۆن سەیر ئەکەن؟)، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی(لە بە فەزلترینی موسڵمانانن) یان وتەیەکی هاوواتای ئەوە، جبریلیش فەرمووی: (بۆ فریشتە بەشداربووەکانی بەدریش هەر وایە).[1]

جارێك عەبدوڕەحمانی کوڕی عەوف هاتە خزمەت پێغەمبەر(ﷺ) و سکاڵای کرد لە خالید، پێغەمبەریش(ﷺ) بە خالیدی فەرموو(ئەی خالید بۆچی ئازاری کەسێك لە بەشداربوانی بەدر دەدەیت؟ خۆ ئەگەر هێندەی ئوحود زێڕ ببەخشیت ناگەیتەوە بە کردەوەی ئەودا)، خالیدیش وتی ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) سەر دەنێنە سەرم و قسەم لەروودا دەکەن، منیش ناچار دەبم وەڵامیان بدەمەوە، پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی(لا تؤذوا خالدا فإنه سيف من سيوف الله صبه الله على الكفار)،[2] (ئازاری خالید مەدەن، چونکە ئەو شمشێرێکە لە شمشێرەکانی خوا کە بەرووی بێباوەڕاندا هەڵیکردووە).

---

1 - صحيح البخاري، الرقم 3790.

2 - صحيح ابن حبان، الرقم 7200، المعجم الصغير للطبراني، الرقم 581، صححه شعيب الأرناؤوط.

بۆیە کاتێك قسە لەسەر هاوەڵێك دەکرێت کە تەنها کاتی ژیانی لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) ڕۆژێك یان دوان بووەو ئیتر چووەتەوە بۆ ناوچەی خۆی و لەوێ ژیاوە، ئەمە پلەوپایەی زانستی و رووکەشی جیاوازە لەو هاوەڵەی کە بەردەوام لە خزمەت پێغەمبەردا(ﷺ) بووەو فەرموودەی لێوە وەرگرتووە، هەروەك تاوانی هاوەڵێکیش کە زۆر کەم لە خزمەت پێغەمبەر(ﷺ) بووبێت بە رووکەش جیاوازە لە تاوانی هاوەڵێك کە بەردەوام لە خزمەت پێغەمبەردا(ﷺ) بووبێت، بۆیە ڕەوا نیە لە هەموو مەسەلەیەکدا یەك حوکم بەسەر هەموو هاوەڵاندا بدرێت.

هاوکات هەرچەندە ئەو پلەبەندیە هەبووە، بەڵام پێغەمبەر(ﷺ) نەیهێشتووە لە پشکە دنیاییەکەدا هاوەڵانێکی دی دوابکەون، بۆ نموونە هەرچەندە ئەبووبەکر و عومەر پلەی هاوەڵێتییان لای پێغەمبەر(ﷺ) لەپێشتر بوو، کەچی بۆ کۆتا سوپا پێغەمبەر(ﷺ) ئوسامەی کوڕی زەیدی دانا وەك سەرکردە کە چ لە رووی هاوەڵێتی و چ لە رووی تەمەنیشەوە لە ئاست ئەبووبەکر و عومەردا نەبوو، یان دوای فەتحی مەککە پێغەمبەر(ﷺ) عەتتابی کوڕی ئەسیدی وەك والی مەککە دانا هەرچەندە تازە موسڵمان بووبوو، خۆ عوثمان ی کوڕی عەففانیش هەبوو کە هەم ئومەوی بوو و هەم لە دەستەی یەکەمی موسڵمان بوان بوو و هەم موژدەپێدراوی بەهەشت بوو و هەم زۆرینەی سامانی خۆی بۆ ئیسلام خەرج کردبوو و هەم دوو کچی پێغەمبەری خوای(ﷺ) بەهاوسەرگرتبوو و دەیان فەزڵی تریشی هەبوو.

بۆیە پێویستە بەوجۆرەی لە فەرموودە صەحیحەکاندا هاتووە پلەوپایەی هەر هاوەڵێ یان هەر تاقمە هاوەڵێ وەك خۆی لەبەرچاو بگرین تا بتوانین حوکمی دروست لەبارەیانەوە بدەین، بۆ نموونە کاتێك هەڵەیەك لە هاوەڵێکی پشتیوانان دەبینین،

دەبێت پلەوپایەیان بزانین، ئینجا ئەم فەرموودەیە لەبەرچاو بگرین کە پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (أما بعد، فإن الناس يكثرون ويقل الأنصار ، حتى يكونوا في الناس بمنزلة الملح في الطعام ، فمن ولي منكم شيئا يضر فيه قوما وينفع فيه آخرين ، فليقبل من محسنهم ويتجاوز عن مسيئهم)،[1](پاشان، خەڵكی زیاد دەكەنو پشتیوانان كەم دەكەن تا ئەوەی لەناو خەڵكدا وەك خوێی ناو چێتیان لێ دێت، دەی هەركامتان شتێكی گرتەدەست كە تیایدا زیانی هەبێ بۆ خەڵكیو سوودی هەبێ بۆ هەندێكی تر با كاری چاكەكاری پشتیوانان قبووڵ بكاتو چاوپۆشیش لەوەیان بكات كە خراپەیەك دەكات).

یان كە هاوەڵێكی بەشداربووی بەدر دەكەوێتە هەڵەیەكەوە، بێ حاشا كردن لە هەڵەكەی و بە رەواداانانی، ئەوەمان لەبیر بێت كە ئەوە بەشداربوویەكی بەدر بووە، وەك لە رووداوەكەی حاطبی كوڕی ئەبی بەلتەعەدا هاتووە كاتێ حاطب هەواڵی پلانی پێغەمبەری (ﷺ) بە نهێنی نارد بۆ قورەیشو دواتر كارەكەی ئاشكرا بووو حاطب هێنرایە خزمەت پێغەمبەر(ﷺ)، پێغەمبەر(ﷺ) پرسیاری لێكرد بۆ اویكردووە؟وتی لەبەر گیانی خۆی نەك لەبەر هەڵگەڕانەوەی لە ئیسلام، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی راستی پێ وتن، عومەری كوڕی خەتاب وتی ئەی پێغەمبەری خوا لێمگەڕێ با بدەم لەگەردنی ئەو دووڕووە، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی(إنه قد شهد بدرا ، وما يدريك لعل الله أن يكون قد اطلع على أهل بدر فقال :

---

1 - صحيح البخاري، الرقم 3449، 3612، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 2432، المعجم الكبير للطبراني، الرقم 11471.

اعملوا ما شئتم فقد غفرت لكم)،[1] واتە(ئەو بەشداری بەدری کردووە، تۆ چووزانیت بەڵکو خوا ئاگادار بووبێت(خوا ئاگادارە) بە بەشداربوانی بەدر بۆیە پێی فەرموون: چیتان ئەویَ بیکەن من لێتان خۆش بووم).

ئەمانە بۆ ئەوە نیە کە هەڵەکەیان بشەرعێنین، نا، بەڵکو بۆ ئەوەی ئینصاف بەکاربێت لە ئاست کەسەکەدا، ئەگەرنا هەڵەیەکی گەورە لای هەندێ موسڵمانی ساویلکە ئەوەیە کە بۆ بەرگریکردن لە ماوەیەکی مێژووی ئیسلامی یان لەسەرکردنەوەی سەرکردە یان کەسایەتیەکی ناو مێژووی ئیسلامی، رەوایەتی دەدەن بە کاریَ یان رووداوێکی ئەو ماوە یان سەرکردەو کەسایەتیە کە پێچەوانەی خودی شەریعەتە، گرنگ لای ئێمە پاراستنی دینەکەیە، نەك پاساو هێنانەوە بۆ هەڵەی پەیڕەوانی، ئەوانە دەستەیەك بون چون، ئەوەی بەدەستیانهێنا بۆ خۆیانەو ئەوەش ئێمە بەدەستی دێنین بۆ خۆمانە.

1 - صحيح البخاري، الرقم 2866، صحيح مسلم، الرقم 4654، صحيح ابن حبان، الرقم 6592، سنن أبي داود، الرقم 2293، سنن الترمذي، الرقم 3310، السنن الكبرى للنسائي، الرقم 11135، السنن الكبرى للبيهقي، الرقم 17138، مسند أحمد بن حنبل، الرقم 580 .

پێرست

بابەت .... لاپەڕە

پێشەکی دایکی ئازیزم	6
پێشەکی دکتۆر فازل عەبدولوەهاب	8
پێشەکی مامۆستا خالد عەلی	10
پێشەکی نووسەر	16
ژیانی چەند زانایەك کە نووسینی تایبەتیان هەیە لەسەر هاوەڵان	25
ئیبن قانع	27
ئیبن مەندە	29
ئەبوونوعەیمی ئەصفەهانی	36
ئیبن عەبدولبەر	41
ئیبن ئەثیر	47
ئیبن حەجەری عەسقەلانی	52
دەروازەیەك لەسەر پێناسی هاوەڵان	61
چەمکی هاوەڵ	63
ماوەی هاوەڵان	68

ژمارەی هاوەڵان	70
چینەکانی کۆمەڵگەی سەردەمی پێغەمبەر(ﷺ)	74
چینەکانی هاوەڵان	81
پلەوپایەی هاوەڵان	83
هاوەڵان لە قورئاندا	83
هاوەڵان لە فەرموودەدا	93
پلەوپایەی کۆچەرانی حەبەشە	99
پلەوپایەی کۆچەران	100
پلەوپایەی پشتیوانان	104
پلەوپایەی هاوەڵانی بەدر	109
پلەوپایەی هاوەڵانی تەبووك	112
پلەوپایەی هاوەڵانی پێش و پاش فەتحی مەککە	113
عەدالەتی هاوەڵان	115
بروای ئەهلی سوننەو جەماعە بەرامبەر بە هاوەڵان	118
فیتنەی نێوان هاوەڵان	119
چۆن بڕوانینە هاوەڵان	123